

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Львівська політехніка»
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Кафедра теорії права та конституціоналізму

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Відділ історико-правових досліджень

За сприяння *Міжнародної асоціації*
істориків права

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

16-та всеукраїнська
наукова конференція
(6 грудня 2024 р.)

Львів
2024

УДК 341:327(091)(477)

A 43

Схвалено до друку Вченою радою Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (протокол № 4//24 від 23 грудня 2024 р.)
та Вченою радою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (протокол № 18 від 26 грудня 2024 р.)

A 43   Актуальні питання історії держави і права та виклики сучасності: збірник матеріалів 16-ї Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 6 грудня 2024 р.) / Редколегія: Ковальчук В. Б. (співголова), Усенко І. Б. (співголова), Макарчук В. С. (заступник голови), Ромінський Є. В. (вчений секретар), Іванова А. Ю., Музика І. В., Терлюк І. Я., Цебенко С. Б. Острого: ФОП Свиначук М. В., 2024. 184 с.

ISBN 978-617-95467-6-1

У збірнику вміщені тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, «Актуальні питання історії держави і права та виклики сучасності», проведеної 6 грудня 2024 року за ініціативою кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» та відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України та за сприяння Міжнародної асоціації істориків права.

Крім доповідей відомих українських науковців, окремий розділ збірника становлять тези виступів молодих дослідників (студентів бакалаврату та магістратури).

Для науковців, викладачів, здобувачів юридичної освіти та всіх поціновувачів історії держави і права.

УДК 341:327(091)(477)

ISBN 978-617-95467-6-1

©Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2024

©Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, 2024

©Автори тез, 2024

© Видавництво ТОВ «4ФЕМІЛІ», 2024

ЗМІСТ

Передмова	7
Секція 1. Міжнародні відносини і виклики воєнного часу	
БОНДАРУК Тетяна	
Щодо еволюції територіальних прав держави.....	9
ВОРОТІЛОВА Ірина	
Вплив геополітичних трансформацій початку ХХІ століття на скандинавський регіон.....	13
ІВАНОВА Анастасія	
Життєздатність або вітальність – непроголошений принцип міжнародного права?.....	19
КОЛЕСНИЧЕНКО Владислав	
Проблема статусу іноземного агента: порівняльний аналіз законодавчих засад та останніх кейсів.....	24
МУЗИКА Ірина	
Кримське питання у формуванні державної території України: історія та сучасні виклики.....	31
РУДИЙ Назар	
Геноцидний характер рашистської форми державно-правового режиму.....	39
ТОРОНЧУК Іван,	
ГРЕКУЛ-КОВАЛИК Тетяна	
Визначення кордону між СРСР та Румунією в 1940 р.	45
ШАМРАЄВА Валентина	
Неміжнародні конфлікти: еволюція поняття та сучасні підходи до визначення.....	51
Секція 2. Історичні та енциклопедичні правові дослідження	
БЕДРІЙ Мар’ян	
Територія стародавнього світу: спроба історико-правового аналізу.....	56

ЗАБЗАЛЮК Дмитро

Місце хрестоносного руху в системі державно-правових регуляторів суспільно-політичного життя християнського світу в добу Середньовіччя.....60

ЗАХАРЧЕНКО Петро, МІРОШНИЧЕНКО Марія

Відносини власності у Запорозькій Січі у фокусі козацького звичаєвого права.....63

МАКАРЧУК Володимир

Питання еволюції еліт українського народу та його виживання як історичної спільноти.....68

ПСЬОТА Тетяна

Характерні риси міжнародно-правового становища осіб у воєнних протистояннях Середньовіччя.....75

РОЙКО Андрій

«Ера милосердя» та перша хвиля реабілітації політичних в'язнів (1945 – сер. 1950-х рр.): кейс ОУН-УПА (на матеріалах Військової прокуратури Західного регіону).....78

РОМІНСЬКИЙ Євген

Передвступні зауваги до проблеми дослідження унікальних рис актів з теренів Галицької, Волинської та Подільської земель XII–XIV ст. 84

САМОЙЛЕНКО Олена

Розширення обов'язків поліції у роки Першої світової війни.....91

СОКАЛЬСЬКА Олена

Тюремні реформи під протекторатом Наполеона (на прикладі Рейнської області, Королівства Баварії та Князівства Варшавського).....97

ТЕРЛЮК Іван

Києворуська спадщина як один з інструментів російської агресії в Україну та повномасштабної російсько-української війни.....104

УСЕНКО Ігор

Професор Володимир Грабар про територію та кордони держави.....110

ХУДОЯР Леся

Питання територіальної цілісності в концепції української держави Степана Рудницького.....118

ШЕВЧЕНКО Анатолій,

СИРОТА Олеся

Покарання у кримінальному праві України в XVI–XVIII ст. 122

Секція 3. Асоційовані питання

АНТОШКІНА Валерія

Роль правничих шкіл у підготовці конкурентно спроможних юристів: виклики та перспективи.....126

ГАЛАЙКО Арета

Доктринальне розуміння права на репродуктивне здоров'я.....131

КОВАЛЬЧУК Віталій

Учасницька (партисипативна) демократія в процесі легітимації публічної влади в Україні.....134

КОЛТУН Юрій

Правові аспекти використання штучного інтелекту у судочинстві.....140

МАКАРЧУК Ксенія

Адміністративно-правові інструменти боротьби з COVID-19 в країнах арабського світу: історичний досвід.....143

СИДОРОВИЧ Руслан

Особливості правового регулювання інституту державної служби.....146

ФУФАЛЬКО Василь

Чернечий вимір християнської традиції у контексті канонічного права.....149

Секція 4. Трибуна молодого дослідника (студенти бакалаврату та магістратури)

БРАТЕЙКО Вікторія

Захист прав людини в умовах збройного конфлікту.....152

КОВАЛЬЧУК Олеся

Депутатська недоторканність: кризь призму іноземного досвіду до українських реалій.....156

ЛЕБІДЬ Карина

До питання права на евтаназію: правові позиції
Європейського суду з прав людини.....161

ОБРЕМБАЛЬСЬКИЙ Святослав

Міжнародні організації та їхній вплив на війну в Україні.....165

ПАЛІЙ Марина-Карина

Зовнішня політика України: стан та сучасні тенденції.....168

СІДЕЛЬНИК Адріана

Свобода вираження поглядів в умовах збройного конфлікту.....173

ЮДІН Денис

Захист прав корінних народів у міжнародному праві.....177

Список авторів.....180

ПЕРЕДМОВА

Дорогі читачі!

Збірник матеріалів наукової конференції, який пропонується Вашій увазі, є наслідком творчої співпраці двох співorganizatorів Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії держави і права та виклики сучасності» (онлайн, 6 грудня 2024 року). Для першого з них – кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» це вже 16-та традиційна конференція, присвячена насамперед історико-правовій тематиці. У іншого співorganizatora – відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України (базового осередку Комісії історії українського права при Президії НАН України та Міжнародної асоціації істориків права) є свої традиції організації наукових форумів (нині в різних форматах їх проведено понад п'ятдесят). Втім, як партнери Кафедра і Відділ працювали вперше.

Конференція викликала значний інтерес і у представників ряду інших осередків науки і освіти. Учасниками конференції стали, зокрема, викладачі й аспіранти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. Гжицького, Львівського державного університету внутрішніх справ, Державного податкового університету, Державного університету інфраструктури та технологій та Ужгородської Української богословської академії. Традиційною для «Львівської політехніки» стала присутність на конференції великої групи студентів бакалаврату та магістратури цього вишу.

Більшість учасників конференції, крім звісно аспірантів і студентів, складають члени Міжнародної асоціації права, тому не дивно, що ця авторитетна організація оголосила про своє сприяння конференції, надала, зокрема, практичну допомогу в редагуванні матеріалів конференції.

Оргкомітет конференції свідомо не обмежував творчої свободи учасників: як відомих учених, так і молодих дослідників. Редколегія цього видання вважає, що це загалом єдино правильний підхід для формування наукової програми конференції, проте залишаємо нашим читачам можливість зробити власні висновки, наскільки ефективною виявилася така практика у цьому конкретному разі.

І ми всі будемо щиро раді, якщо наша праця в цей нелегкий воєнний час хоч незначною мірою сприятиме розвитку вітчизняної юридичної науки, а можливо дасть путівку у наукове життя талановитим дослідникам – нинішнім аспірантам і студентам.

Редакційна колегія

СЕКЦІЯ 1. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

БОНДАРУК Тетяна

bondarukt@ukr.net

ORCID: 0000-0003-0566-9857

ЩОДО ЕВОЛЮЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРАВ ДЕРЖАВИ

Зв'язок між державою та територією від античних часів не був безумовним. Територія стала невіддільним складником держави у процесі доволі тривалого суспільного розвитку, а концепція території як основи існування держави сформульована лише на початку ХІХ ст. З часом територія стала одним з трьох елементів (поруч з населенням і державною владою), якими характеризують державу, та об'єктом територіальних правовідносин.

Очевидно, на цьому шляху територіальні правовідносини пройшли певну еволюцію, зумовлену насамперед конкуренцією приватного і публічного елементу, зокрема речового та державного прав в їх реалізації. До сьогодні не має однозначної відповіді на питання про те, чи володіють держави територіальними правами безпосередньо чи опосередковано як представники народу – у літературі зустрічаються два основних підходи до розуміння пріоритету територіальних прав: одні дослідники закріплюють його за фізичними особами або групою осіб, інші – за державою та її інститутами.

Водночас така опозиція може бути подолана, якщо спробувати конкретизувати визначення територіальних прав, визначаючи такими ті, що пов'язані із забезпеченням територіального верховенства, державного суверенітету та міжнародної суб'єктності держави, власне – з реалізацією конституційних принципів територіального устрою та забезпеченням територіальної цілісності. При цьому важливим є т. зв. кантівське застереження, на яке звертає увагу А. С. Матвієнко, – держава має територіальні права у разі, якщо вона відповідає трьом умовам: 1) держава має ефективну систему правового регулювання власності на певній території; 2) законодавча система відповідає мінімальним вимогам для забезпечення згоди народу, гарантуючи

дотримання основних прав; 3) держава не є узурпатором. Слушним доповненням до нього є висновок ученого про таку умову легальності держави, як представництво нею групи людей, нації, що проживає на даній території і створює конкретні державні інститути відповідно до своїх інтересів з урахуванням міжнародної ситуації [1].

Отже, пріоритет держави щодо реалізації територіальних прав прямо корелюється з легальним, легітимним та ефективним представленням нею інтересів нації.

Реалізація територіальних прав держави щодо забезпечення територіального верховенства постулюється, як висновують В. Шкабаро та В. Боярський, такими їх характеристиками як: - державна влада, зокрема в межах державних кордонів, яка є виключною повною, здійснюється системою державних органів; - публічна влада, загалом, та державна влада, зокрема, у ряді випадків є екстериторіальною; - ті відносини, на які поширюється державна влада, визначаються національним правом з урахуванням міжнародних стандартів; - публічна влада, загалом, та державна влада, зокрема, впливають не лише на внутрішньодержавні, а й на зовнішньодержавні відносини. Очевидно, що його забезпечення, хоча і здійснюється кожною країною на власний розсуд, але з врахуванням принципів національного конституціоналізму, інколи – також і принципів конституціоналізму іноземних країн (горизонтальний вимір екстериторіальності), ще рідше – також і принципів глобального конституціоналізму (вертикальний вимір екстериторіальності) [2]. Водночас важливо аналізувати динаміку відповідних характеристик у становленні державного суверенітету і міжнародної суб'єктності держави.

В доктрині міжнародного права такі правовідносини виникають щодо реалізації суверенітету, територіального верховенства та юрисдикції, які корелюються між собою відповідно до усталеної формули: юрисдикція – один з елементів територіального верховенства держави, яке, своєю чергою, є складником суверенітету. Територіальне верховенство ширше поняття юрисдикції, проте юрисдикція не обмежується територіальним верховенством держави, а в ряді випадків виходить за межі її території.

Ще однією юридичною сентенцією, що позначає явище територіальності, є територіальний суверенітет, правовий прояв якого, як зазначає Р. В. Аляжкін, дав поштовх до формування принципу територіальної цілісності. Сутність принципу територіальної цілісності тісно пов'язана з державою як юридичним утворенням, основною метою якого є забезпечення свого постійного існування на певній території [3].

Територіальний суверенітет держави України закріплюється в конституційних актах. Так, стаття 2 Конституції України встановлює, що суверенітет України поширюється на всю її територію. Це є конституційним закріпленням територіального верховенства України.

Згідно зі статтею 132 Конституції України територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Зазначені конституційні принципи організації територіального устрою обумовлені формою державного устрою України як унітарної держави (підпункт 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2014 року № 2-рп/2014). Саме в такому статусі Україна як унітарна держава є членом Організації Об'єднаних Націй.

Важливим є конституційне закріплення положення, що будь-які територіальні зміни статусу державної території або її частини як у бік збільшення, так і у бік зменшення, будь-яка зміна державних кордонів мають здійснюватися виключно відповідно до прямого волевиявленням народу, згодою держави і міжнародного права – питання про зміну території України вирішуються виключно всеукраїнським референдумом (ст. 73 Конституції України).

Отже, територія та територіальний устрій не лише є, поряд з органами державної влади, громадянством, грошовою одиницею, Державним бюджетом, Збройними силами, державними символами України тощо, основними елементами механізму нашої держави відповідно до Конституції [5], але і ключовим об'єктом правового регулювання. А територіальні правовідносини, пов'язані з реалізацією

на основі відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, метою яких є забезпечення публічною і державною владою територіального верховенства, державного суверенітету і міжнародної суб'єктності держави, утворюють інститут територіальних прав, становлення і розвиток якого відбувався разом з розвитком суспільства і держави.

Література

1. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. С. 31.
2. Шкабаро В., Боярський В. Територіальне верховенство як іманентна ознака суверенітету та міжнародної суб'єктності держави. *Соціальний Калейдоскоп*. 2 (3–4), С. 64–73.
3. Алямкін Р. В. Сила права vs. право сили: територіальна цілісність держав у сучасному світі. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 4. С. 96–99.
4. Погорілко В. Ф. Основи конституційного ладу України. Київ: Ін Юре, 1997. С. 10–11.

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ НА СКАНДИНАВСЬКИЙ РЕГІОН

Початок ХХІ ст. ознаменувався значними геополітичними змінами, які не могли не вплинути на Скандинавські країни – Норвегію, Данію та Швецію. Розглянемо ключові геополітичні трансформації, які мали вплив на Скандинавський регіон, а саме:

- 1) трансформацію НАТО;
- 2) російську агресію та зміну безпекового ландшафту;
- 3) гібридні війни;
- 4) міграційну кризу.

Трансформація НАТО. На початку ХХІ ст. перед Альянсом з'явилися безпрецедентні виклики, які вимагали переосмислення стратегії його розвитку. Нові загрози, такі як міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, кібератаки та екологічні катастрофи – суттєво змінили характер глобальної безпеки. Крім того, зміни у відносинах з Росією та необхідність модернізації військових структур стали додатковими стимулами для перегляду стратегічних документів НАТО [1, с. 117].

На Празькому саміті 2002 року були ухвалені рішення щодо запрошення Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Румунії, Словаччини та Словенії розпочати переговори щодо вступу до Альянсу, а також створення сил НАТО швидкого реагування, які мали стати «чинником, що стимулюватиме та прискорюватиме процес вдосконалення військового потенціалу країн-членів Альянсу» [2].

Для Скандинавських країн розширення НАТО на Схід стало визначальним фактором. Норвегія та Данія, які вже були членами Альянсу, посилили свою роль у ньому та перебували на шляху нарощування своїх військових спроможностей для підтримки взаємосумісності з силами НАТО. Це відповідало загальним цілям Альянсу щодо модернізації військових сил і підвищення оперативної

готовності. Швеція, хоча й не була членом НАТО, співпрацювала з Альянсом в рамках Партнерства заради миру з 1994 року. А зі вступом Швеції до Європейського союзу в 1995 році виявилось, що її доктрина нейтралітету застаріла [3]. Рушійною силою для розширення співробітництва Швеції з НАТО стала необхідність розглядати регіон Балтійського моря як єдиний стратегічний простір [3].

Наступні саміти НАТО стали важливим інструментом для забезпечення безпеки та стабільності в регіоні Балтійського та Північного морів.

На Стамбульському саміті 2004 року прийняті важливі рішення, спрямовані на посилення військової спроможності членів Альянсу. Для Скандинавських країн це означало нові можливості для участі у спільних проєктах та операціях. Лісабонський саміт 2010 р. прийняв нову Стратегічну концепцію НАТО, яка визначила найважливіші завдання та принципи Альянсу, його цінності в мінливих умовах безпеки і стратегічні цілі на найближчі десять років [1, с. 117].

Каталізатором для нового етапу трансформації НАТО стала російська агресія проти України у 2014 р., яка відновила загрозу широкомасштабних міжнародних конфліктів та підтвердила вразливість територіальної цілісності держав. Даний етап характеризувався переходом від «стратегії страхування» союзників у Європі, до «стратегії стримування» агресії РФ. Саме у 2014 р. на Уельському саміті Швеція приєдналася до Партнерства з розширеними можливостями НАТО. Тоді ще вона прагнула подальшої співпраці з НАТО в галузі колективної оборони та стримування, зберігаючи при цьому свій нейтральний статус.

Варшавський саміт 2016 р. був спрямований на посилення східного флангу НАТО у відповідь на російську агресію [1, с. 117]. Під час саміту заявлено про необхідність проведення регулярних політичних консультацій, обміну інформацією та проведення спільних навчань зі Швецією [3]. Для Скандинавських країн це означало посилення військової присутності Альянсу в регіоні.

Російська агресія та зміна безпекового ландшафту. Анексія Криму та війна на Донбасі суттєво вплинули на сприйняття безпекових загроз у Скандинавії. Це призвело до посилення військового співробітництва між країнами регіону та з НАТО, а також до активнішої

участі у міжнародних санкціях проти Росії. «Російська війна проти України (2022) є прикладом зламу старої світової/європейської геополітичної архітектури, яка проіснувала з 70-х рр. ХХ ст.» [4, с. 144]. У 2022 році країни-члени НАТО прийняли нову Стратегічну концепцію, яка стала відповіддю на безпекову ситуацію в Європі. Концепція визначає Росію як найсерйознішу загрозу безпеці союзників: «Російська Федерація є найбільш значною і прямою загрозою безпеці держав – членів Альянсу та миру і стабільності в євроатлантичному регіоні. Вона намагається встановити сфери впливу і прямий контроль за допомогою примусу, саботажу, агресії та анексії» [5].

Отже, російська агресія проти України стала каталізатором радикальних змін у світовій геополітиці, які поклали край стабільній системі міжнародних відносин, що сформувалася після «холодної війни». Україна опинилась в епіцентрі геополітичних потрясень, які започаткували зміни безпекового ландшафту Європи. Нові лідери, такі як Польща, країни Балтії [4, с. 144] та Скандинавії докладають великих зусиль для підтримки України та формування нової європейської архітектури безпеки. Скандинавські країни одні з перших підтримали Спільну декларацію про підтримку України від 12 липня 2023 року, яка була ухвалена «Групою семи» (G7) та ЄС на полях саміту НАТО у м. Вільнюс [6], що сприяло підписанню у 2024 році двосторонніх безпекових угод з Україною. В Угоді про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Данією, наприклад, чітко визначено, що «Україна є невід’ємною частиною євроатлантичної та глобальної безпеки» [7].

Гібридні війни. Завдяки науково-технічному прогресу сучасний геополітичний простір суттєво розширився за межі традиційних географічних кордонів. Сьогодні геополітика охоплює не лише суходоли та моря, але й віртуальні простори, що сформувалися завдяки розвитку інформаційних технологій. Цифрова революція спричинила трансформацію геополітичного ландшафту, породжуючи нові види простору: «кіберпростір, мережевий простір, простір потоків, пост-геополітичний простір у вигляді «глобального міста», простір інфосфери (п’ятий вимір)» [4, с. 144]. Ці зміни ускладнюють традиційні методи ведення міжнародних відносин, оскільки конфлікти все частіше переходять у цифрову площину. Оскільки сучасні міжнародні

відносини виходять за межі традиційних географічних кордонів, конфлікти більше не обмежуються збройними зіткненнями, а набувають гібридного характеру, включаючи кібератаки, інформаційні війни та інші форми боротьби, що відбуваються без оголошення війни. У XXI ст. на світову арену виходить феномен гібридної війни, що постійно видозмінюється та характеризується інтеграцією військових та цивільних засобів впливу. Гібридні засоби використовувались у війнах з давніх часів. Однак беззаперечним є те, що одночасне застосування новітніх засобів боротьби (кібертехнологій, соціальних мереж, агресивної пропаганди, економічного тиску, ядерного шантажу та ін.) характеризує гібридну війну як унікальне явище саме XXI ст. [8]. Синтез кібератак, маніпуляцій в інформаційному просторі, економічного тиску та інших інструментів впливу надає гібридним війнам безпрецедентної складності та багатовекторності, що вимагає розробки нових підходів до їх аналізу та протидії. Показовим прикладом гібридної війни вважається війна Росії проти України. Вона сприяла ще більшому зближенню у питаннях безпеки не лише Скандинавських, а й арктичних країн. Можемо припустити, що гібридна війна «за Арктику» вже розпочалась. Лунають заяви РФ щодо її готовності відстоювати свої інтереси у військовому та політичному плані в Арктиці, зацікавленості регіоном її «стратегічними партнерами» – Китаєм та Індією. Як бачимо, уже проглядаються ознаки проведення Росією інформаційних операцій, які можуть бути серйозною загрозою для стабільності в Арктиці та безпеки Скандинавських країн.

Міграційна криза. До середини 2010-х років Скандинавські країни були привабливим напрямком для мігрантів завдяки високому рівню життя населення та ліберальній політиці щодо біженців. Однак Скандинавські країни демонстрували різні підходи до інтеграції мігрантів. Швеція, наприклад, активно просувала мультикультурну модель, заохочуючи збереження культурної ідентичності іммігрантів. Данія, навпаки, фокусувалася на асиміляції, прагнучи швидкої інтеграції тих, хто прибув, у данське суспільство. Норвегія ж поєднувала елементи обох підходів [9].

Важливо зазначити, що до 2015–2016 років міграція до Скандинавських країн була відносно контрольованою [9]. Проте з початком міграційної кризи ситуація змінилася, що призвело до

значних викликів для систем соціального забезпечення, інтеграції та соціальної згуртованості цих країн. Однією із причин міграційної кризи стали події «арабської весни» (під поняттям «арабська весна» розуміють сукупність політичних радикальних змін, які відбулись у низці країн Північної Африки та Близького Сходу навесні 2011 року [10]). Сирійці становлять найбільшу групу (понад 260 000) серед іноземних громадян у Скандинавських країнах загалом [9]. Масовий приплив біженців змусив переглянути міграційну політику, що призвело до суспільних дебатів та політичної поляризації. Наслідки цієї кризи продовжують впливати на імміграційну політику Скандинавських країн й сьогодні, демонструючи складність пошуку балансу між гуманітарними зобов'язаннями та національними інтересами [9].

Отже, геополітичні трансформації початку XXI ст. змусили Скандинавські країни переглянути традиційні підходи до безпеки, міграції та зовнішньої політики та стати активнішими учасниками міжнародних відносин, готовими до адаптації до нових викликів.

Література

1. Андріянова Н. М. Трансформація діяльності НАТО після закінчення «холодної війни». *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ*. 2018. № 1(62). С. 113–119. DOI: 10.33099/2304-2745/2018-1-62/113-119.
2. Декларація Празького саміту: Декларація НАТО від 21.11.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_003#Text (дата звернення: 20.11.2024).
3. Malmqvist A. NATO Review – Sweden and NATO – 23 years down the road. *NATO Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/01/11/sweden-and-nato-23-years-down-the-road/index.html> (date of access: 24.11.2024).
4. Ihnatieva T. V., Vinnichuk O. V., Chabanov V. H. Peculiarities of the transformation of the modern geopolitical space. *Scientific Journal «Regional Studies»*. 2022. No. 29. P. 141–145. DOI: 10.32782/2663-6170/2022.29.23.
5. NATO 2022 – Strategic concept. *NATO – Homepage*. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept> (date of access: 21.11.2024).
6. Спільна декларація про підтримку України: Декларація від 12.07.2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277> (дата звернення: 25.11.2024).

7. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Данією: Угода від 23.02.2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-89185> (дата звернення: 24.11.2024).
8. Горбатенко В. П. Російська модель «безмежної» гібридної війни: основні характеристики. *Політичне життя*. 2024. № 2. С. 5–11. DOI: 10.31558/2519-2949.2024.2.1.
9. The chill factor: the changing politics of immigration in Nordic countries. *Mixed Migration Centre*. URL: <https://mixedmigration.org/the-changing-politics-of-immigration-in-nordic-countries/> (date of access: 12.11.2024).
10. Процик А. Л. Основні причини та наслідки подій «Арабської весни». *Веб-сторінка Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми країнознавчої науки»*. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2016/11/11/основні-причини-та-наслідки-подій-ar/> (дата звернення: 12.11.2024).

ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ АБО ВІТАЛЬНІСТЬ – НЕПРОГОЛОШЕНИЙ ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО ПРАВА?

Досліджуючи історію формування концепту права націй (народів) на самовизначення, а також особливості подальшої його реалізації в політико-правовому житті національних республік, проголошених у міжвоєнний період, ми звернули увагу на те, що історія його застосування супроводжувалася одним постійним атрибутом, який можна розглядати як складник принципу самовизначення народів (націй), або як самостійний непроголошений, утім цілком реальний принцип, – життєздатність або вітальність народу (націй) та новопроголошеної ним держави [1]. Його застосування, щоправда, без належної артикуляції, можна простежити з початком його впровадження у XVIII ст., коли керуючись принципами національного суверенітету, самовизначення народу та його природного права на створення незалежної держави на своїй етнічній території, П. Орлик розсилав послання європейським монархам і закликав їх підтримати Україну в її боротьбі проти Польщі та Росії, не ігнорувати її державницьких устремлінь [2, с. 25–71]. На початку XX століття ми вже зустрічаємо його в офіційних документах та рекомендаціях, пов'язаних із реалізацією українським народом власного права на самовизначення.

Появу тези про «право народу на самовизначення» пов'язують з ім'ям американського президента Вудро Вільсона, хоча основи для його формування були закладені ще під час французької та американської революцій з їх ідеями народу як джерела влади, та, відповідно, легітимності тієї влади, яка ґрунтується на волі народу. Ба більше, якщо дотримуватися буквального прочитання тексту виступу та власне 14 пунктів американського президента перед конгресом, словосполучення «право на самовизначення» ми в ньому не знайдемо. Водночас принаймні шість з чотирнадцяти пунктів імпліцитно базовані на цьому концепті [1]. Через декілька тижнів після проголошення

14 пунктів Президент Вільсон висловився ще точніше, а саме, звертаючись до Конгресу 11 лютого 1918 р., наголосив: «Самовизначення це не просто фраза. Це імперативний принцип дії, який державні діячі відтепер ігноруватимуть на свій страх і ризик» [3].

Очевидно, що не сам лише Президент Вудро Вільсон був автором такого бачення повоєнного облаштування тривалого миру. Загалом, підготовкою рекомендацій та пропозицій американському президенту щодо цього комплексу питань займався спеціальний орган – дослідницька група «The Inquire», яка складалася з близько 150 науковців, працювала під керівництвом радника президента Едварда Хауса та під наглядом філософа Сідні Мезеса. Документи цієї групи викликають особливу увагу.

Саме у цих джерелах ми знаходимо ще один вкрай важливий принцип, необхідний для реалізації українським народом права на самовизначення. Назвемо його *життєздатність* або *вітальність* держави. Так, у доповідях і рекомендаціях неодноразово зазначалося, що для того, щоб бути повноцінним політичним суб'єктом у розв'язанні територіальних питань, Україна має продемонструвати власну життєздатність.

У рекомендаціях і дискусіях щодо території Польщі зазначалось, що запропонована Польща може включати на південному сході «гаряче спірну і дуже загадкову територію і населення Східної Галичини, включену між суцільною і пунктирною лініями на карті». Цей регіон мав бути переданий Польщі лише за умови, що Україна перебуває «в нинішньому стані хаосу», і то лише як самоврядну провінцію, що має гарантоване Лігою Націй право розв'язати питання про власну належність (лояльність) у майбутньому. Якщо на момент ухвалення рішення Паризькою мирною конференцією Україна доведе свою життєздатність, то спірна смуга має бути закріплений за нею, тому що в цьому регіоні українці (хоч і дуже відсталі в культурному плані – *цит. з оригіналу*) переважають поляків у два рази [4].

Загальні рекомендації щодо Росії містили побажання заохочувати у відповідний час возз'єднання з Росією тих прикордонних регіонів на півдні та заході, які відокремилися і створили власні національні уряди, зокрема, прибалтійських провінцій та України, якщо це возз'єднання буде здійснене в рамках федеративної або справді демократичної Росії.

Втім, стосовно України рекомендовано:

1) створити Українську державу за умови, що український націоналізм достатньо сильний, щоб виправдати це рішення;

2) включити Східну Галичину до складу Української держави, якщо ця держава буде сильною; в іншому випадку, залишити її у складі Польщі як самоврядну провінцію, гарантувавши право визначити свою належність згодом;

3) Крим має бути переданий Україні.

У дискусії по першому питанню зазначалося, що:

«Сьогодні Україна перебуває в стані хаосу, і все ще невідомо, що візьме гору: російські симпатії вищих класів чи більшовицькі або анархістські тенденції мас.

Якщо населення вдасться зібрати разом і створити державу, як показано на картах 4 і 7, то Україна матиме територію майже 600 тис. квадратних кілометрів, або дещо більшу за Німецьку імперію, і населення близько 37 млн осіб» [4].

Дискусія по другому питанню, повторювала аргументи, наведені в рекомендаціях щодо території Польщі, основним з яких була необхідність Україні довести свою життєздатність.

По третьому питанню зазначалося таке. «Населення Криму переважно татарське і великоросійське. Однак, здається, найкраще приєднати Крим до України, оскільки: а) він відрізаний від власне Росії поясом безсумнівно української території; б) створення маленької кримської держави видається недоцільним; в) Україна має в кращому разі лише обмежений вихід до Чорного моря» [4].

Отже, практична реалізація принципу самовизначення поставлена у залежність до доведення життєздатності проголошеної на її підставі держави або політичного суб'єкта. Цікаво, що цей аргумент у рекомендаціях звучав щодо України, а також до територіальних претензій Бельгії. Основним елементом життєздатності таких вимог названо справедливість, що дає змогу нам припуститися до певної екстраполяції і говорити про необхідність доведення справедливості існування молоді Української республіки як держави.

Цей же принцип, а саме необхідність продемонструвати власну життєздатність або вітальність, прослідковується і в рішенні міжнародного арбітражу щодо острова Пальма. У ньому йдеться про те,

що якщо виникає суперечка про суверенітет над частиною території, то зазвичай з'ясовується, яка з держав, що претендує на суверенітет, має титул – завоювання, окупація тощо – вищий за той, який інша держава може висунути проти неї. Однак, якщо заперечування ґрунтується на тому, що інша сторона *фактично продемонструвала суверенітет*, недостатньо встановити титул, на підставі якого територіальний суверенітет був законно набутий у певний момент; *необхідно також довести, що територіальний суверенітет продовжував існувати і дійсно існував у момент, який для вирішення спору слід вважати вирішальним*. Ця демонстрація полягає у *фактичному прояві діяльності держави*, яка належить лише територіальному суверену.

Тому видається природним, – зазначається в рішенні – що елемент, який є важливим для конституювання суверенітету, не має бути відсутнім у його продовженні. Це настільки вірно, що практика, як і доктрина, визнає – хоча і під різними юридичними формулами і з певними відмінностями щодо необхідних умов – що *безперервна і мирна демонстрація територіальної цілісності (територіального суверенітету)* (мирний стосовно інших держав) є таким же важливим, як і титул [5].

Сьогодні аналітики часто закидають західним партнерам України обрану ними стратегію невторчання та самостійного захисту України. Очевидно цинізм такої політики частково можна пояснити її історичним підґрунтям та застосуванням непроголошеного принципу міжнародного права – принципу життєздатності або вітальності. Проголошена на підставі права на самовизначення і вже визнана міжнародною спільнотою суверенна держава Україна мусить ще раз довести свою життєздатність, навіть якщо це означає необхідність самостійно відстоювати свою державу зі зброєю в руках від окупації терористичної держави-агресора, розташованої на північному сході від неї.

Окрім можливо трохи емоційних політичних оцінок, ми маємо також запропонувати деякі суто юридичні висновки. Очевидно, що юридичне закріплення такого принципу суперечитиме іншим принципам міжнародного права, закріпленим в Статуті Організації Об'єднаних Націй, адже опосередковано виправдовує та легітимізує потенційні наслідки агресії, і, відповідно, і її саму. Адже, за цією логікою, якщо держава або народ як політичний суб'єкт не зміг себе

захистити, це має стати не підставою для адекватної реакції міжнародної спільноти, а підставою для визнання його нежиттєздатності. Водночас відсутність цього принципу серед закріплених не зменшує його фактичне використання в політичному та військовому протистояннях на території сучасної Європи. Можливо офіційне висловлення відкритого засудження щодо застосування цієї концепції тими політичними гравцями, які брали на себе зобов'язання гарантувати безпеку в регіоні, могло б спонукати їх до активніших дій щодо реальної протидії агресії на міжнародному політичному просторі.

Література

1. Іванова А. Ю. Право націй на самовизначення: концепція Вудро Вільсона та історико-правова реальність початку ХХ століття. *Правова держава*. Щорічник наукових праць. Вип. 35. 2024. С. 315–326. DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-315-326.
2. Колодій А. Ф. Національний вимір суспільного буття : монографія. Львів: Астролябія, 2008. 368 с.
3. President Woodrow Wilson's 14 Points (1918). Milestone Documents. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points> (date of access: 12.11.2024).
4. Document 246. Outline of Tentative Report and Recommendations Prepared by the Intelligence Section, in accordance with Instructions, for the President and the Plenipotentiaries, January 21, 1919 209 in *Miller, David Hunter. My Diary. At the Conference of Paris. With Documents*. Vol. IV. New York: Appeal Printing Company. 1924. P. 223, 227–228.
5. Max Huber. The Island of Palmas (or Miangas) forms in its entirety a part of Netherlands territory. Reports of International Arbitral Awards, 1928. URL: https://legal.un.org/riaa/cases/vol_ii/829-871.pdf (date of access: 12.11.2024).

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ ІНОЗЕМНОГО АГЕНТА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗАСАД ТА ОСТАННІХ КЕЙСІВ

Проблема статусу іноземного агента має підвищену актуальність в умовах сьогоденного стану міжнародних відносин, високого рівня напруженості між деякими державами. В умовах, коли кожна держава шукає інструменти задля задоволення та прощтовхування своїх інтересів, а її умовний противник намагається протидіяти цим спробам, питання регулювання статусу іноземного агента як інструменту лобізму має окрему важливість.

Історія дослідження питання іноземного агента з точки зору законодавчих засад не є широкою, проте має підвищений інтерес серед науковців та дослідників в останнє десятиліття. Проблема статусу іноземного агента в контексті обмежень, що можуть бути впровадженими стосовно неурядових організацій, досліджувалася американкою Жаклін Ван Де Венде у її статті від 2019 року [4]. Критичний аналіз американського закону про іноземних агентів у 2023 році запропонував Нік Робінсон з «Міжнародного центру неприбуткових досліджень у сфері юриспруденції», що також базується у США [3].

Серед українських дослідників, варто зазначити про аналітичну записку Дубова та Корецької з Національного інституту стратегічних досліджень [5]. В ній запропонований розгляд як теоретичних, так і практичних засад регулювання діяльності агентів впливу на прикладі декількох країн, включаючи юридичне визначення і практику статусу іноземного агента.

Мета представлених тез – розкрити поняття іноземного агента в обраних країнах через порівняльний аналіз законодавства, виявити та висвітлити ключові моменти в контексті регулювання цього статусу, а також підкреслити схожості та відмінності у законодавчих актах обраних країн.

Поява та розвиток подібних правових актів свідчить про те, що лобіювання через іноземних агентів вважається серйозною загрозою для національних інтересів країни, проти якої діє іноземний агент. Виведення питання на формальний законодавчий рівень підкреслює важливість, якою наділена протидія іноземному впливу тією чи іншою країною.

Для порівняльного аналізу в представлених тезах були обрані США, РФ та український досвід у сфері регулювання діяльності іноземних агентів. Обмежене коло обраних країн зумовлене форматом тез, США та РФ обрані як країни-антагоністи з ключовими та виразними відмінностями як в історії формування законодавства, мотивації його прийняття, так і у важливих положеннях самих законодавчих актів. Вивчення українського досвіду має окрему важливість у контексті вивчення історії еволюції українського суспільства та законодавства на шляху до демократичності влади та держави загалом.

Варто зазначити, що протягом десятиліть законодавство стосовно іноземного впливу було виключно американською креатурою, але нинішня активізація дискусій стосовно цього питання формує новий тренд у сучасній політиці. Законодавчі акти, схожі за структурою з американським, останніми роками прийняті в Австралії та Канаді. Відповідну дискусію було розпочато в Європейському Союзі, що означає наявність перспективи розвитку загальноєвропейського законодавства у сфері регулювання іноземного впливу. З іншого боку, можемо також констатувати приклад Грузії, де на фоні внутрішньополітичної кризи прийнятий закон про іноземних агентів на кшталт російського.

Зупинимось на законодавчих засадах США та РФ, як у їх законодавстві трактується статус іноземного агента і зробимо порівняльний аналіз того, які обмеження накладаються на іноземних агентів з метою контролю за їх діяльністю.

Світовим піонером у тому, що стосується визначення статусу іноземного агента і його введення в законодавство, є США. Відповідний «Закон про реєстрацію іноземних агентів» (Foreign Agents Registration Act) тут прийнятий ще 1938 року [2]. Цей закон визначає іноземного агента як особу, групу осіб, організацію, компанію тощо,

яка за наказом або запитом, під прямим або непрямим спостереженням, керуванням чи контролем, є: 1) залученою в політичну діяльність всередині США, але переслідує інтереси іноземної установи; 2) має доступ і розпоряджається всередині США фінансовими та іншими цінними активами в інтересах іноземної установи; 3) представляє інтереси іноземної установи у органах влади в США. Під поняття «іноземної установи» підпадає широке коло організацій чи органів, включаючи передусім уряд іноземної держави чи політичну партію іноземної держави.

Закон зобов'язує таких агентів реєструватися у Міністерстві юстиції США та періодично подавати звітність про сутність, мету, фінансово-компенсаційний складник своєї діяльності.

Відповідальність за порушення закону варіюється, максимальне передбачене покарання становить штраф до 10 тисяч доларів США або ув'язнення строком до 5 років. За останні 5 років було винесено 9 вироків. Одними з нещодавніх випадків порушення законодавства були такі:

- жінка з громадянством США і РФ, яка, у співпраці з російським урядом, відкрила у США проросійську організацію, яка, маючи офіційною метою розвиток російсько-американського співробітництва, в реальності мала прощтовхувати російський офіційний політичний курс всередині США;

- чоловік з громадянством США і Ізраїлю який, перебуваючи у контакті з громадянином Китайської Народної Республіки, мав здійснювати підкуп колишніх посадовців, які мали публічно підтримувати політику КНР та позитивно її освітлювати;

- кейс двох громадян США, які на замовлення і за кошти неназваної країни вели всередині США публічну кампанію проти одного з учасників виборів у цій країні;

- конгресмен США та його дружина, які отримали 600 тисяч доларів США як хабар від двох іноземних компаній задля просування інтересів Азербайджану і просування політичних рішень на користь цієї країни.

Деякі із справ останніх років також відкривають елементи лобізму через іноземних агентів на користь Малайзії, Венесуели, Республіки Корея тощо. Водночас слід відмітити, що усі фігуранти

справ також мали проблеми із реєстрацією своєї діяльності у відповідності із законом про іноземних агентів.

Розглядаючи російський закон про іноземних агентів, вартим уваги є той факт, що історія цього закону є набагато коротшою порівняно з американським, а його створення і дотримання є виключно справою нинішнього російського режиму.

Поняття «іноземного агента» з'явилося в російському законодавчому дискурсі у 2012 році у формі доповнення до закону «Про некомерційні організації» [8]. Згідно з цим доповненням, іноземним агентом могла бути визнана будь-яка організація, яка веде «політичну діяльність» з метою впливу на прийняття політичних рішень у країні або формування суспільної думки за або проти визначеного політичного рішення. Схожість з американським законом полягає у тому, що іноземний агент має отримувати фінансову або іншу матеріальну винагороду з-за кордону і реєструватися у міністерстві юстиції РФ, але фундаментальна відмінність полягає в тому, що це доповнення не вимагає доведення факту наявності іноземного кураторства або контролю, як того вимагає американське законодавство. Відсутність чітко прописаних алгоритмів визначення іноземного впливу дає змогу зробити висновок, що організацію можна визнати іноземним агентом лише через наявність надходження іноземних коштів будь-якого розміру і визнання того, що компанія веде політичну діяльність, яка йде у протигагу з офіційним політичним курсом російської влади.

Після 2012 року, російська влада поступово розгалужувала законодавчу базу про іноземних агентів, включаючи у цей процес доповнення про засоби масової інформації (2017 рік) та фізичних осіб (2019 рік). У 2022 році прийнятий останній на сьогоднішній день російський законодавчий акт щодо іноземних агентів – «Федеральний закон «Про контроль за діяльністю осіб, що перебувають під іноземним впливом» [9], згідно з яким іноземним агентом може бути визнана особа або організація, яка отримує підтримку з-за кордону та/або перебуває під іноземним впливом. Поняття «іноземного впливу» у законі чітко не розкривається, що залишає простір для трактувань стосовно того, до кого і на якій основі може бути застосовано це законодавство.

На осіб та організацій, визнаних іноземними агентами, накладається низка обмежень стосовно їхньої участі у публічній та політичній діяльності. Відповідальність перед законом варіюється і може бути як адміністративною, так і кримінальною, в залежності від того, наскільки суворо порушується дотримання вимог до іноземних агентів, а також чи є це порушення одноразовим чи багаторазовим. Крім того, виконавча влада має право закривати організацію, яка визнана іноземним агентом і не виконує вимоги законодавства.

Серед визначальних російських кейсів останніх років варто зазначити такі:

- справа проти медіа ресурсу «Дош», який отримав статус іноземного агента через поширення інформації, створеної іншими медіа ресурсами, що були визнані іноземними агентами раніше; припинив мовлення на території Росії;

- організація «Фонд боротьби з корупцією», формальним приводом для визнання іноземним агентом якої був донат з-за кордону; припинила діяльність на території Росії;

- правозахисна організація «Команда проти тортур», яка отримала статус іноземного агента через отримання фінансової підтримки від Європейської комісії з прав людини; припинила діяльність;

- моніторингова організація «Голос», діяльність якої була сфокусована на дотриманні прозорості та демократичності виборчого процесу та яка отримала статус іноземного агента через отримання гранту від Норвезького Гельсінського Комітету;

- неурядова організація «Меморіал», діяльність якої була направлена на висвітлення та вивчення політичних репресій у часи СРСР; була примусово ліквідована російською владою.

Отже, можна констатувати, що російське законодавство залишає широкий простір для формальних можливостей притягнення осіб або організацій до відповідальності, навіть якщо факт іноземного впливу не є встановленим. Відповідно ця законодавча база під прикриттям викривання іноземних агентів активно використовується задля досягнення політичних цілей російською владою.

В українській законодавчій практиці статус іноземного агента було впроваджено як елемент низки законів та поправок, прийнятих 16 січня 2014 р. під час політичної кризи як один з інструментів

посилення контролю над суспільством з боку тодішньої влади. Поняття іноземного агента введено у доповнення до закону «Про судоустрій і статус суддів та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» [7] і могло бути застосовано до організації, визначаючи іноземного агента як «громадське об'єднання, що для забезпечення своєї діяльності отримує кошти або майно від іноземних держав, їх державних органів, неурядових організацій інших держав, міжнародних неурядових організацій, іноземних громадян, осіб без громадянства або уповноважених ними осіб, що отримують кошти чи інше майно від вказаних джерел, а також бере участь, в тому числі в інтересах іноземних джерел, в політичній діяльності на території України». Політичною діяльністю закон визначає таку, що має на меті вплив на прийняття рішень державними органами, зміну визначеної ними державної політики, а також для формування думки суспільства у вказаних цілях.

Історія і контекст створення цього доповнення чітко вказує на антидемократичність намірів тодішньої української влади. 28 лютого 2014 року дію усіх законів та поправок, прийнятих 16 січня, включно з поправками, які вводили поняття іноземного агента, було скасовано [6].

Порівнюючи законодавчі норми стосовно іноземних агентів в Україні, США та РФ, можна зазначити, що сутність та інтенція прийняття та реалізації такого законодавства знаходиться у залежності від чіткості формулювань та понять, які закладені в текст закону. Для прикладу, закон США прописує, що для визнання іноземним агентом, окрім визначення матеріальної складової, має бути встановлений факт нагляду або управління від іноземної установи. Російське законодавство та доповнення до законів України 2014 року, зі свого боку, фокусується переважно на іноземному фінансовому складнику, не конкретизуючи, як саме і на основі чого має бути доведений факт іноземного впливу і що, власне, є іноземним впливом. Повна відсутність чітких формулювань або їх наявність, але у розмитій формі, залишає простір для трактувань і може бути використана владою з метою формального обмеження у можливості діяльності осіб або організацій, які можуть бути не згодними з політикою держави. Тому на основі розглянутих прикладів, можна констатувати, що статус іноземного агента і законодавча основа не є ультимативною в розглянутих країнах,

має фундаментальні відмінності, і, відповідно, може мати або не мати спільне з обмеженням лобістської діяльності всередині країни.

Література

1. An Informational Resource in a New Era of Foreign Agents Registration Act Enforcement. Criminal Enforcement. URL: <https://www.fara.us/resources-criminal> (date of access: 12.11.2024).
2. Foreign Agents Registration Act Home. FARA Index and Act. U.S. Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/nsd-fara/fara-index-and-act#611a> (date of access: 27.11.2024).
3. «Foreign Agents» in an Interconnected World: FARA and the Weaponization of Transparency. Nick Robinson. URL: <https://www.pennccerl.org/wp-content/uploads/2021/12/9250-nick-robinson-icnl-paperpdf.pdf> (date of access: 27.11.2024).
4. The 'Foreign Agent Problem': An International Legal Solution to Domestic Restrictions on Non-Governmental Organizations. Jacqueline Van De Velde. URL: <https://ssrn.com/abstract=3551606> (date of access: 27.11.2024).
5. Дубов Д. В., Корецька І. О. «В інтересах іншої держави...»: проблеми виявлення та протидії агентам впливу: аналіт. доп. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/Dopovid_Agenty_vplyvu.pdf (дата звернення: 27.11.2024).
6. Закон України № 732-VII від 28.01.2014 «Про громадські об'єднання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-18#n6> (дата звернення: 27.11.2024).
7. Проект Закону № 3879 від 14.01.2014 Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3879&skl=8 (дата звернення: 27.11.2024).
8. Федеральный закон № 121-ФЗ от 20 июля 2012 г. «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента». URL: <https://web.archive.org/web/20130209111010/http://www.rg.ru/2012/07/23/nko-dok.html> (дата звернення: 27.11.2024).
9. Федеральный закон от 14 июля 2022 г. № 255-ФЗ «О контроле за деятельностью лиц, находящихся под иностранным влиянием». URL: <https://web.archive.org/web/20230506172753/https://rg.ru/documents/2022/07/19/document-inoagent.html> (дата звернення: 27.11.2024).

КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Питання інтеграції Криму, який відповідно до статті 134 Конституції України є невіддільною складовою частиною України, протягом ХХ ст. і в сьогоденні залишається на перехресті геополітичних інтересів Росії та багатьох іноземних країн. Включення Криму до території України ґрунтувалося на волевиявленні кримсько-татарського народу. Тому набуває значення об'єктивна оцінка юридичного оформлення процесу формування державної території України, оскільки будь-яка помилковість чи неточність можуть мати вкрай негативні для держави наслідки щодо збереження територіальної цілісності та суверенітету.

Питання інтеграції Криму до території української держави вперше офіційно розглянув Тимчасовий кримсько-мусульманський виконавчий комітет (Мусвиконком), утворений 25 березня 1917 р. в Сімферополі на загальному засіданні мусульман Криму. Він складався з 50 осіб на чолі з комісаром Духовного правління муфтієм Ч. Челебієвим. Від 5 квітня всі справи кримських татар перейшли до компетенції Мусвиконкому. В липні 1917 р. Мусвиконкомом надіслав делегацію до Києва, яка мала врегулювати відносини з Українською Центральною Радою (далі – УЦР). Делегація подала доповідну записку, в якій, висловлювалося прохання про підтримання їхнього прагнення до встановлення на півострові автономії і побажання про територіальне приєднання Криму до України. Центральній Раді також була подана доповідна записка про створення на півострові мусульманського війська. Після обговорення цих пропозицій Генеральний секретаріат визнав небажаним порушувати це питання перед центральним урядом до розв'язання питання про подальшу долю територіальної автономії для України [1, с. 64–65].

26 листопада (9 грудня за новим стилем) 1917 р. в Бахчисараї розпочав роботу Перший Курултай кримськотатарського народу –

національний з'їзд кримських татар. Курултай урочисто привітали члени УЦР і особисто Симон Петлюра. Перші переговори між керівництвом кримськотатарського національного руху, УЦР і Генеральним Секретаріатом (далі – ГС) відбулися у серпні (липні) 1917 р. Тоді Д. Сейдамет та А. Озенбашли обговорили актуальні питання відносин між двома народами з головою УЦР М. Грушевським, главою ГС В. Винниченком та генеральним секретарем міжнаціональних відносин О. Шульгиним. На 3'їзді народів в Києві представники Мусвиконкому та керівництво УЦР досягнули усної домовленості, що Крим не ввійде до складу автономної України [2, с. 43–170].

Надалі політика УЦР щодо територіальної належності Криму неодноразово змінювалася і поділялася на три етапи: I – у березні – жовтні 1917 р. Таврійська губернія, а отже й Крим визнавалися частиною території України; II – від 31 жовтня 1917 р. до лютого 1918 р. в офіційних документах УЦР і III універсали Крим не включався до складу території УНР; III – у лютому – квітні 1918 р. УЦР визнавала Крим невіддільним складником незалежної УНР (Брестський мирний договір) [3].

Під час проведення переговорів у Брест-Литовську з 9 (22) грудня 1917 р. до 3 березня 1918 р. представники УНР офіційно обґрунтовували політичну та економічну необхідність приєднання Криму. Разом з тим, свої претензії на Крим висували представники Німеччини, Росії та Туреччини.

Після приходу до влади Павла Скоропадського, гетьманський уряд обстоював питання належності Криму до території Української держави. У МЗС Української Держави 16 травня 1918 р. під головуванням т. в. о. міністра М. Василенка відбулася спеціальна нарада з кримського питання, на якій виступили державний секретар І. Кістяківський, товариш міністра закордонних справ – А. Галіп, який спростував відоме положення 3-го Універсалу про неналежність Криму до УНР, а також консультант – професор О. Ейхельман. На підставі обговорення кримського питання в МЗС керуючий його справами Д. Дорошенко, враховуючи геополітичні та юридичні підстави доцільності входження півострова до складу України, стверджував, що «не тільки українці, але й татари, караїми, німці-колоністи стояли за

злуку з Україною», цю думку з політичних міркувань підтримують деякі сучасні вітчизняні науковці. Утім, як наголошує В. І. Головченко, офіційні документи 1918 р. не дають підстав для висновку про одностайне бажання усього населення півострова, зокрема кримськотатарського, долучитися до Української Держави. Долю півострова на тому історичному етапі визначили місцеві проросійські ліберальні угруповування, які чекали свого часу. Скликаний 7–10 листопада 1918 р. з'їзд губернських гласних, представників міст, повітових і волосних земств в ультимативній формі зажадав від крайового уряду складання повноважень новому кадетському кабінетові на чолі з колишнім членом Державної Ради [4, с. 195–196].

У процесі переговорів уряду П. Скоропадського з представниками кримського уряду вироблені прелімінарні умови входження півострова до складу України. В пункті I цього документа зазначалося: «Крим з'єднується з Українською Державою на правах автономного краю під єдиною верховною владою його світлості пана гетьмана». Але в листопаді 1918 р. почалося повстання Директорії проти гетьмана П. Скоропадського, яке поклало край намірам гетьмана приєднати Крим до України [1, с. 86].

Після повторного зайняття Криму більшовицькими військами на пленумі ЦК РКП(б) 13 квітня і на засіданні оргбюро ЦК 20 квітня 1919 р. прийнято рішення про створення Кримської радянської республіки. 28–29 квітня 1919 р. VI Кримська обласна конференція КП(б)У в Сімферополі прийняла постанову: «Ухвалити рішення ЦК про створення Кримської Соціалістичної Радянської Республіки і негайно приступити до його впровадження». Уряд республіки очолив Д. Ульянов – брат В. Леніна. Конференція також ухвалила текст декларації уряду Кримської республіки до всіх держав світу, яка оприлюднена 6 травня 1919 р. й проголошувала Крим соціалістичною радянською республікою без жодної згадки про його автономну належність чи до РСФРР, чи до УСРР. Це було зроблено цілком свідомо, адже в іншому разі втрачався б смисл утворення республіки як буфера проти Антанти. В Декларації також заявлялося про «братерський», нерозривний зв'язок з радянськими республіками Росії, України і країн Європи [5, с. 92–95].

18 жовтня 1921 р. прийнята Постанова ВЦВК і РНК РСФРР «Про автономію Кримської Радянської Соціалістичної республіки», що створювалася як «територіальна» автономія у складі РСФРР. В. Ленін і М. Калінін підписали декрет про утворення Кримської АСРР. Після здійснення в 1944 р. наймасштабнішої в історії Криму акції масової депортації автохтонного населення зникли й формальні підстави для територіальної автономії Криму. У червні 1945 р. Кримська АРСР перетворена на область у складі РРФСР [6, с. 54–55].

19 лютого 1954 р. Кримська область РФ увійшла до складу України. Питання передавання території Криму до складу УРСР передвирішувалося радянським компартійним керівництвом та вищими органами державної влади СРСР та РРФСР. У Протоколі № 49 засідання Президії ЦК КПРС «Про передачу Кримської області із складу РСФРР до складу УРСР» від 25 січня 1954 р. за підписом М. Хрущова, зазначалося: «Затвердити з поправками, прийнятими на засіданні, проект, що міститься у додатку, Указу Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР [7].

Відповідно до партійних вказівок Рада Міністрів РРФСР у Постанові «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» № 156 від 5 лютого 1954 р. постановила вважати доцільним передати Кримську область зі складу РРФСР до складу УРСР й просити Президію ВР РРФСР розглянути питання передачі Кримської області до складу УРСР і подати до Президії ВР СРСР відповідну постанову. Президія Верховної Ради РРФСР у Протоколі засідання № 41 від 5 лютого 1954 р. постановила передати Кримську область із складу РРФСР до складу УРСР й внести цю постанову на затвердження президії ВР СРСР [8, с. 105].

У Протоколі № 18 засідання Президії ЦК КП України від 12 лютого 1954 р. зазначалося: «Затвердити проект постанови Президії Верховної Ради Української РСР, що додається, про передачу Кримської області із складу Російської РФСР до складу Української РСР» [9].

Відповідно до цього рішення у Постанові Президії Верховної Ради Української РСР від 13 лютого 1954 «Про подання Президії Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області до складу Української РСР» зазначалося: «Обговоривши подання Президії

Верховної Ради Російської РФСР з питання передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР, внесене на розгляд Президії Верховної Ради СРСР, Президія Верховної Ради Української РСР ... постановляє: Просити Президію Верховної Ради Союзу РСР передати Кримську область зі складу Російської РФСР до складу Української РСР» [10].

Президія Верховної Ради СРСР 19 лютого 1954 р. прийняла Указ «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР», в якому наводилися такі причини передачі Кримської області до складу УРСР: «Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю і Української РСР, Президія Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє: Затвердити спільне подання Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР про передачу Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [11].

Законом СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР», прийнятим Верховною Радою СРСР 26 квітня 1954 р., внесено зміни у ст.ст. 22 і 23 Конституції СРСР, якими встановлювалася територіальна організація РРФСР і УРСР [12]. Верховна Рада РРФСР 2 червня 1954 р. прийняла Закон РРФСР «Про внесення змін і доповнень в статтю 14 Конституції (Основного Закону) РРФСР», яким закріплювався територіальний устрій РРФСР відповідно до ст. 22 Конституції СРСР [13, с. 220]. Верховна Рада УРСР 17 червня 1954 р. прийняла Закон УРСР «Про внесення змін і доповнень в статтю 18 Конституції (Основного Закону) Української РСР», яким норма про територіальний склад УРСР приведена у відповідність до статті 23 Конституції СРСР [14, с. 137].

Утім, попри юридичне оформлення передавання Кримської області до складу УРСР, з часів розпаду СРСР Росією активно поширюється викривлена інформація, що стосується змісту наведених нормативних актів з метою обґрунтування анексії Автономної республіки Крим і міста Севастополя в 2014 році.

Повзуча анексія Криму триває від 21 травня 1992 р., коли Верховна Рада РФ ухвалила постанову про незаконний характер передавання

Кримської області до складу УРСР у 1954 р. через «порушення Конституції РРФСР та законодавчої процедури». Російські депутати запропонували визначити статус Криму на основі двосторонніх перемовин та волевиявлення кримчан. Згодом Верховна Рада РФ прийняла Постанову «Про статус міста Севастополь», де «підтверджувала» російський статус міста [15]. Усі ці заяви не мали під собою юридичного підґрунтя й порушували норми міжнародного права.

Такі інсинуації також спростовуються результатами референдуму, проведеному в Криму 20 січня 1991 р., за якими статус автономної республіки визначено у складі незалежної України. Це був необхідний та прагматичний крок, зумовлений економічними чинниками, географічним розташуванням та господарськими зв'язками з УРСР. Відповідно до ст. 1 Закону УРСР від 12 лютого 1991 р. № 712–XII «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки», введеного в дію Постановою Верховної Ради УРСР від 12 лютого 1991 р. № 713-12, Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка в межах території Кримської області відновлена в складі Української РСР. Конституція Республіки Крим від 6 травня 1992 № 76/а-І, закріпила її статус як демократичної держави у складі України (ст. 9), а Севастополь – як частину Криму та місто з особливим статусом. Згідно зі ст. 5 Закону України від 12 вересня 1991 р. «Про правонаступництво України» державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, та кордон між Українською РСР і Білоруською РСР, РРФСР, Республікою Молдова станом на 16 липня 1990 р. є державним кордоном України.

Правовою підставою скасування у 1998 р. Конституції Криму 1995 р. була її невідповідність нормам Конституції України 1996 р., оскільки в ній у дещо прихованій формі викладено ідею створення суверенної Кримської держави у складі України, щось на зразок конфедерації, вільного союзу держав, об'єднаних на паритетних засадах. Відповідно до норм розділу Х Конституції України, Верховна Рада Автономної республіки Крим 21 жовтня 1998 р. ухвалила нову Конституцію, яка в основних позиціях узгоджувалася з Конституцією України і чинним законодавством України. Нині Конституцією України визначається статус АРК як територіальної автономії у складі України. «Автономна республіка Крим є невід'ємною складовою частиною

України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання» (ст. 134 Конституції України).

Реакцією міжнародної спільноти на російську окупацію Криму є Резолюція № A/RES/68/262, прийнята 27 березня 2014 р. на сесії Генеральної Асамблеї ООН, якою підтверджені єдність і територіальну цілісність України в межах її визнаних на міжнародному рівні кордонів та закликані всі держави відмовитися і утримуватися від дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності України, зокрема будь-яких спроб змінити кордони України за допомогою погроз силою або інших незаконних способів [16].

Окупувавши Крим у 2014 р., РФ, яка проголосила себе правонаступницею СРСР, порушила суверенні права української держави та територіальну цілісність України. Отже, сьогодні одним з основних завдань відновлення територіальної цілісності України у формально-юридичному аспекті є необхідність врегулювання Україною всіх питань, пов'язаних з міжнародним правонаступництвом щодо колишнього СРСР.

Література

1. Бикова Т. Суспільно-політичні процеси у Криму в 1917 р. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. № 10. С. 60–81.
2. Іванець А., Когут А. Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб. Київ: К.І.С., 2019. 448 с.
3. Іванова І. С. Крим в політиці Української Центральної Ради щодо визначення та формування території України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серія «Юридические науки». Том 26 (65). 2014. № 2–1 (Ч. 1). С. 38–47.
4. Головченко В. І. Кримське питання в українській політиці гетьмана П. Скоропадського. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 192–201.
5. Якубова Л. Скільки разів Росія анексувала Крим. Крим: шлях крізь віки. *Історія у запитаннях і відповідях* / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 456 с.
6. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 – июль 1956. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. 530 с.
7. Передача Криму із складу РФСР до складу. URL: http://proukraine.net.ua/?page_id=168 (дата звернення: 12.11.2024).

8. Сборник законов РСФСР и Указов Президиума Верховного Совета РСФСР. 1946–1954 гг. М.: Известия Советов депутатов трудящихся СССР, 1955. 108 с.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2041. Арк. 12.
10. Центральний державний архів вищих органів управління України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 507. Арк. 1–2.
11. Ведомости Верховного Совета СССР. 1954. № 4, ст. 64.
12. Там же. № 10, ст. 343.
13. Заседания Верховного Совета РСФСР 3-го созыва. Пятая сессия (31 мая – 2 июня 1954 г.). Москва: Издание Верховного Совета РСФСР, 1954. 233 с.
14. Заседания Верховного Совета Украинской ССР (шестая сессия). 16–17 июня 1954 г. Киев: Государственное издательство политической литературы УССР, 1954. 160 с.
15. О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году. Постановление Верховного Совета Российской Федерации 21 мая 1992 г. № 2809-І. *Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации*. 1992, № 22, ст. 1178.
16. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісність України від 27.03.2014 № A/RES/68/262 (англійською мовою). URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262 (дата звернення: 14.11.2024).

ГЕНОЦИДНИЙ ХАРАКТЕР РАШИСТСЬКОЇ ФОРМИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

Після розпаду у 1991 році СРСР колишні радянські республіки проголосили державну незалежність та обрали курс на розбудову демократичних державно-правових режимів. Світ, здавалося б, позбавився загроз біполярного протистояння США та Радянського Союзу і демократія остаточно стала безальтернативним режимом для досягнення прогресу і добробуту.

Але з усіх держав пострадянського простору лише Латвії, Литві та Естонії вдалося повністю подолати шлях побудови повноцінних демократій, інтегрувавшись у ЄС і НАТО. Україна, Молдова та деякі кавказькі держави з перманентними успіхами борються за своє повноцінне демократичне майбутнє. Решта держав скотилися до відвертих диктатур, таких як у Росії та Білорусі, чи банальних авторитарних режимів.

Особливо небезпечним виявився рашистський режим у Росії, що почав формуватися після приходу у 2000 році до влади представників спецслужб на чолі з В. Путіним. Рашисти поступово і планомірно захопили усю повноту не лише світської влади, а й релігійної (хоча РПЦ, судячи з її діяльності, є відділом ФСБ, а не релігійною установою). Просякнувши своїми агентами фактично усі сфери життєдіяльності та знищивши будь-яку опозицію, рашисти остаточно сформували форму недемократичного тоталітарного державно-правового режиму, яка базується на радикальному російському імперському шовінізмі, фашизмі та практиках комуністичного режиму СРСР, проявляється у формі «русского мира», порушеннях принципів міжнародного права, прав та основоположних свобод людини, мілітаризмі та розв'язанні агресивних воєн і реалізації політики геноциду Українського народу [1, с. 58].

З усіх перелічених ознак рашизму найбільш огидною та небезпечною є політика геноциду Українського народу. Причому треба

відзначити досить тривалу історію геноцидних проявів росіян проти українців. Особливо активно розпочалася дискримінація українців після перейменування у 1721 році Московського царства в Російську імперію. Московити активно почали будувати імперію і асиміляція через терор та поневолення захоплених народів стала складником її політики, а особливо це стосувалося українців. Російська імперія базувалась на всеросійській ідеї єдності трьох народів – великоросійського, малоросійського та білоруського [2]. Тому московити розпочали активно знищувати українську культуру (мову передусім) та ідентичність, нав'язуючи на заміну малоросійський етнонім, який визначав українців як складову великоросійського народу, але менш цивілізовану та відсталу. Аж до розпаду у 1917 році Російської імперії московити забороняли українські школи чи будь-яку освіту українською, українська мова заборонялася у книгодрукуванні та пресі (чого варті лише Валуєвський циркуляр, Емський указ чи українофобські дії уряду Столипіна), була заборонена постановка українських театральних вистав та друкування українських текстів під нотами, тобто народних пісень, церковних проповідей українською мовою і хрещення дітей українськими іменами [3]. Культурний терор супроводжувався терором проти представників українських еліт, які стояли на своїй українській ідентичності і не давали змалоросійшити Україну.

Як виявилось, у Російській імперії заклали основи геноциду московитів проти українців. Справжнього повноцінного масового геноциду українці зазнали у СРСР. Прикриваючись політикою коренізації, для умиротворення непокірних радянських республік, найбільшою з яких була Україна, центральна радянська (московська) влада вчинила Голодомор – акт геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР [4].

На додачу до Голодомору, радянська (московська) влада знищувала, дискредитувала та тероризувала прихильників незалежної України з її самобутньою культурою, нав'язуючи штучне уявлення про «шароварну» українську культуру, роблячи її тим самим меншвартісною перед російською (московською).

Навіть після проголошення незалежності України у 1991 році, вплив російських (московських) шовіністичних наративів на українське суспільство зберігався досить тривалий час. Лише після нападу Росії на Україну у 2014 році активно розпочався процес розвінчання міфу про братський російський народ, який остаточно був похований 24 лютого 2022 року повномасштабним воєнним нападом рашистів на Україну.

Саме повномасштабна війна Росії проти України у 2022 році показала усю ненависть рашистів до українців та всього українського, що знайшла своє вираження у черговому акті геноциду. Щоб зрозуміти справжні геноцидні наміри рашистів (війну проти України вони розпочали під гаслами «денацифікації та демілітаризації», так само як і їх комуністичні попередники Голодомор проводили під гаслами збільшення хлібозаготівель та вилучення інших харчових продуктів) достатньо проаналізувати їх дії на окупованих українських територіях та загалом методи та способи ведення війни, ставлення до полонених, мирного українського населення та дітей.

Починаючи з гібридного вторгнення рашистів в Україну у 2014 році, українські правоохоронці започаткували розслідування понад 20 тисяч кримінальних правопорушень у більш ніж п'яти тисячах проваджень, пов'язаних зі збройним конфліктом, у яких фігурує майже 9,5 тисячі осіб, зокрема вище політичне і військове керівництво Росії. Йдеться про злочини проти основ національної безпеки України, громадського порядку, про порушення міжнародного гуманітарного права, а якщо говорити більш конкретно, то про воєнні злочини і злочини проти людяності [5]. Після анексії Криму та вторгнення на Донбас розпочалося переслідування українців, які розмовляли рідною мовою, публічно демонстрували українську символіку і всіляко проявляли свою національну ідентичність. Таких людей арештовували, викрадали, катували, доходило до вбивств [6]. З початку окупації Криму набула поширення тенденція до витіснення з півострова корінного населення. Як наслідок, за даними прес-служби Офісу генерального прокурора України, майже 48 тисяч людей залишили свої домівки й перебралися на материкову частину України. Також московити незаконно виселили з Криму не менш як 2425 мешканців, ще 4700 ув'язнених українських громадян перемістили звідти на територію РФ, щоб після звільнення з місць позбавлення волі заборонити їм

повернення до Криму [7, с. 104-105]. Фактично рашисти на окупованих територіях робили все, щоб там не залишилося українців.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну геноцид охопив усю територію України. На листопад 2024 року зареєстровано близько 143 тисячі воєнних злочинів Росії [8].

Задокументовано катування та масові вбивства мирного населення у Бучі, Ірпіні, Гостомелі, Ізюмі, Херсоні та на інших українських територіях, які вдалося деокупувати Збройним силам України. Справжній терор щодо українців відбувається на тимчасово окупованих територіях. За інформацією керівника Департаменту протидії злочинам в умовах збройного конфлікту Офісу Генпрокурора України Юрія Белоусова, після звільнення Маріуполя, ми побачимо, що, попри намагання росіян приховати злочини, їх в рази більше. Офіційна цифра загиблих, яку ми зараз маємо – це 11 тисяч 362 людини, з них 508 дітей. Але це, мінімум, в 10 раз більше [9].

Численні свідчення українських військових та мирних жителів, що повернулися з російського полону свідчать про налагодження рашистами системи катувань полонених, утримання в нелюдських умовах та морення голодом. Зафіксовано численні, як поодинокі вбивства полонених, так і масові (одне з найбільших, це вбивство 53 та поранення 130 військовополонених українців 28–29 липня 2022 року в Оленівці [10]).

Рашисти вдаються до терору проти мирного українського населення обстрілюючи фактично усю територію України, її інфраструктуру та жилі будинки громадян, створюючи тим самим умови для масової міграції, вимирання та зменшення народжуваності українців.

Особливо рашисти відзначилися у викраденні українських дітей. З цього приводу Міжнародний кримінальний суд розпочав провадження та видав ордер на арешт президента російської федерації Володимира Путіна та уповноваженої з прав дитини в офісі президента Російської Федерації Марії Львової-Белової [11]. Судячи з повідомлень російських засобів масової інформації та органів влади, рашисти роблять усе щоб «перевиховати» українських дітей, стерти їх національну ідентичність та нав'язати їм малоросійські наративи. Залишається відкритим питання, чому Міжнародний кримінальний суд не розпочинає провадження та не виписує ордери на арешт рашистів на

чолі з їх лідером Путіним за такі злочини як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії?

Для належного розуміння та юридичної кваліфікації геноцидної сутності расизму доцільно звернутися до статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього та статті 6 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, які включають у геноцид дії, вчинені з наміром знищити (повністю або частково) будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу. Геноцид передбачає вбивство членів групи, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або таких, що призводять до розумового розладу, навмисне створення умов життя, розрахованих на вимирання груп, заходи щодо зменшення народжуваності, насильницька передача дітей іншій групі людей [12]. Усе перелічене расисти систематично здійснюють проти українців.

Расисти навіть не приховують своїх геноцидних дій та намірів щодо українців. Їх лідер публічно заперечує саме існування України та українців як окремої держави та нації [13], а усі російські засоби масової пропаганди (очевидно термін «інформації» тут недоцільний) дотримуються українофобської риторики та закликають до геноциду українців. До прикладу сайт російського державного видання «РИА Новости» опублікував статтю «Что Россия должна сделать с Украиной?» [14] з фактичним обґрунтуванням геноциду українців.

Підсумовуючи наведене, можемо зробити висновки, що расистський режим здійснює проти українців відкритий акт геноциду, який супроводжується злочинами проти людяності, воєнними злочинами та актом агресії, що триває з 2014 року. Очевидною є потреба вживання міжнародним демократичним співтовариством, міжнародними організаціями усіх дієвих заходів щодо припинення расистських злочинів та притягнення до відповідальності усіх лідерів расизму із засудженням та заборонаю расизму як ідеології та форми державно-правового режиму.

Література

1. Rudyi, N. (2023). Ruscism as a variant of the fascist form of state-legal regime. *Social and Legal Studies*, 6(2). DOI: 10.32518/sals2.2023.55.
2. Одиннарод: як виник міф про «історичну єдність» України та Росії. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/33382/2023-11-03-odynnarod-yak-vynyk-mif-istorychnu-iednist-ukrainy-ta-rosii/> (дата звернення: 01.12.2024).

3. Хронологія утисків української мови. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8 (дата звернення: 01.12.2024).
4. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
5. Воєнні злочини на Донбасі та у Криму: Україна розслідує понад 5000 справ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3142019-voenni-zlocini-na-donbasi-ta-u-krimu-ukraina-rozslidue-ponad-5000-sprav.html> (дата звернення: 01.12.2024).
6. У Криму і на Донбасі катують українських громадян: що може зробити Україна? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ortury-v-krymu-i-na-donbasi-matviichuk/31310735.html> (дата звернення: 01.12.2024).
7. Лазарович Микола, Мироненко Петро. Московитсько-українська війна (2014–2024 роки): моногр. 4-те вид., переробл. Київ: Політія. 2024. 520 с.
8. Понад 140 тисяч російських воєнних злочинів зафіксували в Україні за час повномасштабної війни. URL: <https://detector.media/infospace/article/234976/2024-11-20-ponad-140-tysyach-rosiyskykh-voiennykh-zlochyniv-zafiksuvaly-v-ukraini-za-chas-povnomasshtabnoi-viynu> (дата звернення: 01.12.2024).
9. Прокурор Юрій Белоусов: Коли зайдемо в Маріуполь, побачимо, що воєнних злочинів в рази більше. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/prokuror-yuriy-belousov-koli-zaydemo-mariupol-1698873665.html> (дата звернення: 01.12.2024).
10. Воєнний злочин в Оленівці: реконструкція подій масового вбивства полонених азовців. URL: <https://mipl.org.ua/voennyj-zlochyn-v-olenivci-rekonstrukciya-podij-masovogo-vbyvstva-polonenyh-azovcziv> (дата звернення: 01.12.2024).
11. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (date of access: 01.12.2024).
12. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text; Римський Статут Міжнародного кримінального суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 01.12.2024).
13. Стаття Володимира Путіна «Об историческом единстве русских и украинцев». URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (дата звернення: 29.10.2024).
14. «Что Россия должна сделать с Украиной?». URL: <https://web.archive.org/web/20220403060102/https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> (дата звернення: 29.10.2024).

ТОРОНЧУК Іван
i.toronchuk@chnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3887-4750
ГРЕКУЛ-КОВАЛИК Тетяна
ORCID: 0000-0003-4339-3927

ВИЗНАЧЕННЯ КОРДОНУ МІЖ СРСР ТА РУМУНІЄЮ В 1940 р.

В 1940 р. відбулося приєднання північної частини Буковини до Української РСР. До її складу ввійшли території, заселені переважно українцями (за винятком Герцаївщини) відповідно до рішення Буковинського народного віча, проведеного 3 листопада 1918 р. Це був не український анклав, а продовження українського етнічного масиву Галичини та Поділля. Специфіка цих прикордонних територій полягала в тому, що впродовж століть сусідні етноси (українці й, відповідно, молдовани, румуни) селились часто вперемішку. Саме тому частина українських населених пунктів залишилась у південній Буковині в складі Румунії, а частина румунських сіл північної Буковини – у СРСР. Зауважимо також, що визначення лінії поділу Буковини здійснювалось не фахівцями-експертами обох держав із залученням відповідних спеціалістів, а в імперативно-примусовому порядку сильнішої сторони та у прискореному темпі.

Парадокс полягав також у тому, що «збирачем» українських земель виступав не легітимний уряд незалежної держави України, а Сталін і його кремлівське оточення – запеклі вороги української державності. Принагідно зазначимо, що український уряд в еміграції ще 15 квітня 1940 р. заявив, що підтримує принцип етнографічних кордонів України, проте йшлося про кордони самостійної соборної Української держави, а не радянської. Це було підтверджено згодом у постанові 2-го Великого збору ОУН(б) у квітні 1941 р., у якій «акція» 28 червня 1940 р. кваліфікувалася як окупація і висловлювалось сподівання, що «... окупація Західно-Українських земель, Буковини і Бессарабії Москвою в 1939–1940 рр. та поширення панування Москви на територію прибалтійських народів... скріплює протимосковські сили в СРСР» [10, с. 508]. Загалом же, оскільки соборної самостійної України

на той час не існувало, приєднання північної частини Буковини відбулося до реально існуючої, однак далеко несамоїсної Української РСР. Деякі історико-правові дослідження вказують на те, що приєднання Північної Буковини та Хотинщини не було окупацією у класичному розумінні даного процесу, а «це був унікальний шанс для тогочасної України найлегшим і майже безкровним шляхом здійснити справу найбільших національних масштабів, яка, хоч і давно визрівала, не могла бути здійснена за браком історичних умов» [8, с. 24].

Під час проведення міжнародної конференції «Україна-Румунія-Молдова» (2001 р.) український історик, почесний професор Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича Юрій Макар підкреслював, що «незважаючи на обставини та форми воз'єднання західноукраїнських земель з рештою України і на ті великі людські втрати, яких зазнав український народ, відбувся історично-виправданий акт зібрання більшості українських земель в єдине ціле, хоч і підлегле, безправне, фіктивне, по суті, державне утворення, яким була УРСР» [9, с. 49–50]. Щоправда, новий радянсько-румунський кордон тоді жодна із західних держав, окрім мовчазної згоди Німеччини, не визнала.

Кордон між Румунією і СРСР на Буковині було проведено від найбільш південної точки Станіславської (нині Івано-Франківської) області до річки Прут. Він пролягав із заходу на схід, загальною довжиною майже в 140 км. Загалом, до СРСР відійшла буковинська територія з 474 617 населення, а в Румунії залишилось до 5 тис. км² і майже 300 тис. населення та весь Хотинський повіт [6, с. 181]. Відповідно, постало питання про їх адміністративно-територіальне оформлення. Рішенням Президії Верховної Ради УРСР від 4 липня 1940 р. створено Чернівецький повіт, а з північної частини Бессарабії, заселеної переважно українцями – Хотинський повіт. Зауважимо, що в СРСР тоді повітів не існувало.

Починаючи з середини липня 1940 р., питання про розмежування на сході новоствореної області вирішувалось із новопризначеним керівництвом Молдавської РСР, що сформувалася у територіальних межах Молдавської АРСР і Бессарабії. Унаслідок обговорень було запропоновано приєднати до Української РСР лише північну частину Хотинщини. Керівники Української РСР у спеціальній «Довідці про

проектування державного кордону Молдавської РСР в частині території, прилеглої до Української РСР», підписаній головою Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухою та поданій у Президію Верховної Ради СРСР 22 липня 1940 р., вважали, що до УРСР має відійти весь Хотинський повіт з населенням 392 430 осіб, з яких 41,6 % – українці [5, с. 3]. Серед основних тез «Довідки» вирізимо:

1. Північна частина Буковини, а це – 476 617 жителів, населена головним чином українцями та незначною частиною народів інших національностей, яка нічого спільного немає з корінною частиною молдовського народу, і тому не викликає жодних сумнівів, що вся північна частина Буковини має входити до складу Української РСР.

2. Немає також потреби доводити доцільність приєднання й Хотинського повіту до Української РСР, де проживають головним чином українці, за винятком незначної частини молдован, розсіяних по всій території повіту [2, с. 74].

Питання про розмежування, як і питання про утворення Молдавської РСР, було винесено на розгляд VII-ї сесії Верховної Ради СРСР, яка проходила 1–7 серпня 1940 р. На сесію прибула й буковинська делегація у складі 8 осіб з «клопотанням» про приєднання краю до УРСР. Від делегації виступив Н. С. Михальчук. На честь делегації у Москві влаштовано прийом, а по її прибутті 17 серпня 1940 р. у центрі Чернівців відбувся великий мітинг [11, с. 336]. Хоч основною територією майбутньої Молдавської РСР мала стати Бессарабія, приєднана до СРСР, але вона була заселена не тільки молдованами, а й іншими національностями, зокрема українцями, які на півночі й на півдні проживали компактними масами. Це мали визнати й молдавські керівники. Так, голова Раднаркому МРСР Т. Константінов у своєму виступі 2 серпня 1940 р. на спеціальному засіданні Ради Союзу та Ради Національностей зазначив, що у визначенні кордону майбутньої МРСР з УРСР «не можна не враховувати інтереси значного за чисельністю українського населення, яке проживає компактними масами в деяких районах Бессарабії, що територіально прилягають до Української РСР. У північній частині Буковини й в Аккерманському, Ізмаїльському й Хотинському повітах переважає українське населення, яке за своїми мовними та національно-повітовими особливостями нічим не відрізняється від населення

Української РСР» [11, с. 76]. Тому він пропонував ці три повіти передати до складу Української РСР.

2 серпня 1940 р. на VII-й сесії Верховної Ради СРСР схвалено Закон «Про включення Північної частини Буковини і Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки». Цей нормативно-правовий акт констатував факт включення північної частини Буковини та Хотинський, Аккерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабії до складу Української РСР. Закон також уповноважив Президію Верховної Ради СРСР призначити день виборів депутатів у Верховну Раду СРСР від населення нових територій Української РСР [3, с. 406–407]. Водночас зауважимо, що акт не містив опис адміністративного кордону між УРСР і МРСР, а лише вказував до якої республіки мали входити колишні адміністративно-територіальні одиниці. На цій підставі 7 серпня 1940 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР у складі УРСР утворено дві нові області: Чернівецька (у межах Чернівецького та Хотинського повітів) та Аккерманська (у межах Аккерманського та Ізмаїльського повітів; з грудня 1940 р. – Ізмаїльська область). У зв'язку з цим були внесені зміни у відповідні статті конституції СРСР і УРСР про територіальний склад УРСР. Згідно внесених змін і доповнень до ст. 23 Конституції СРСР (1936 р.) та ст. 18 Конституції УРСР 1937 р. Аккерманська область стала 22-ю у складі УРСР, а Чернівецька – 23-ю [7, с. 33]. Щоправда, зміни до Конституції УРСР внесені лише після визначення нового адміністративного центру Аккерманської області. Отже, 7 серпня 1940 р. вважається датою створення Чернівецької області України з північної частини Буковини, північної частини Бессарабії та частини Дорохойського повіту Старого королівства (Герцаївський р-н) [11, с. 35]. Від 8 серпня 1940 р. у всіх обласних документах замість «Чернівецький повіт», «Хотинський повіт» почали вживати офіційну назву «Чернівецька область». Назва «Буковина» теж перестала бути офіційною адміністративно-територіальною назвою, а якщо вживалась, то тільки як назва колишніх історичних областей, зокрема стосовно періоду 20–30-х рр. XX ст.; назва «Радянська Буковина» – стосовно періоду 28 червня 1940 р. – 24 серпня 1991 р.; замість назви «волость» з'являється назва «район».

Приєднані території в адміністративно-територіальному відношенні піддалися поступовій уніфікації відповідно до устрою УРСР. Станом на 12 жовтня 1940 р. в області існувало 16 районів: Вашковецький, Вижницький, Глибоцький, Герцаївський, Заставнівський, Кельменецький, Кіцманський, Козьминський, Новоселицький, Путильський, Садагурський, Секурянський, Сторожинецький, Хотинський, а також Бричанський, Липканський [6, с. 177].

До слова зауважимо, що обговорення питання про розмежування за етнічним принципом в ЦК ВКП(б) продовжувалося. Керівництво УРСР і МРСР дійшло згоди про те, що східні місцевості колишнього Хотинського повіту, заселені переважно молдованами, доцільніше передати до складу МРСР. На цій підставі Президія Верховної Ради СРСР 4 листопада 1940 р. видала Указ про встановлення кордону між УРСР і МРСР. До МРСР відійшли Єдинецький, Бричанський, Липканський райони та частина Окницького, тобто 76 населених пунктів із загальною чисельністю населення у 143 тис. осіб. Відповідно, область зменшилася територіально до 8,1 тис. км² [4, с. 256]. З боку УРСР – це був акт доброї волі у справі справедливого вирішення національного питання, оскільки основою територіального поділу став етнічний принцип. Однак ідеального етнічного розмежування досягти повністю не вдалося через історично зумовлену змішаність заселення Хотинщини. У зв'язку з цим, як у Румунії залишились українські села південної Буковини, а в північній Буковині – румунські, аналогічно й на Хотинщині кілька українських сіл опинилась у МРСР, а частина молдовських – в УРСР, насамперед у Новоселицькому районі. Отже, кордон, який визначився в 1940 р. між Чернівецькою областю УРСР і МРСР як адміністративний, надовго закріпив досить чітку, незмінну лінію розмежування двох тодішніх республік СРСР, оскільки після проголошення незалежності останніх, цей кордон став державним.

Література

1. Гакман С. Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР: погляд через 70 років. *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування*. 2010. № 2. С. 45–47.
2. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України : історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: Основи, 1994. 168 с.

3. Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. 1917–1941. Документи й матеріали. Чернівці: Облвидав, 1958. 452 с.
4. Буковина: історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
5. Довідка про проектування державного кордону Молдавської РСР в частині території, прилеглої до Української РСР. *Урядовий кур'єр*. 2005. 13 серпня. С. 3.
6. Жуковський А. Історія Буковини. Ч. 2. Чернівці: Час, 1993. 224 с.
7. Заяць І., Куйбіда В. Щодо регіональної системи органів публічної влади: генезис і перспективи. *Український часопис конституційного права*. 2024. № 2. С. 24–41. URL : <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2024-2/pdfs/2-ihor-zaiats-vasyl-kuibida-shchodo-rehionalnoi-systemy-orhaniv-publichnoi-vlady-henezys-perspektyvy.pdf> (дата звернення : 05.11.2024 р.).
8. Коваль М. В. Україна в Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. Т. 12. 336 с.
9. Макар Ю. Україно-румунські відносини: історія та перспективи розвитку. *Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин* : матеріали міжнародної наукової конференція (16–17 травня 2001 р., м. Чернівці). Чернівці, 2002. С. 47–60.
10. Нариси з історії дипломатії України. Київ: Альтернативи, 2001. 736 с.
11. Радянська Буковина. 1940–1945. Документи і матеріали. Київ: Наукова думка, 1967. 401 с.

НЕМІЖНАРОДНІ КОНФЛІКТИ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Сучасні міжнародні відносини актуалізують безпекові виклики не тільки перед нашою державою, а й перед усією світовою спільнотою. У світі на сьогодні триває безліч збройних конфліктів різних видів та інтенсивності. Їх розв'язання є важливим завданням як окремих держав і міжнародних організацій, так і людства загалом. У процесі практичної роботи в цій сфері постає важливе питання термінологічного апарату, щодо визначення терміна «неміжнародний конфлікт».

Головною проблемою в аналізі неміжнародного військового конфлікту є оцінка дій сторін із правової точки зору, оскільки покарання за злочини, що скоєні під час такого конфлікту, має надзвичайно важливе значення. І тут найскладнішим є чітке визначення, від якого залежить, які саме правові норми мають бути застосовані: національного законодавства, міжнародного гуманітарного права чи права прав людини.

Саме навколо означеної проблеми і точаться сьогодні найгостріші наукові дискусії. На практиці сучасні збройні конфлікти майже неможливо визначити як міжнародні чи неміжнародні, оскільки у кожному з них присутні елементи, які ускладнюють таке визначення. Це передусім міжнародне втручання з гуманітарних чи військових причин, запобігання порушенням прав людини через завдання шкоди цивільному населенню чи у наслідок масової міграції (проблема біженців). Нечітка природа більшості збройних конфліктів ускладнює їх категоризацію та подальше врегулювання [1, р. 442].

Найпоширенішим визначенням є таке: неміжнародні збройні конфлікти – це тривалі збройні сутички між урядовими збройними силами та силами однієї або кількох озброєних груп чи між такими групами, що виникають на території держави. Збройна конфронтація мусить досягти певного мінімального рівня інтенсивності, а сторони,

що беруть участь у конфлікті, мають продемонструвати мінімальний рівень організації [2].

Для того, щоб відрізнити неміжнародний збройний конфлікт від інших кризових явищ на внутрішньодержавному рівні та супутніх ним форм насильства, таких як заворушення, заколоти та акти бандитизму, і встановлюється певний поріг конфронтації. По-перше, військові дії мають досягти мінімального рівня інтенсивності (коли військові дії мають масовий характер або коли уряд змушений використовувати проти повстанців вже військову силу, а не поліцію). По-друге, неурядові групи, які беруть участь у конфлікті, мають вважатися «сторонами в конфлікті», тобто вони мусять мати організовані збройні сили з командною структурою та такі, що мають можливість здійснювати безперервні воєнні дії.

Різниця між міжнародними збройними конфліктами та збройними конфліктами неміжнародного характеру є винятково важливою в питанні застосування сучасного гуманітарного права. Саме тому держави не поспішають визнавати наявність внутрішніх збройних конфліктів (недержавних), оскільки в такому разі їх дії будуть обмежені нормами міжнародного права. Крім того, таке визнання може вплинути на статус повстанців.

Дискусія з проблем регулювання неміжнародних конфліктів не є новою. Перші роздуми про захист населення під час локальних та місцевих війн можна зустріти ще у роботах Гуго Гроція (1583–1645) [3], а Емер де Ваттель (1714–1767) стверджував, що, якщо повстанці беруться за зброю відкрито, правитель зобов'язаний дотримуватися законів і звичаїв війни [4, р. 142].

На початку ХХ ст. Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) намагався звернути увагу світового суспільства на проблему жертв неміжнародних збройних конфліктів, але ці заходи сприймалися як спроби втручання у внутрішні справи держав. І лише жорстокість Громадянської війни в Іспанії (1936–1939), спонукала держави прийняти на себе зобов'язання щодо дотримання у внутрішніх збройних конфліктах фундаментальних гуманітарних принципів, таких як заборона нападу на цивільних осіб та невійськові об'єкти.

Друга світова війна змусила усвідомити важливість посилення гуманітарних норм міжнародного права. У Женеві скликана

Дипломатична конференція з вироблення міжнародних конвенцій про захист жертв війни. Перші ж дискусії з питань регулювання проблеми громадянської війни виявили серйозні розбіжності у поглядах провідних світових держав. Пропозиція поширити дію Женевських конвенцій 1949 р. на внутрішні збройні конфлікти була тоді відхилена. Для подолання розбіжності до тексту конвенції включена стаття 3, спільна для Женевських конвенцій, що є декларацією звичаєвого міжнародного права та загальних принципів гуманності. Цієї статті зобов'язані беззастережно дотримуватися всі сторони конфлікту, що навіть не беруть участь у конвенціях. В іншому разі їх дії будуть розцінюватися як акти анархії та бандитизму.

Відповідно до статті 3 відповідні правила міжнародного гуманітарного права застосовні до Женевських конвенцій «у разі збройного конфлікту, що не має міжнародного характеру та виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін». Конфлікт вважається внутрішньодержавним, якщо він відбувається на території однієї держави між протиборчими групами, чії дії не можна розглядати як дії третьої держави, конфлікт між урядом держави та однією чи декількома організованими групами; кількома групами повсталих, що борються за владу, у разі відсутності уряду. Основними критеріями, які можуть застосовуватися для розв'язання питання про те, чи досяг внутрішньодержавний конфлікт необхідної інтенсивності, є: застосування сторонами «екстраординарних заходів», масовість, тривалість конфлікту, розмір території, захопленої повсталими, потреба жертв конфлікту у захисті та інші [2], передусім: 1) наявність збройного конфлікту; 2) його неміжнародний характер.

Як показав досвід подальших громадянських воєн захист некомбатантів та цивільних осіб, які не беруть участі у військових діях, виявився неефективним. У зв'язку з цим, у 1977 р. на Дипломатичній конференції з питання розвитку міжнародного гуманітарного права прийнятий Додатковий протокол II щодо захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів, що розвиває та доповнює статтю 3, спільну для Женевських конвенцій.

З огляду на вимоги міжнародного співтовариства покласти край безкарності осіб, винних у найсерйозніших міжнародних злочинах, 1988 р. після багаторічної роботи прийнято Римський статут та на його

підставі заснований Міжнародний кримінальний суд. Це свідчило про зростаюче значення міжнародного кримінального права у забезпеченні, серед іншого, дотримання норм, які застосовуються до збройних конфліктів. Римський статут поширюється на злочини, скоєні як за умов міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів, хоч і проводить між ними чітку різницю.

Тому військові дії у неміжнародних збройних конфліктах регулюються переважно положеннями статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій, Додатковим протоколом II. Також застосовуються норми міжнародного права прав людини та загальні засади гуманності. На сьогодні простежується і тенденція до поширення сфери дії деяких норм щодо регулювання міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів.

Але залишається відкритим питання – чи застосовне міжнародне гуманітарне право до дій, які скоєні доти, коли військові дії стали тривалими та досягли певного рівня інтенсивності? Чи застосовне міжнародне гуманітарне право від початку військових дій чи тільки з моменту, коли конфлікт може характеризуватись як тривалий? Якщо міжнародне гуманітарне право застосовується лише до внутрішніх конфліктів, які досягають певної межі напруженості, тоді постає доволі складне питання щодо того моменту, коли це право стає незастосовним. Іншими словами, чи перестає застосовуватися міжнародне гуманітарне право, коли напруженість боїв проходить у своєму зворотному русі цей критичний момент? Або воно застосовується до повного закінчення військових дій або припинення військових дій? Всі ці питання є надзвичайно гострими та актуальними і для полегшення їх розв'язання необхідно почати роботу з конкретизації ознак неміжнародного конфлікту та його визначення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що міжнародна практика, безсумнівно, розвивається у напрямі розв'язання деяких проблемних питань, що стосуються кваліфікації неміжнародних збройних конфліктів, які в наш час стали відбуватися набагато частіше, ніж міжнародні війни. Але у зв'язку з тим, що більшість держав розглядають врегулювання неміжнародних збройних конфліктів як аспект своєї внутрішньої компетенції, процес вирішення питань кваліфікації як на

міжнародному, так і на внутрішньому державному рівні, відбувається досить повільно.

Література

1. Crawford E. Unequal before the law: the case for the elimination of the distinction between international and noninternational armed conflicts. *Leiden Journal of International Law*. 2007, vol. 20. P. 441–465.
2. Non-International Armed Conflict (NIAC). URL: <https://www.undrr.org/understanding-disaster-risk/terminology/hips/so0002#:~:text=Armed%20conflict%20not%20of%20an,the%20territory%20of%20a%20State> (date of access: 01.12.2024).
3. Засць А. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 16–20.
4. Vattel, Emer de. *The law of nations, or The principles of natural law applied to the conduct and to the affairs of nations and of sovereigns*. New York: Legal Classics Library, 1993. 396 p.

СЕКЦІЯ 2. ІСТОРИЧНІ ТА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

БЕДРІЙ Мар'ян,
bedriimar@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4021-1980

ТЕРИТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ: СПРОБА ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

Основною метою цього тексту є пошук відповіді на питання – якою була територія Стародавнього світу і де пролягали його кордони? Важливо уточнити, що автор має на увазі не всю, а саме ту територію, де був стародавній правовий простір – існували державність і право. Інакше кажучи, це питання має не історико-географічний, а історико-правовий контекст. Його значення важко переоцінити, адже територія становить одну з основних ознак держави. Крім того, в історико-правовій літературі неодноразово наголошувалося, що домінування територіального зв'язку між людьми над родовим зв'язком традиційно супроводжує перехід від первісного суспільства до формування держави [1, с. ХХІІ]

Тому поставлене питання складне і цікаве водночас. Адже фізична карта світу з IV тис. до н. е. і до сьогодні не зазнала радикальних змін. Збереглися ті ж материки, ті ж океани тощо. Звісно, не все ідентично на 100 відсотків, однак загальна картина світу в географічно-фізичному сенсі збереглася. А як щодо правового наповнення цих територій? Перші держави виникли IV тис. років до н. е., а право є ще давнішим. Але держави, як і право, не виникали по світу одночасно чи рівномірно. З цих міркувань поза межами Стародавнього світу опинилися Північна та Південна Америка, Австралія, Океанія, північ Азії та південь Африки.

Першими осередками людської цивілізації стали Єгипет і Месопотамія – там формувалися найдавніші держави. Як відомо, один з підходів до розуміння цивілізації передбачає, зокрема, наявність права у відповідному суспільстві [2, с. 6]. Дещо південніше Єгипту в Африці у VIII ст. до н.е. формувалася державність Мерое (у сучасності – територія Судану) [3, с. 34–35], а на захід від неї з X ст. до н.е. – Абіссинія (зараз – землі Ефіопії та Еритреї). На північному узбережжі Африки

функціонували фінікійські колонії, найвідомішою з яких був Карфаген. На території Месопотамії після падіння шумерських держав спостерігалася подальша державотворча активність – Вавилон, Персія, Ассирія, Мідія, Елам, Парфія та ін. Вона поширилася на узбережжя Леванту (Ізраїль, Фінікія), Малу Азію (Хеттське царство, Лідія) та Кавказ (Урарту, Вірменія). У Далекосхідній Азії з II тис. до н. е. формувалися держави та право Індії (колишня територія цивілізації Мохенджо-Даро, тепер на території Пакистану) та Китаю.

Європейські держави та право у Стародавньому світі виникли пізніше, ніж у Азії і Африці. Хоча найдавніша в Європі Мінойська цивілізація, центром якої був о. Крит, датується IV–II тис. до н. е., про її державу і право нічого не відомо, а тому немає впевненості щодо їхнього існування. Л. Маймескулов припускав, що Мінойська держава була монархією [4, с. 142]. Згодом, на зламі II–I тис. до н. е. державотворення розпочалося на Півдні Балкан і півострові Пелопонес (Спарта, Афіни, Коринф, Фіви тощо). Антична державність стародавніх греків у формі міст-полісів ширилася далі – Причорномор'я, західне узбережжя Малої Азії, європейська частина Середземномор'я тощо. Північніше від Греції, хоч і повільніше, та все ж тривали державотворчі спроби різних народів (наприклад, Фракія). На території сучасної України в стародавню добу особливо активними у державотворенні, окрім згаданих греків, були скифи та сармати.

Виняткову позицію в історії Стародавнього світу посідає Римська держава, яка стала своєрідним підсумком його цивілізаційного розвитку. За свою тисячолітню історію вона зазнала численних трансформацій – монархія, республіка, імперія. Римські війська завоювали величезні території по всій Європі, Західній Азії та Північній Африці. Римське право досягло такого високого рівня майстерності, що окремі його засади застосовуються і по сьогодні. Впродовж тривалого часу Рим конкурував у Європі з кельтами – численними племенами, які простягалися з Піренейського півострова і аж до Малої Азії. Їхній вклад у правовий розвиток був особливо значним на островах Велика Британія та Ірландія [5].

Варто наголосити на великому значенні в Стародавньому світі Середземного моря, адже у його акваторії та прибережній зоні відбувалося багато визначальних подій античної історії. На цих берегах і

островах тривало активне суспільне життя – мореплавання, державотворення, містобудування, торгівля, війни, злочинність (зокрема піратство) тощо. Розміщення Середземного моря посеред трьох материків – Європи, Африки й Азії – робило його ідеальним (за тодішніми мірками) простором для міжнародної комунікації, конфліктів і їхнього вирішення. Тому там творилося сприятливе середовище стосовно розвитку права, рецепції та еволюції правових норм. Інакше кажучи, був вдалий клімат – як природний, так і суспільний.

Загалом клімат мав вирішальну роль у становленні та розвитку стародавніх держав і права. Дослідники припускають, що він істотно відрізнявся від сучасного. У Європі він був холоднішим, ніж зараз [6], що пояснює її відставання в державотворенні порівняно з Азією та Африкою. Там, до слова, теж було прохолодніше, і цей фактор, на відміну від Європи, був сприятливим. Археологи знаходять у спекотних пустелях Азії сліди міст, які квітли в стародавню добу [7], а письмові джерела розповідають про великі врожаї [8, с. 7]. Нерозв'язаною в науці загадкою залишаються також легендарні сади асирійської цариці Семираміди [9]. Ймовірно, іншим був клімат і в Єгипті. Державотворення Стародавнього світу, як правило, було пов'язане з водоймами – морями, річками, озерами. По-перше, вони акумулювали заінтересованість людей у поселенні поруч з ними завдяки можливості рибальства та родючому ґрунту. По-друге, через них пролягали торгівельні шляхи. А по-третє, існувала потреба в побудові іригаційних споруд і зрошувальних каналів, а відтак в організації відповідних робіт і примусу для їхнього виконання.

Без сумніву, окрім клімату та водойм для території Стародавнього світу важливу роль відіграли й інші природні чинники – гори, пустелі тощо. Інколи люди штучно створювали матеріальні артефакти, які виконували подібні до природних явищ завдання, як от згадані вище іригаційні системи (що більша площа зрошення, то більша територія освоєння). Також варто згадати Велику китайську стіну, найвідоміша частина якої була збудована у 220-206 рр. до н. е. першим імператором Китаю Цінь Ши Хуан-ді, проте спроби побудови подібних оборонних укріплень китайці здійснювали й кількома століттями раніше [10]. Такі споруди були захистом від можливих атак (насамперед кочівників) і фактично стали важливою частиною державного кордону на місцевості.

Інакше кажучи, вони виконували подібні завдання, що й гори, відділяючи один народ від іншого.

Отже, територія Стародавнього світу в історико-правовому контексті становила фізичний простір, в якому існувала державність та/або формувалося право впродовж визначеного часового проміжку – IV тис. до н.е. – V ст. н.е. Цей простір включав території усіх стародавніх держав, а також землі тих народів, які творили своє звичаєве право в умовах бездержавності. Визначальними для формування території Стародавнього світу були природні (передусім кліматичні) умови, а також похідні від них політичні й економічні обставини.

Література

1. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу. Львів: Світ, 2001. 384 с.
2. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.). Харків: Парус, 2006. 352 с.
3. Бедрій М. Деякі правові звичаї Стародавньої Нубії (VIII ст. до н.е. – IV ст. н. е.). *Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави*: Матер. міжнар. щоріч. наук. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів, присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова (м. Львів 18-19 листопада 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 34–37.
4. Історія держави і права зарубіжних країн / за ред. Л. М. Маймескулова. Харків: Право, 2011. 520 с.
5. Бедрій М. Окремі аспекти давньокельтського звичаєвого права. *Право України*. 2015. № 12. С. 135–140.
6. Climate Change and Ancient Societies in Europe and the Near East. Diversion Collapse and Resilience / Erdkamp P., Manning J. G., Verboven K. (eds.). Cham: Springer Nature Switzerland AG, 2021. 623 p.
7. Ліцкевич О. Археологи знайшли в Іракській пустелі стародавнє місто. URL: <https://suspline.media/culture/148119-arheologi-znajšli-v-irakskij-pusteli-starodavne-misto/> (дата звернення: 01.12.2024).
8. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
9. Cartwright M. Hanging Gardens of Babylon. URL: https://www.worldhistory.org/Hanging_Gardens_of_Babylon/ (date of access: 01.12.2024).
10. Rojas J. The Great Wall: A Cultural History. Cambridge: Harvard University Press, 2010. 213 p.

МІСЦЕ ХРЕСТОНОСНОГО РУХУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ХРИСТИЯНСЬКОГО СВІТУ В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Починаючи із середини XI століття стався досить відчутний злам в європейській колективній свідомості, що не могло не позначитись на формуванні колективного світогляду тогочасного соціуму. Саме в той період у Європі відбувалися процеси утворення нових територіальних утворень, формувалася доктрина консолідованого захисту від зовнішньої агресії, утверджувалася концепція єдиної європейської спільноти. Формувалася і система європейських цінностей, в якій не останнє місце займала ідеологія лицарського стану, покликаною стати моральним стрижнем суспільства, еталоном духовності, а також зароджувалась ідея паломництва у Святу землю.

У другій половині XI століття західний християнський світ як ніколи був близьким до схвалення ідеї Хрестоносного руху на Схід. Римське Папство, яке було по-суті виразником політико-правової доктрини Хрестових походів, почало усвідомлювати необхідність військової експансії на Схід, закликаючи християн стати активними учасниками такого руху в обмін на певні преференції у вигляді духовних винагород. Зокрема, відомою була «доктрина застосування священного насильства», запропонована Папою Григорієм VII і розвинута Папою Урбаном II на соборі у Клермоні 1095 року.

Фундаментом Хрестоносного руху та його концептуальним змістом на початковому етапі являлось паломництво як невід'ємна частина християнської релігії в епоху Середньовіччя. Оцінюючи концептуальний зміст паломництва, констатуємо, що його зародження та розвиток пройшли декілька етапів, протягом яких він зазнав певних трансформаційних змін. Головним каталізатором таких змін виступав саме Хрестоносний рух, який видозмінив саму ідею паломництва, вплинув на її ідейний зміст та мотиваційний складник – від суто

духовних подорожей-прощ до ведення релігійних воєн проти іновірців.

Важливе значення мав Хрестоносний рух на Близький Схід. Його ідейною основою було звільнення Єрусалиму від мусульман, можливість вільного здійснення духовних подорожей-прощ та інших заходів сакрального характеру, розширення сфери впливу Римської церкви на Схід та підняття її авторитету, надання допомоги східним християнам у їх боротьбі із турками, захоплення нових територій задля досягнення економічних інтересів, а також такі стратегічні завдання, як створення всесвітньої християнської монархії на чолі з Папою та об'єднання (возз'єднання) Західної та Східної Церков.

Без сумніву, головним ідеологом Хрестоносного руху була Католицька церква. Вона допомагала світським феодалам об'єднати зусилля і дала Хрестовим походам ідеологічне обґрунтування, проголошуючи їх благочестивою справою. Папство сповна використало військову силу середньовічного лицарства для встановлення свого панування над усім християнським світом і для створення на Сході нових володінь, підконтрольних апостольському престолу.

В основі політичного ладу держав хрестоносців лежала феодална ієрархія. Першим серед сеньйорів вважався король Єрусалимський. Формально у васальній залежності від нього перебували три інших государя, але фактично вони були самостійні. Вся територія поділялася на лицарські феоди різної величини, власники яких були пов'язані відносинами васалітету. Васали мали нести військову службу і виконувати волю сюзерена. Водночас на відміну від західноєвропейських звичаїв король мав право вимагати її протягом усього часу, так як держави хрестоносців постійно перебували в стані війни з сусідами. Барони й інші васали зобов'язані були брати участь в засіданнях феодалної ради – Асізі або куріях. Королівська курія – «висока палата», що складалася з великих феодалів, одночасно була і феодалним судом, і військово-політичною радою. Вона обмежувала королівську владу; без її згоди король не міг прийняти жодного скільки-небудь важливого рішення. Всі ці положення були зафіксовані в «Єрусалимських Асізах» – судєбнику, де були зазначені і регламентовані феодалні звичаї Єрусалимського королівства. У цих «Асізах» детально описувались права сеньйорів і обов'язки васалів,

порядки феодального суспільства тощо.

Унаслідок Хрестоносного руху XI–XIII століття справжній ренесанс стався в європейській науці, зокрема, математиці та геометрії, величезний прорив зробила європейська медицина, яка дуже відставала у лікарському мистецтві від східної, небувалого розвитку зазнала астрономія, адже Схід був колыскою цієї науки, колосального розвитку зазнало середньовічне мистецтво, архітектура, література, поезія тощо. У відомих інтелектуальних центрах значно збільшився випуск книжок, формувались бібліотеки, університети.

Відзначаємо величезний вплив Хрестоносного руху і на збільшення авторитету Католицької Церкви в Європі. Спочатку вона витягла з цього руху значні вигоди, так як папство завдяки походам на Схід в XII ст. суттєво піднесло свій авторитет. Однак до кінця XIII ст. цей авторитет став згасати, особливо після остаточної втрати усіх християнських володінь на Сході.

Хрестові походи вплинули і на подальший суспільно-політичний та державно-правовий розвиток Західної Європи, оскільки вони прискорили ті процеси в житті феодального суспільства, які розпочалися ще до них. Зокрема, паломництво на Схід найвойовничіших елементів лицарства, а також найвойовничіших сеньйорів, які претендували на політичну самостійність у себе на батьківщині, сприяв посиленню централізації в тих країнах Європи, де ця тенденція намітилася.

ЗАХАРЧЕНКО Петро

z0609@ukr.net

ORCID: 0000-0002-4968-9844

МІРОШНИЧЕНКО Марія

ORCID: 0000-0001-8142-9340

ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ У ЗАПОРОЗЬКІЙ СІЧІ У ФОКУСІ КОЗАЦЬКОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА

Запорозька Січ – історичний тип української державності у формі «ges publica» (справа народу) з прямою демократією. Її виникнення і тривале функціонування становило наступний після Галицько-Волинської держави етап розвитку української державності у формі козацької демократичної республіки.

Організація і повноваження влади в Запорозькій Січі здійснювалася в рамках курінно-кошової системи устрою з формуванням механізму урядування з низу до верху. Базова основа – курінне самоврядування. Середня ланка – адміністрація коша і паланок. Вищий рівень – загальна козацька рада.

Курінно-кошова система устрою демонструє, насамперед, континуїтет української правової і державницької традиції, яка синтезувала правила українського громадівського самоврядування, річпосполитівську традицію шляхетського самоврядування, а також самоврядні і управлінські традиції, витворені особливостями способу життя козацтва.

Матеріальним джерелом права був звичаєвий устрій правового життя січовиків. *Ідеальним* – правова свідомість козаків на рівні здорового глузду (буденний рівень правосвідомості). *Інституційним джерелом* – постанови та ухвали органів влади Запорозької Січі: козацької ради, кошового отамана, судових органів. *Формальним джерелом* – давні норми звичаєвого права українського народу (українські правові звичаї, копне право), військові правові звичаї, міжнародні договори, окремі норми литовських статутів, рецепція звичаєво-правових норм інших народів [1, с. 473]. М. Бедрій цілком слушно обґрунтовує думку щодо останнього джерела: «По-перше, козаки перебували в сусідстві з кочовими народами степу, вели

подібний спосіб життя, тому запозичували правові норми татар й інших народів (передусім щодо суворості покарань). По-друге, до козацького товариства нерідко приєднувалися представники інших національностей (поляки, білоруси, росіяни тощо), які залучали в козацьке право певні елементи своєї правової культури» [2, с. 80].

Таким чином, козацьке звичаєве право – це, насамперед, право здорового глузду. Воно органічно вписане в систему правових цінностей українського народу, вираженням яких є правова традиція. Вона забезпечила спадкоємність у праві у частині врегулювання владних, цивільних, кримінальних, земельних відносин тощо.

У майнових відносинах панував принцип рівноправності учасників цивільно-правових відносин, що був запорукою відсутності будь-якої дискримінації за майновим станом. З-поміж цивільно-правових відносин запорожці визнавали право першої позики, право договору між товаришами, право давності володіння. Норми цивільного права ставили перешкоди для унеможливлення таких порушень, як безпідставна грошова претензія, несплата боргу, вирішення обопільних претензій на майно, перевищення норми продажу товарів на Січі тощо.

І. Бойко вважає, що за козацьким звичаєвим правом основними підставами набуття права власності були: створення речі власноручно; отримання плоду від речі (дерева, тварини тощо); розподіл військової, мисливської чи рибальської здобичі; укладення договору (зокрема, через торгівлю); отримання спадщини; знахідка (зокрема, скарб); давність володіння.

Козацьке право розрізняло власність приватну та колективну. Формування права колективної власності зумовила колективна праця козаків під час мисливської чи рибальської ватаги, чумацької валки, торговельної компанії чи військового походу.

Класифікуючи колективну власність запорожців, професор І. Бойко, розрізняє три її види: загальновійськову – належала всій Запорізькій Січі, а її розпорядником виступав кіш відповідно до рішень загальновійськової ради чи кошового отамана; курінну – власність куреня (на Січі було 38 куренів), розпорядником якої був кошовий отаман; власність промислово-торговельних організацій (насамперед чумацьких і рибальських) [3, с. 159].

Сфера поширення права приватної власності мала свою специфіку. Йдеться про те, що на Січі не заборонялась і не обмежувалась приватна власність на рухомі речі (майно, худоба, човни). Обидві форми власності – колективно-військова та індивідуально-приватна не заперечували одна одну, а органічно співіснували. Щоправда, бездомні, безсімейні курінні козаки – «товариство» – не мали власності, крім виплати за службу, грошей, зароблених промислом чи добутих шаблею. Право власності на здобич, здобуту на війні, обмежувалося звичаєм. Перед походом кожний запорожець давав присягу, що всю воєнну здобич віддасть для поділу на користь війська та курінного товариства.

Посилаючись на результати дослідження українських вчених, М. Бедрій зазначає, що у козацькому звичаєвому праві був розвинений інститут зобов'язального права. Підставою виникнення зобов'язань слугували договір і завдана шкода (делікт). Укладалися цивільно-правові правочини купівлі, продажу, міни, дарування, позики, підряду, найму тощо. Найбільшого поширення набув договір міни, що переважав навіть у зовнішній торгівлі.

Під час укладення договорів козаки дотримувалися формальностей, передбачених українським звичаєвим правом. Факт укладення договору супроводжувався рукобиттям, могоричем, присутністю свідків тощо. «Ударити по руках» означало, що договір після цього набував законної сили. Свідки забезпечували непорушність умов договору, а в разі потреби, могли підтвердити його у суді. До моменту випитого могорича сторони могли змінювати умови договору, проте після цього вони вважалися непорушними.

Козацьке право передбачало цивільну відповідальність за такі делікти: заподіяння шкоди майну, потраву (випас худоби на чужій земельній ділянці), розкрадання тощо. Відшкодуванню підлягали завдані збитки, якщо їхній розмір був установлений за згодою сторін або на підставі рішення козацького суду. Від цивільної відповідальності козацьке звичаєве право відрізняло кримінальну відповідальність. Така диференціація існувала і в копному праві: щодо цивільних правопорушень, на відміну від злочинів, копні суди не проводили попереднього розслідування [2, с. 81].

Відносини власності на землю в Запорозькій Січі слід аналізувати в контексті економічної системи, яка склалася у квазідержаві.

Дослідники економічної історії України вважають, що економічна система Січі складалась з двох господарських секторів – січового й індивідуального [4, с. 298-305]. Січове господарство поділялося на те, що належало усьому січовому товариству та окремому куреню. На цьому рівні переважали ті форми господарської діяльності, які потребували спільних зусиль, артільної робота. Ядром соціальної організації Січі був курінь, де й минало все козацьке життя. Як самостійна економічна одиниця, кожний курінь мав майно і доход, якими кіш, як центральний запорозький уряд, не розпоряджався. Жеребкуванням між куренями Кіш переділяв щорічно найбільш прибуткові угіддя – рибні лови, пасовища, сіножаті; утримував загальновійськові табуни коней, череди худоби, отари овець і торгував ними з сусідами: Польщею, Українською гетьманською державою, Московським царством.

Індивідуально-трудовою діяльністю запорожці займалися в паланках – адміністративно-територіальних округах на землях Вольностей Війська Запорозького Низового. Земельна політика у тому вигляді, що нею користувалися українські козаки, надавала кожному можливість привласнювати землі стільки, скільки міг обробити, і володіти нею, доки земля не виснажитья безперервним обробітком.

Поширеною формою набуття права власності на землю була займанщина – узвичаєний для українців спосіб володіння землею на правах першості займання вільних земель. Займанщина відома ще з часів України-Руси. На території Війська Запорозького Низового саме на праві займанщини склались запорозькі хутірські господарства – зимівники. Визнавалось і право давності земельних володінь, коли воно засвідчувалося самим фактом володіння впродовж тривалого часу без документального оформлення. Юридичною підставою приватного володіння землею була купівля.

Запорозька Січ *не знала приватної власності на землю* [5, с. 90]. В основі земельних відносин лежали відносини володіння і користування землею. Земля перебувала у володінні усього Війська Запорозького Низового. Це був природний ресурс, який належав всьому товариству і кожному козаку. Загальносічове володіння землею не виключало можливості індивідуального землекористування людьми із

числа паланкових козаків. Угіддя щороку розподілялися шляхом жеребування.

Як зазначали ми в попередніх своїх публікаціях, земельні ділянки відводилися кошом (інколи паланковим урядом) козакам на їхнє прохання. Претендентам на земельні ділянки дозволялося самим вибирати землю, після чого вони одержували засвідчений кошом документ на право користування нею. На відведеній ділянці дозволялося заводити своє господарство – зимівник, який разом із землею вважався неподільною частиною одного господарства [6, с. 166]. За згодою кошової старшини землю та зимівник дозволялося продати, закласти, передавати в спадщину і, навіть, подарувати. Особа, що користувалася землею, сплачувала податок і виконувала інші повинності на користь козацького товариства.

Отже, у власності козаків перебувало винятково рухоме майно, земля об'єктом приватної власності не була. Правове регулювання відносин власності, користування та володіння здійснювалися переважно нормами козацького звичаєвого права.

Література

1. Захарченко П., Мірошніченко М. Історія українського права і держави: від витоків до кінця XVIII ст. : монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2024. 639 с.
2. Бедрій М. Козацьке право як історичний тип українського звичаєвого права (XVI ст. – 40 рр. XIX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 78–86.
3. Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.). Навч. посіб. Київ: Атіка, 2012. 348 с.
4. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник / За ред. Б. Д. Лановика. 8-ме вид., перероб. і доп. Київ: Вікар, 2006. 495 с.
5. Андрущенко В. Л., Федосов В. М. Запорозька Січ як український феномен. Київ: Заповіт, 1995. 173 с.
6. Захарченко Петро. Історія українського права: навчальний посібник. Київ: Освіта України, 2019. 436 с.

ПИТАННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ЕЛІТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ЙОГО ВИЖИВАННЯ ЯК ІСТОРИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ

В історико-правовій науці поширеною є теза, що народ, нація як історична спільнота зберігаються допоки існує «еліта». Під останньою звичай розуміють аристократію, політичних та військових провідників, науковців (теоретиків та практиків) з патріотичною позицією, провідних правників, вищі бізнесові кола тощо. За наполяганням тих чи інших оцінювачів, список може розширюватися (ієрархи Церкви, Нобелівські лауреати чи топ-спортсмени, які створюють тому чи іншому народонаселенню відповідний міжнародний імідж), чи звужуватися (так, у сучасному світі колишня феодальна «знать» перетворилася уже на анахронізм, який не має скільки-небудь помітного політичного чи «іміджевого» значення), але у будь-якому випадку «теорії еліт» повне дезавування (і проголошення лженаукою) наразі не загрожує.

Маємо тому чисельні історичні прецедентні підтвердження (народ існує, допоки існує його еліта): потужні імперії майя, ацтеків, інків зникли після знищення їхніх попередніх еліт завойовниками-іспанцями; ісламське багатовікове закріплення в континентальній Європі цілеспрямовано супроводжувалося тотальним винищенням місцевих еліт (Іберійський півострів, Балкани); зникнення з політичної карти світу західних слов'ян (лужицькі серби) стало сумним підсумком германізації та знищення місцевих еліт тощо. Натомість народ-вигнанець євреї, зумівши в надзвичайно непростих умовах зберегти власну еліту (передусім раввинів), не тільки зберегли національну ідентичність, але й – через два тисячоліття бездержавного існування! – відродили державність.

З огляду на «кількісні» показники українці в питанні «еліт» попереду усієї планети. Народ (на початках ще не нація) пережив послідовну загибель трьох еліт, зараз переживає загибель четвертої і народження в муках п'ятої! Натомість кожна з попередніх «загибелей» загрожувала повному краху перспективи утворення модерної нації,

подібно до того, як знищення еліт Новгородської та Псковської феодальних республік означали їх повне поглинення Московією зі знищенням найменших ознак відмінності громадян Новгорода та Пскова від штучно і насильно створених «велікоросов».

Першою в вітчизняному списку (мартирологу) стоїть еліта **князівсько-боярська**. Під натиском монголо-татарських наїзників її представники почали пошук зовнішніх союзників (Польського королівства та Великого князівська Литовського), і тим самим поступово втратили власну правосуб'єктність. Десь цей процес пішов швидше (Руське воєводство в складі Польського королівства), десь розтягнувся на століття (Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське), але вислід був усюди однаковий – «стара» еліта як така зникла. *Краплиною води, у якій відбивається океан*, може служити «стовп православ'я» Костянтин Острозький, чия дочка Катерина уже була католичкою. Інший, сумний для українців, приклад деградації князівсько-боярської еліти – Ярема Вишневецький, державний та військовий діяч Речі Посполитої з руського князівського роду Вишневецьких, магнат, воєвода руський (1646). Виховувався у православній родині, однак згодом прийняв римо-католицизм. Противник повстання Хмельницького та представник «воєнної партії» під час його придушення. Син Яреми Вишневецького Михайло Корибут став Королем польським, Великим князем литовським, Великим князем Руським, Київським і пр. (від 1669 р. по листопад 1673 р.), але це уже зовсім не «українська» еліта.

Втративши «першу» еліту, українці – на відміну від тих же майя чи ацтеків – зуміли витворити «другу» еліту, **козацьку**. Занепад цієї еліти був пов'язаний з її поглиненням російським самодержавством – шляхом поєднання батога і пряника. Ворогам самодержавства (Мазепа, Калнишевський і його запоріжці) загрожувало тотальне переслідування, колаборантам (Олексій та Кирило Разумовські, канцлер Олександр Безбородько) – незліченні царські милості. Після прийняття Петром I «Табелі о рангах» сподівання переважної більшості козацької еліти зосередилися на здобутті статусу дворянина Російської імперії. Своєрідним дзеркалом деградації можемо вважати Івана Котляревського – з одного боку, творця сучасної української мови (бурлескна «Енеїда», подібно до того, як Олександр Пушкін з його неоднозначною поезією вважається творцем сучасної російської літературної мови), а, з іншого,

ініціатора створення українських козацьких формувань на підтримку реакційного царизму проти прогресивного (бо буржуазний) наполеонівського поруху.

В умовах стрімкої деградації козацької еліти українське поспільство зуміло, починаючи з сер XIX ст., створити свою, наразі уже третю, еліту, звично характеризувано як *різночинну* (а де-факто інтелігентську). Ця еліта (Грушевський, Петлюра, Петрушевич та ін.), подібно до Т. Шевченка (з сім'ї кріпаків) чи Лесі Українки (дрібнопомісні дворяни), не могла похвалитися особливою знатністю фамілій, та й, що найголовніше, не прагнула демонструвати цю анахронічну, як на кін. XIX – поч. XX ст. ст. «знатність».

Інтелігентська еліта була частково знищена («розстріляне Відродження»), частково, вибачте на слові, скурвилася, зусиллями т. зв. радянської влади. Окремі її видатні представники, як Олександр Довженко чи Олесь Гончар, ще, що називається, «тримали дулю в кишені», але до проголошення Незалежності ця еліта підійшла майже не готовою. Існує думка, що закриття архівів зловісного КДБ уже на початку 1990-х рр. пояснювалося єдиним раціональним міркуванням – надто вже багато українських інтелігентів пізнього радянського періоду було зав'язаними на співробітництві з новітньою російською охранкою.

Четвертій українській еліті, якій, на нашу думку (радився з колегами – В. М.), найбільш вдалим означенням бачиться «*гібридна*», була абсолютно не системною. До неї потрапили як романтики-дисиденти (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко), так і «правовірні» (до 1991 р.) адепти радянської державності (перші Президенти Л. Кравчук й Л. Кучма, та й третій Президент служив термінову службу у прикордонних військах, які у СРСР підпорядковувалися КДБ). Бачимо тут і доведених у судовому порядку злодіїв (Лазаренко), і «тричі не судимого» (Янукович), політичних фріків (Черновецький), і просто відвертих непрофесіоналів (депутати ВР співаки О. Білозір, Вакарчук, стронгмен Вірастюк). Апогеєм її став «членограй», який первісно виглядав карикатурою на Президента 40-мільйонного народу.

Чи не кожний українець може пригадати дотепні і не дуже, але обов'язково в'їдливі анекдоти про «між крапельками», «помилку з трьох букв у слові з трьох букв», «Вітя в школі не учілся» тощо. Тим не менше вона, ця четверта еліта, зуміла худо-бідно втримати українську

державницьку самостійність, наприкінці поставивши її на край загибелі (зрада «гаранта» Януковича і вислід Президентських виборів 2019 р., який «на болотах» сприйняли як моральну капітуляцію «хохлів» перед величним «руським міром»).

Утім, 24 лютого 2022 р. Володимир Олександрович Зеленський, який свідомими українцями (з якими автор пропонованих тез позиціонує і себе) сприймався як прикре непорозуміння, зумів піднятися над прірвою національної катастрофи та очолити супротив новітній Імперії зла.

Боюся видатися оптимістом, але на наших очах народжується уже п'ята еліта нескореного народу, умовно означувана як військова. Зрозуміло, до неї входять не тільки професійні військові (Залужний, Буданов, Сирський), але й волонтери, парамедики і навіть мери (в попередню епоху чи не головні корупціонери в широкій уяві) великих і середніх міст. Якщо ступінь впливу корифеїв попередньої епохи (Ю. Тимошенко) падає до рівня «збитих качок», то зірка того ж миколаївського губернатора Віталія Кіма перебуває на піднесенні. Послом у ключовій для європейської підтримки воюючої України Великій Британії став Валерій Залужний – і українському суспільству не потрібно пояснювати, хто це такий.

У сучасному українському суспільстві є колосальний запит на людей, які поставили на кін власне життя і здоров'я, не втекли, не кинулись наживатися на злигоднях народу. 26 листопада 2024 р. у Києві презентовано результати опитування центру Соціальний моніторинг. Пропонуємо ознайомитися з їхніми результатами (скорочено): «Лідерами за довірою українців є экс-головнокомандувач Збройних сил України Валерій Залужний та начальник Головного управління розвідки Міністерства оборони України Кирило Буданов. До першої п'ятірки діячів, яким довіряють громадяни України, за версією соціологів, входять також чинний президент Володимир Зеленський, телеведучий та волонтер Сергій Притула, а також наступник Залужного на посаді у ЗСУ Олександр Сирський (...)

Згідно з результатами опитувань, Валерію Залужному довіряють найбільше українців – 72% опитаних. Не відчувають до нього довіри 22%, не змогли відповісти 6% опитаних. Його діяльність на посаді посла України у Великій Британії позитивно оцінюють 66%.

Рівень довіри до Буданова – дещо нижчий: довіряють йому 55% опитаних, не довіряють – 32%. Вважають, що він добре керує ГУР 65% опитаних.

Чинний президент продовжує утримувати довіру менш ніж половини українців: довіряють йому 44%, не довіряють 52%. Схвалюють роботу Зеленського на посаді глави держави 46%.

Притулі (відомий волонтер – *В. М.*) довіряють 38% опитаних (не довіряють 54%).

У Сирського ситуація з довірою українців дещо гірша, ніж у Притулі: довіряють йому 33%. Однак і рівень недовіри дещо нижчий – 53%.

Лідерами за недовірою є ексрадник ОПУ Олексій Арестович (довіряють йому лише 10% опитаних), лідерка ВО «Батьківщина» Юлія Тимошенко (12%) та спікер Верховної Ради України Руслан Стефанчук (13%).

Серед інституцій майже беззаперечною довірою користується українська армія (90% довіри проти 9%, що не довіряють), волонтери (80% та 17% відповідно) та Головне управління розвідки (61% довіряють, 33% – ні).

Однаковою довірою – на рівні 58% – користуються Православна церква України та громадські активісти, щоправда в останніх дещо вищий рівень недовіри (33% і 35% відповідно).

Також більше половини опитаних (52%) заявили про довіру до СБУ. Не довіряють Службі безпеки 42% опитаних.

Дещо неочікуваними виявилися результати опитування щодо електоральних симпатій українців. Так, найбільшою симпатією користується неіснуюча політична сила Залужного: за неї могли би проголосувати 25% опитаних (34% серед тих, хто визначився і взяв би участь у виборах).

Партію Зеленського підтримали би 13% опитаних (12% серед тих, хто визначився).

«Європейську Солідарність» п'ятого президента України Петра Порошенка назвали 7% опитаних (9% серед тих, хто визначився з вибором).

Замикає перелік партій, які, за загальними електоральними вподобаннями, могли би подолати прохідний бар'єр до ВРУ, умовна

партія Бודанова: загалом її могли би підтримати 5% опитаних (7% серед тих, хто визначився).

Серед українців, які визначилися з вибором і мають намір прийти на вибори, шанси зараз мали би також партія колишнього спікера ВРУ Дмитра Разумкова (7%), партія Притули «24 серпня» і ВО «Батьківщина» Юлії Тимошенко (по 6%).

Якби ж найближчим часом в Україні проходили президентські вибори, найвірогідніше б наступним главою держави став би Залужний (його підтримують 42%). На другому місці – Зеленський з 22%, на третьому – Боданов з 18% підтримки [1].

Результати опитування так прокоментував народний депутат, екс-голова фракції «Голос» Сергій Рахманін: «Абсолютно логічним є запит на більш широке представлення в політиці військових, їхнє максимальне залучення до органів місцевого самоврядування, до органів державної влади є логічним. І, гадаю, незалежно від того, коли відбудуться вибори в Україні, саме ця категорія громадян буде дуже широко представлена в різних органах, насамперед, у виборних – саме тому, що існує такий запит» [1].

Ці тенденції бачить і розуміє не лише екс-голова опозиційної президентської «Слuzі народу» фракції, але й сам Президент. Вище згадувалося про призначення Валерія Залужного послом у Великій Британії, ключовій державі в питаннях забезпечення західної допомоги воюючій Україні. А 29 листопада командир 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр» полковник Павло Паліса став заступником керівника Офісу президента України Андрія Єрмака [2].

Для довідки: Полковник Павло Паліса «Хантер» – відомий український військовий, який на початку повномасштабного вторгнення РФ перервав навчання в Командно-штабному коледжі армії США, щоб долучитися до оборони України. Попри це у червні 2022 року коледж під гучні оплески зали видав диплом Палісі, який тоді вже командував 5-м окремим штурмовим полком. Також Паліса брав участь у боях за Бахмут, з 2023 р. до свого нового призначення командував 93-ю ОМБр «Холодний яр» [Там само].

То ж Україна стоїть на порозі появи нової еліти, **військово-волонтерської**, уже п'ятої за ліком. Будемо сподіватися, що, виконавши своє основне завдання по подоланню наслідків кривавої російської

агресії, ця п'ята еліта еволюційним шляхом поступиться місцем *шостій*, схожій на ту, що забезпечує мирний поступальний розвиток держав ЄС та НАТО. І тут нарешті багатостраждальному народу не доведеться вкотре винаходити свій власний велосипед (та придумувати цій шостій еліті своє визначення).

Література

1. Залужний і Буданов лідирують у рейтингу довіри українців: результати опитування. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/zaluzhniy-i-budanov-lidiruyut-u-rejtingu-doviri-ukraintsiv-rezultati-opituvannya.htm> (дата звернення: 01.12.2024).
2. Зеленський призначив полковника Палісу заступником керівника ОПУ: подробиці. URL: <https://flot2017.com/zelenskyj-pryznachyv-polkovnyka-palisu-zastupnykom-kerivnyka-opu-podrobytsi/> (дата звернення: 01.12.2024).

ХАРАКТЕРНІ РИСИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ОСІБ У ВОЄННИХ ПРОТИСТОЯННЯХ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Виникаючи в процесі тісної взаємодії на міжнародній арені з приводу встановлення зв'язків у різноманітних сферах життєдіяльності та захисту власних інтересів, відносини суб'єктів міжнародного права пройшли значний шлях розвитку. Одним із результатів міжнародних зносин було визначення правового статусу осіб через закріплення його елементів – прав і свобод, обов'язків та відповідальності, правових гарантій тощо. Розширення дипломатичних і торгових зв'язків протягом історії людства впливало на розвиток правового статусу індивідів у мирний час, виклики воєнного часу ставали каталізаторами виникнення нових інститутів для захисту комбатантів та цивільних осіб. Спроби врегулювання міжнародно-правового становища названих вище категорій в європейському регіоні під час Середньовіччя стали важливими кроками на шляху до всебічного захисту індивіда від руйнівних реалій сучасних воєн. Слід зазначити, що протягом раннього відрізка Середніх віків (кінець V – середина XI ст.) статус комбатантів та цивільних у Європі був незахищеним, під час протистоянь панували звірські методи бою, переможені часто були приречені на смерть [5, с. 215–216, 292, 621]. Захоплених індивідів, мирних жителів та воїнів, також брали в рабство; поступово така практика змінилася на можливість викупу полонених [3, с. 217].

Важливу роль у становленні міжнародно-правового становища осіб у Європі відігравали християнські настанови та спроби священнослужителів пом'якшити долю індивідів (жінок та дітей, літніх людей, священників, торговців, палігримів тощо) під час воєн через прийняття відповідних рішень на церковних зібраннях, закріплення безпекових гарантій та відповідальності за порушення встановлених правил. Спеціалізовані інститути середньовічного церковного права, *pax Dei* (Божого миру) та *treuga Dei* (Божого перемир'я)

запроваджували обмеження щодо осіб нападу та часу нападу відповідно [4, с. 405–406]. Покращення положення комбатантів на полі бою, гуманізація засобів ведення війни також були об'єктами рішень церкви; правове становище представників нехристиянських народів залишалося незмінним – на думку кліриків, вони не мали прав та свобод, що надавалися їхнім вірянам [2, с. 205; 7, с. 733]. Під час Середніх віків права та свободи індивідів, передусім полонених, регулювалися й міждержавними угодами, що закріплювали умови повернення захоплених [1, с. 140–149, с. 219–222; 9; 8, с. 273]. На особливу увагу в контексті міжнародно-правового становища осіб під час середньовічних воєн заслуговує інститут лицарства, що набув свого розвитку у XII–XIII ст. Правила поведінки лицарів-комбатантів на полі бою та після битв містилися в спеціалізованих кодексах, а такі ідеали, як честь, вірність, хоробрість, поміркованість, милосердя та інші увійшли до основної етичної суті середньовічного права [6, с. 58]. Необхідно також зазначити, що згадані правила не діяли стосовно осіб не лицарського походження. Якщо ставлення лицарів до полонених побратимів за станом часто було поважним, інші захоплені індивіди стикалися із жорстокістю [10, с. 47]. Жодних правил ні під час воєнних протистоянь, ні після них не дотримувалися вояки найманих військ. У XII ст. *brabançons*, учасники згаданих угруповань, не виявляли милосердя до поранених ворогів, мирного населення та полонених; спроби покласти кінець таким практикам через укладення міжнародної угоди виявилися неефективними [6, с. 114].

Отже, міжнародно-правовий статус індивідів у середньовічній Європі розвивався під впливом викликів часу, зокрема поступового розширення міжнародних зв'язків та регулювання відносин, пов'язаних із воєнними протистояннями. Формування системи прав, обов'язків та гарантій було поступовим і нерівномірним, правове становище комбатантів і цивільних осіб часто залежало від контексту збройних конфліктів та їхніх сторін. Середньовічні релігійні гуманістичні зусилля, спроби визначення балансу між військовими потребами та обмеженнями стали підґрунтям сучасних міжнародно-правових норм та звичаїв, що регулюють збройні конфлікти.

Література

1. Гавриленко О. А., Новікова Л. В., Сироїд Т. Л. Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум для студентів напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право». Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 676 с.
2. Гавриленко О. А., Реньов Є. В. Становлення та розвиток передумов міжнародно-правового захисту вразливих груп населення: історико-юридичний дискурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2023. Вип. 76 (2). С. 202–211.
3. Таубе М. А. История зарождения современного международного права (Средние века): часть особенная. Т. 2. Харьков: Паровая тип. и лит. Зильберберг, 1899. 363 с.
4. Bachrach B. S. The Northern Origins of the Peace Movement at Le Puy in 975. *Historical Reflections / Réflexions Historiques*. Vol. 14, No. 3. Oxford: Berghahn Books, 1987. Pp. 405–421.
5. English Historical Documents (c. 500–1042) / ed. D. Whitelock. London: Eyre & Spottiswoode, 1955. 867 p.
6. Grewe W. G. The Epochs of International Law / transl. M. Byers. Berlin, New York: De Gruyter, 2000. 780 p.
7. Hefele K. J. von, Leclercq H. Histoire des conciles d'après les documents originaux. Tome. 5. Première partie. Paris: Letouzey et Ané, 1912. 847 p.
8. Hongsheng S. The Evolution of Law of War. *The Chinese Journal of International Politics*. Vol. 1, No. 2. Oxford: Oxford University Press, 2006. Pp. 267–301.
9. The Treaty of Edinburgh-Northampton, 1328. *Scottish Archives for Schools*. URL: <https://www.scottisharchivesforschools.org/WarsOfIndependence/Edinburgh-Northampton.asp> (last accessed: 01.10.2024).
10. Webb H. J. Prisoners of War in the Middle Ages. *Military Affairs*. Vol.12, No. 1. Washington: American Military Institute, 1948.

**«ЕРА МИЛОСЕРДЯ» ТА ПЕРША ХВИЛЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ (1945 – сер. 1950-х рр.): КЕЙС ОУН-УПА
(на матеріалах Військової прокуратури Західного регіону)**

Смертна кара проти «пізніх» українських повстанців (після 1946 р.), як свідчать архівні документи, застосовувалася, порівняно з «ранніми» (1944 – травень 1945 рр.) доволі рідко. Як приклад візьмемо дві архівні справи з однієї колекції документів, датовані, відповідно, пізнім 1944 та раннім 1946 рр.

Особлива нарада при НКВС СРСР постановою від 1 листопада 1944 р. за ст. 58-1 «а» 58-8, 58-II КК РРФСР прирєкла до розстрілу та конфіскації майна пересічного бойовика Млинівської (Рівненщина) районної Служби Безпеки УПА, псевдо Ватажний, який, згідно з обвинувальним вироком, «брав участь в каральних операціях, грабежах мирного населення, у лютому 1944 р. особисто вбив жителя с. Романівка Маркевича», при цьому два інших бойовики СБ убили дружину Маркевича і двох дітей [1, арк. 214–220].

Інша архівна справа – якогось Хомича, розглянута Особливою нарадою при НКВС СРСР 4 березня 1946 р. Дезертир з Червоної армії, служив в німецькій поліції, у липні 1941 р. брав участь у розстрілі відступаючих червоноармійців, з червня (чи вересня) 1943 р. командир відділення в УПА [1, арк. 310]. З такими характеристиками до травня 1945 р. розстрілювали однозначно, але в березні 1946 р. підсудний О. Хомич отримав «смішних» (за визначенням автора «Архіпелагу ГУЛАГ О. Солженіцина) 10 років ВТТ.

А згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 травня 1947 р., смертна кара замінювалася позбавленням волі у виправно-трудових таборах строком на 25 років [2, с. 501].

«Гуманізм» тодішньої (пізній сталінізм) Радянської влади має своє, суто утилітарне, пояснення – Друга світова війна знищила значний відсоток чоловічого населення Союзу РСР, то ж розкидатися цінним людським ресурсом було просто недоцільно. Радянський з/к

поствоєнного періоду, активний учасник руху Опору, міг (і часто мусив) померти, але перед тим віддати здоров'я на лісоповалі чи секретному військовому будівництві де-небудь «в глибині сибірських руд» чи казахстанських степів.

Архівні документи свідчать, що значний відсоток засуджених після травня 1945 р. «милосердними» радянськими судами, помирав уже за кілька років після поміщення у ту чи іншу нібито *виправну* установу. Особливо важко доводилось тим в'язням, що паралельно зі службою у радянських винищувальних батальйонах чи навіть міліції, добровільно чи вимушено налагоджували стосунки з УПА. Ці опинялися відразу між двох вогнів – з боку адміністрації та кримінального світу. Знову ж таки – як приклад – візьмо справу якогось П. І. Козачка [1, арк. 237–239]. «Будучи працівником міліції «Отинийского РО МВД» (правильно Отинянський. – *А. Р.*), нібито співпрацював з УПА. Засуджений за вироком військового трибуналу військ МВС Станіславської області 14 червня 1946 р. до 10 років ВТТ. Визнаний винним у тому, що у квітні 1946 року установив зв'язок з бійцями УПА, яких приймав у себе вдома. 27 квітня 1945 р. він отримав від бійців УПА завдання збирати для них відомості про роботу райвідділу міліції, але виконати це завдання Козачок не встиг, оскільки був заарештований» [1, арк. 238]. Справа, на нашу думку, відверто сфабрикована (не встиг виконати завдання, чи не тому, що мав справу з псевдобойвою?), але свою «десятку» ВТТ отримав. Помер в ув'язненні молодий чоловік 1913 р. н. на п'ятому році позбавлення волі 21 січня 1950 р.,

Смерть Й. Сталіна та заворушення у ВТТ системи ГУЛАГУ підштовхнули радянське керівництво до перегляду основ карально-репресивної політики.

Указ Президії ВР СРСР від 27 березня 1953 р. передбачав **амністію** (але не реабілітацію. – *А. Р.*) усіх ув'язнених на строк до 5 років, а також осіб до 18 років, вагітних жінок, жінок з малолітніми дітьми до 10 років та старших 50-ти років; чоловіків, старших 55-ти років; й ув'язнених, хворих на тяжкі невиліковні недуги. Пункт 7 Указу де-факто виключив з числа потенційних амністованих більшість в'язнів, засуджених за активну антирадянську діяльність ОУН та УПА: « (...) 7. Не применяют амнистии к лицам, осужденным на срок более 5 лет за контрреволюционные

преступления, крупные хищения социалистической собственности, бандитизм и умышленное убийство» [3].

З іншого боку, на свободу вийшли (чи були направлені на *спецпоселення*) десятки тисяч т. зв. *бандпосібників* – тих, хто надавав допомогу повстанцям продовольством, надавав їм прихисток чи просто читав «націоналістичні» газети і журнали.

Ініціатором Указу був тогочасний міністр внутрішніх справ Л. Берія, який у доповідній записці 26 березня 1953 р., поданій у Президію ЦК КПРС, вказував, що з 2 526 402 в'язнів ГУЛАГу лише 221 435 осіб є особливо небезпечними державними злочинцями – засудженими за шпигунство, бандитизм, умисне вбивство, за контрреволюційні злочини і за розкрадання соціалістичної власності в особливо великих розмірах [4].

17 вересня 1953 р. амністували осіб, які співпрацювали з окупантами в період німецько-радянської війни 1941–1945 рр. :

«(...) 1. Звільнити з місць ув'язнення і від інших мір покарання осіб, засуджених на строк до 10 років позбавлення волі включно за вчинені в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 р.р. підсобництво ворогові та інші злочини, передбачені статтями 58-1, 58-3, 58-4, 58-6, 58-10, 58-12 Кримінального Кодексу РРФСР і відповідними статтями Кримінальних кодексів інших союзних республік.

2. Скоротити наполовину визначене судом покарання засудженим на строк понад 10 років за злочини, перелічені в статті першій цього Указу.

3. Звільнити з місць ув'язнення незалежно від строку покарання осіб, засуджених за службу в німецькій армії, поліції і спеціальних німецьких формуваннях.

Звільнити від дальшого відбування покарання осіб, направлених за такі злочини на заслання і висилку.

4. Не застосовувати амністії до карателів, засуджених за вбивства і катування радянських громадян.

5. Припинити провадженням всі слідчі справи і справи, не розглянуті судами про злочини, вчинені в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., передбачені статтями 58-1, 58-3, 58-4, 58-6, 58-10, 58-12 Кримінального Кодексу РРФСР і відповідними статтями

Кримінальних кодексів інших союзних республік, за винятком справ про осіб, вказаних у статті четвертій цього Указу.

6. Зняти судимість і пораження в правах з громадян, звільнених від покарання на підставі цього Указу.

Зняти судимість і пораження в правах з осіб, які раніше були суджені і відбули покарання за злочини, перелічені в статті першій цього Указу.

7. Звільнити від відповідальності радянських громадян, перебуваючих за кордоном, які в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 р.р. здалися в полон ворогові або служили в німецькій армії, поліції і спеціальних німецьких формуваннях» [5].

Теоретично під дію Указу 17 вересня 1953 р. підпадали й «українсько-німецькі націоналісти» (радянський сленг сер. ХХ ст. – *А. Р.*) з УЦК, батальйонів «Нахтігаль» та «Роланд», дивізії СС-Галичина тощо, якщо до вересня 1953 р. їм вдалося уникнути радянського покарання – за умови «дієвого каяття». З іншого боку, амністія жодним чином не означала реабілітації оунівців та повстанців УПА, вона проголошувалася актом гуманності Радянського уряду щодо осіб, які вчинили злочини. Тож не могло бути й мови про компенсацію за моральну та матеріальну шкоду, повернення конфіскованого майна, поновлення на посадах тощо.

У вересні 1953 р. Верховному суду СРСР надано право переглядати рішення колишніх колегій ДПУ, «трійок» і «особливої наради» при НКВС / МДБ / МВС СРСР за протестами Генерального прокурора СРСР.

Процес звільнення репресованих із «виправно-трудоих таборів» та в'язниць розпочався у травні 1954 р. після прийняття постанови Ради Міністрів СРСР «Про перегляд кримінальних справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, що утримуються в таборах, колоніях і тюрмах МВС СРСР і знаходяться в засланні на поселенні». Урядове рішення передбачало створення центральної і місцевих комісій, наділених особливими правами та повноваженнями щодо перегляду кримінальних справ засуджених за т.зв. контрреволюційні злочини. Центральну комісію очолив Генеральний прокурор СРСР Роман Руденко. Комісія Президії ЦК КПРС у складі генерального прокурора СРСР Р. Руденка, міністра внутрішніх справ СРСР С. Круглова,

міністра державної безпеки СРСР І. Серова, міністра юстиції СРСР К. Горшеніна та ін. підготувала постанову РМ СРСР «Про зняття деяких обмежень у правовому становищі спецпоселенців» від 5 липня 1954 р., на основі якої звільнялися від заслання особи, раніше засуджені строком до 5 років за антирадянську діяльність, і втрачали силу обмеження по спецпоселенню розкуркулених громадян.

Що цікаво, амністії середини 1950-х рр. де-факто зачепили навіть тих, кого де-юре не стосувалися, або всупереч «букві» документа (п. 7. Указу 27 березня 1953 р.). Тобто – допомогли й тим, хто де-юре не підпадав під їх дію. Як приклад наведемо архівну справу з реабілітації Г. І. Лута та І. М. Зозулі [1, арк. 534]. Ці уродженці с. Липки Межиріцького району Рівненської області, згідно з вироком, дезертирували з команди мобілізованих до Червоної армії та в листопаді 1944 р. вступили в УПА, збирали продукти та одяг для УПА, брали участь у засідці проти червоноармійців, вбили одного з них, в грудні 1945 р. здійснили напад на бійця винищувальних батальйону Якимчука Федора, якого поранили. У місцевого населення було відібрано 6 свиней, 15 пар чобіт, 50 пар натільної білизни. Арештовані в січні 1946 р. Вирок Військового трибуналу 13 Армії від 17 липня 1946 р. склав 20 років каторжних робіт з обмеженням 5 років та конфіскацією майна. Не смертна кара, але рабство ГУЛАГу на 20 літ, які під дію п.7 Указу 27 березня не підпадали!

Комісія ВВР змінила міру покарання: постановою від 24 травня 1956 р. Лут Г. І. до 12 років, а постановою від 22 травня 1956 р. – Зозулі І. М. до відбутого строку зі зняттям судимості. Тому Лут Г. І. був звільнений 18 грудня 1956 р., Зозуля І. М. 29 травня 1956 р., тобто відбув *де-факто* тих же 10 (а не 12) років.

Від квітня 1954 р. до квітня 1959 р. чисельність політ'язнів («контрреволюціонерів») скоротилась у 40,7 раз, а їхня частка в складі всіх ув'язнених – від 33% до 1,2%. За офіційними даними, на 1 квітня 1959 р. у таборах і колоніях МВС СРСР утримувалося 948 447 ув'язнених, із них 11 027 – за «контрреволюційні» злочини. Але від 1954 р. до лютого 1956 р. військова колегія Верховного Суду СРСР реабілітувала всього 7679 осіб [6].

Висновки. Перша хвиля реабілітації була абсолютно не співрозмірною з масштабом сталінських репресій і стосувалася

передусім «чесних комуністів» зразка фігурантів сумнозвісних «ленінградської справи» чи «справи лікарів». Під її дію не потрапили навіть такі величини радянського політичного небосхилу, як М. Бухарін чи О. Риков, не кажучи уже про одіозного Л. Троцького. Що ж стосується українських «націоналістів» з числа засуджених радянськими судами повстанців УПА та цивільних з ОУН, то значна їх частина потрапила під амністії, навіть всупереч «букві» Указів, однак реабілітація – в розумінні поновлення в громадянських та майнових правах – відбувалася значно пізніше, уже в умовах пізньої горбачовської «перестройки» та Незалежної України.

Література

1. Архів Управління Служби безпеки України у Рівненській області. Колекція документів: Прокуратура України. Військова прокуратура західного регіону України. Справа 22. Том 23. Матеріали та документи листування по розгляді АКС по виконанню Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». УСБУ. 534 арк.
2. Уголовное право. Общая часть / А. И. Герцензон, М. М. Исаев, А. А. Пионтковский, Б. С. Утевский. Изд. 4-е перераб. Москва: Юриздат, 1948. 575 с.
3. Указ Президиума ВС СССР от 27.03.1953 об амнистии. *Сборник Законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1938–1958*. Москва, 1959. С. 612–613.
4. Лук'янюк В. Беріївська амністія. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0329M/>
5. Указ Президії Верховної Ради СРСР Про амністію радянських громадян, які співробітничали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. *Відомості Верховної Ради СРСР*. 1955. № 17. Ст. 345
6. Шаповал Ю. І. Десталінізація. *Енциклопедія історії України*. Т. 2: Г–Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2004. або URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Destalinizaciya> (дата звернення: 01.12.2024).

**ПЕРЕДВСТУПНІ ЗАУВАГИ ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
УНІКАЛЬНИХ РИС АКТИВ З ТЕРЕНІВ
ГАЛИЦЬКОЇ, ВОЛИНСЬКОЇ ТА ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗЕМЕЛЬ
XII–XIV ст.**

Писаний правовий акт є важливим носієм знань про правовий світогляд його авторів та загалом про правокультурний простір, де він створений. Вивчаючи правові акти певного часу та регіону, можна з'ясувати певні закономірності, притаманні саме їм. Лише опора на акти дає змогу віднайти той момент, коли канцелярії правителя та його можновладців починають еволюціонувати під впливом змін у правовому світогляді та правовій культурі населення і правителів, при чому ці впливи можуть бути різновекторними. Що, своєю чергою, дає можливість оцінити етапи розділення певного єдиного раніше правокультурного простору, або фіксують безпідставність уявлень про такий простір і його єдність.

Відоме на сьогодні коло першоджерел X/XI–XIII ст. з теренів, де домінувала східнослов'янська культура і правила переважно представники дому Рюрика, не дає змоги стверджувати про наявність якогось помітного регіоналізму, але підтверджує існування єдиного правокультурного простору. Однак давно постала традиція виокремлювати акти так званої удільної доби або відповідно до термінології, поширеної переважно в радянський час, періоду феодальної роздробленості.

Добу цю хронологічно визначають по різному, але переважно з початку уособиць за київський стіл по смерті сина Мономаха Мстислава Володимировича або з часу розорення Києва 1169 р. І сам поділ, і причини для виокремлення певної «нової» доби видаються штучними й цілковито належать російській імперській науці, яка мала на меті показати єдність і наскрізність політичної історії європейських володінь імператора Петра I та його наступників. Імперський підхід давно має бути кинутий на сміття, тим більше сучасний стан розвитку

історичної науки надає чимало методологічного матеріалу для цілком інших точок зору. Однак наразі у вітчизняній історичній та історико-правовій науці домінує ідея особливості Галицько-Волинської держави як єдиного, або одного з спадкоємців Київської Русі. Зокрема, Галицько-Волинській державі приписується і певний особливий правовий спадок.

Остання теза насправді є дуже важливою і потребує докладного вивчення та аргументації. Як видається, аналіз доволі значного кола актів XIV–XV ст. має дати чимало матеріалу для подальших висновків з цього питання. Однак почати слід з іншого, а саме з проблеми наявних актів XII–XIII ст.

В історико-правовій науці, та передусім в університетському викладанні історії держави і права України вже багато років тому закріпилася концепція представлення особливості права Галицької та Волинської земель у вигляді грамоти князя Івана Ростиславича Берладника, рукописання князя Володимира Васильковича та уставної грамоті князя Мстислава Даниловича. І це не зважаючи на те, що два останні «акти» є літописними описами певних дій та окремих моментів змісту відповідних документів, а тому у комплексному виданні О. Купчинського віднесені до числа «реконструйованих» актів [1, с. 295–353].

Важливо, що з літописних оповідей маємо лише загальні знання про зміст певних правових актів, але нічого не знаємо про їх форму, навіть про кількість актів говорити не доводиться. Такий спосіб описання певних подій та затверджених під час цих подій актів є типовим для літописів й зустрічається неодноразово. Він не дає можливості сказати щось про власне особливість таких актів, хіба що дійсно унікальною є згадка про «списання в літописець» Мстиславом Даниловичем заколоту жителів Берестя та їх покарання.

Тут треба згадати один цікавий момент. Уставна грамота князя Мстислава Даниловича, яка через неуважність упорядника другого тому «Памятников русского права» О. О. Зіміна перетворилася на «грамоту Мстислава Романовича» [13, с. 29]. Як наслідок, саме ця назва поширилася багатьма джерелами, зокрема й хрестоматіями з історії держави і права України. Зазначимо, що навіть при швидкому пошуку мережею Інтернет виявилось, що і в 2020 році на сторінках наукової періодики все ще можна побачити цю помилкову назву [11; 19].

Грамота ж Івана Берладника вже понад сторіччя розглядається скоріше як фальсифікат. Останнє не зовсім точно, правильніше говорити про вигадку, оскільки фальсифікат передбачає наявність певного документу, натомість дві дещо різні за змістом публікації, зроблені в 60-х рр. XIX ст. румунським професором Б. П. Хаждеу (інше написання Хиждеу, В. Р. Häsdeu) на підставі списку, нібито зробленого в першій половині століття його батьком О. Хаждеу – це все що відомо про цю «грамоту» [7]. Її визнавали фальсифікатом ще в XIX ст. дослідник давньоруської мови та актів О. І. Соболевський [18] і румунський професор І. Богдан [2], втім на зламі століть український історик М. П. Дашкевич утримувався від однозначної відповіді, хоча і визнавав усі зауваги попередників в частині текстових невідповідностей [7, с. 81]. Надалі у XX столітті дискусія про її належність продовжила точитися і можна поглянути на історіографію проблеми в працях Л. Войтовича [3, с. 39; 4, с. 59–60] та у С. М. Каштанова [9, с. 71–72, див примітки 13 та 15].

На превеликий жаль, досить часто грамоту подають без будь-якої критики, так у другому томі «Памятников русского права» текст подається з посиланням на статтю Дашкевича, а про походження тексту грамоти ні упорядником О. О. Зімінім, ні редактором С. В. Юшковим не сказано ані слова! [13, с. 26, 30]. О. Купчинський вирішив не торкатися цього акта у своєму дослідженні «Акты та документи Галицько-Волинського князівства», відкинувши всі акти до 1195 року.

Ось як ситуацію на початок XXI ст. характеризував Ігор Сковчиляс: «Останні дослідження переконують, що цей фальсифікат, все ж, має історичну основу й частково відображає тогочасні реалії, а саме контроль галицьких та інших руських князів в окремі періоди (зокрема, у 1180-х роках) над Подунав'ям (над м. Малий Галич у Нижньому Дунаї)» [17, с. 38]. Докладно із зауваженнями до грамоти сучасних авторів можна ознайомитися в працях молдавського дослідника Р. А. Рабіновича [14, с. 360–368] та відомого радянського джерелознавця С. М. Кашаніна [9, с. 71–72]. Опускаючи аргументи, наведені в цих працях, можна констатувати таке: ані за формою викладу, ані за структурою та протоколом, ані за мовою «грамота» не може належати XII ст. Деякі, але не повні, аналогії зустрічаються в значно пізніших актах XIV–XV ст. Слід зауважити, що усі аналогії вже

були відомі науці на середину XIX ст. й були доступні Хаждеу. Загалом з цього роблять висновки про те, що це: 1) або осучаснений список XIV–XV ст. з оригінальної грамоти XII ст., з якого у XIX ст. О. Хаждеу зробив доволі погану копію, 2) або підробка XIV–XVI ст. на основі якоїсь оригінальної пам'ятки XII ст. з якої так само зробили погану копію, 3) або фальсифікат, інакше – вигадка самого Б. П. Хаждеу чи когось, хто міг надати йому чи його батьку цей текст.

Серед багатьох істориків в останні 50–70 років загалом домінує думка про те, що зміст цієї явно неавтентичної «грамоти» має бути тим не менш правдивим. На це вони вказують, спираючись на (а) малозначущість постаті князя Івана Берладника і (б) відсутність в румунського дослідника підґрунтя створювати фальсифікат про давньоруську історію Молдавських земель. Загалом можна було б пристати на цю позицію, спираючись на існуючі новгородський устав князя Всеволода Мстиславича щодо організації купців при церкві св. Івана на Опоках ніби XII ст. (безсумнівно пізніший фальсифікат XIII–XV ст., приписаний давньому князю, але в основі якого був певний історичний акт) [8, с. 158–165] та кілька з купи фальсифікатів XV–XVII ст. «грамот» галицьких правителів Данила, Льва та Юрія XIII – початку XIV ст., щодо яких доволі впевнено можна стверджувати певну реальну основу [детальніше див.: 1, с. 359–734].

Втім є важливе заперечення для цього – на сьогодні не відомі акти такого змісту в добу до початку сильного впливу європейських канцелярій. До першої половини – середини XIV ст. не маємо прикладів саме уставних і жалувальних грамот іноземним купцям щодо торгових привілеїв. Натомість існувала практика договорів як з державами, так і з громадами міст щодо взаємної торгівлі. «Грамота» Івана Берладника майже на 200 років «старша» від найближчих подібних грамот 1320 р. князя Андрія Юрійовича купцям міст Торуня та Кракова [1, с. 152–161]. До того ж у грамотах князя Андрія ще фіксуються риси типові для давньоруських міжнародних договорів XII–XV ст., а саме вказівки на поширення умов грамоти на широке коло торговців, не лише з міста Кракова, а й тих, що через нього їдуть до володінь князя Андрія Юрійовича, що також відсутнє в «грамоті» Івана Берладника. Передбачати ж наявність договору між місцевим галицьким князем і містом Месеврія (болгарська назва Несебір, тепер Болгарія), що було

частиною держави Візантійського імператора Іоанна II Комніна, досить важко. Додамо, що ані згадок про інших візантійських купців, ані про візантійську адміністрацію, ані яскравих візантійських рис у тексті грамоти немає. Немає і аналогічних договорів. Натомість присутні елементи схожі з грамотами Другого болгарського царства, яке постало лише 1185 р., і на період якраз 1840–1860 х рр. припадає активне видання цих грамот.

Однак названими актами комплекс галицьких пам'яток не вичерпується. Слід згадати міжнародний договір 1254 р., укладений «першим королем рутенів» («*primus regis Ruthenorum*» – так у тексті латинського списку) Данилом Романовичем з мазовецьким князем Земовитом та Тевтонським орденом щодо розподілу завойованих ними земель поганських ятвягів [12, с. 364–368]. Договір є унікальним актом, оскільки про схожі міжнародні договори маємо лише літописні свідчення з мінімальними вказівками на їх зміст. Десять поряд слід назвати договір 1209 р. ризького єпископа з князем латгальського князівства Єрсікі (інакше Ерцике/Герцике, місто на Західній Двині, сьогодні село в сучасній Латвійській республіці) Всеволодом (ймовірно представником полоцької гілки Рюриковичів) про визнання останнім своєї феодалної залежності [12, с. 199–205].

Дуже цікавий договір, однак він створений за яскравими лекалами канцелярських стандартів католицької Європи, що логічне очікувати від тексту підготовленого військово-чернечим орденом, а тому мало що дає для розуміння особливостей правового світогляду та правокультурного простору галицьких і волинських земель.

Останню групу актів створюють судові акти, що дійшли до нас в формі графіті на стінах церкви св. Пантелеймона в Галичі [див. прикладом: 10]. Однак хоча самі графіті на стінах церковних установ відомі давно, лише в 60-х рр. ХХ ст. завдяки дослідженню Софії київської на них звернули серйозну увагу [5], а комплексне дослідження цього джерела постало вже в останні 20–25 років. На сьогодні в науковий обіг ведено менше десятка таких масштабних актів, що не дає змоги робити висновки про наявність якихось їх особливих рис.

Наприкінці, слід сказати кілька слів про примирну грамоту 1299 р. з Берегово [1, с. 128–129]. Ця унікальна пам'ятка цікава передусім тим, що вона якраз має майже повний аналог у землях Пскова

початку XIV ст. [6, с. 317], хоча в першій вже помітні впливи європейських канцелярій. Так само в обох примірних грамотах припиняється судова тяжба і запроваджується штраф на користь князя у разі відновлення однією зі сторін чи третіх осіб цієї тяжби. Важливо що навіть сума штрафу, хоч і викладена в різних номіналах, є однаковою [докладніше див.: 15; 16]. Отже, до початку XIV ст. усі відомі акти, пов'язані з теренами Волині, Галича та Поділля, не є носіями якихось унікальних рис, які б дали змогу виокремити їх з кола таких самих актів з інших територій великого східнослов'янського правокультурного простору.

Література

1. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть: Дослідження. Тексти / О. Купчинський; Наукове товариство ім. Шевченка. Львів: [б. в.], 2004. 1282 с.
2. Богдан И. Грамота князя Ивана Ростиславича “Берладника” 1134 года. Сообщение. *Труды VIII Археологического съезда в Москве в 1890 г.* Т. 4. Москва, 1897. С. 163–164.
3. Войтович Л. Галицька земля і Візантія у XI–XIV століттях. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. 14–15. Дрогобич: Коло, 2011. С. 37–60.
4. Войтович Л. Кордони Галицько-волинської держави: продовження дискусії. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2015. Вип. 19. С. 43–104.
5. Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. Вып. I. Киев: Наукова думка, 1966. 239 с.
6. Грамоты Великого Новгорода и Пскова. Под ред. С. Н. Валка. Москва; Ленинград: Изд. АН СССР, 1949. 412 с.
7. Дашкевич Н. П. Грамота князя Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. *Сборник статей по истории права, посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову его учениками и последователями*. Под. ред. М. Н. Ясинского. Киев, 1904. С. 366–381.
8. Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / Изд. подг. Я. Н. Щапов. Москва: Наука, 1976. 240 с.
9. Каштанов С. М. Из истории русского средневекового источника (Акты X–XVI вв.). Москва: Наука, 1996. 265 с.
10. Корнієнко В. Документи канцелярії галицького князя Мстислава Мстиславича на стінах церкви святого Пантелеймона. *Галич*. Збірник наукових праць. Вип. 2 / За ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2017. С. 86–104.

11. М. О. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów). Wydali, wstępem i przypisami opatrzyli Dariusz Dąbrowski, Adrian Jusupović przy współpracy Iriny Juriewej, Aleksandra Majorova i Tatiany Wiłkuł (Kraków — Warszawa, 2017), 709 s. [Pomniki Dziejowe Polski — Monumenta Poloniae Historica, ser. II, t. XVI]. *Ruthenica*. № XVI. 2020. С. 222–223.
12. Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270 г.: Тексты, перевод, комментарий. Москва: Индрик, 2002. 488 с.
13. Памятники русского права. / Под ред. С. В. Юшкова. Вып. 2. Памятники права феодально-раздробленной Руси. XII–XV вв. / Составитель А. А. Зимин. Москва: Гос. изд. юрид. лит., 1953. 443 с.
14. Рабинович Р. А. Призрачная Берладь. О достоверности одной фальсификации. *Stratum plus*. СПб.; Кишинев; Одесса, 1999. № 5. С. 358–378.
15. Ромінський Є. В. Співвідношення судових та позасудових засобів вирішення конфліктів у давньоруській правовій реальності. *Правова держава*. Вип. 23. 2012. С. 41–48.
16. Роминский Е. В. Примирительные договоры в древнерусском праве Киевской Руси и удельных княжеств. *История российской правовой системы и правовой культуры. Материалы международной научной конференции посвященной Году российской истории* (Архангельск, 30 октября – 1 ноября 2012 г.). Ч. 1; ред.-сост. С. О. Шаляпин; Северный (Арктический) федеральный университет им. М. В. Ломоносова. Архангельск, 2013. С. 204–210. ISBN 978-5-906507-04-4 (ч. 1).
17. Скочиляс І. Галич після Галича: Пониззя (Русо-Влахія) у XII–XIV століття та утворення Молдавського князівства. *Княжа доба: історія і культура*. 2011. Вип. 5. С. 29–72.
18. Соболевский А. И. Грамота князя Ивана Берладника 1134 г. *Труды VIII Археологического съезда в Москве в 1890 г.* Т. 2. Москва, 1895. С. 173–176.
19. Чижиков О. О. Историко-правовой аспект розвитку законодавства про прототипи органів, що здійснювали нотаріальну діяльність на землях Русі та в Московії. *Вісник Пенітенціарної Асоціації України*. 2020. № 4 (14). С. 98–106. DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.09.

РОЗШИРЕННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ПОЛІЦІЇ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна висунула нові вимоги до поліції Міністерства внутрішніх справ, а також посилила втручання держави в регулювання життя суспільства. На військові рейки перебудовувалася вся економіка країни. Водночас мобілізаційні заходи та всебічне забезпечення військових потреб, охорона суспільного ладу, поліцейський контроль над населенням у тилу збільшували роль державного апарату.

У ряді губерній, міст та повітів імперії оголосили військовий стан. У межах Росії діяло або облогове та військове становище, або правила надзвичайної охорони. Поліція виступала реальною силою, що забезпечувала втілення розпоряджень уряду в життя. Передвоєнні обставини і війна внесли серйозні зміни у діяльність поліції.

Вся поліція: установи кримінально-виконавчої системи, жандармерія та охоронні підрозділи мали бронь від служби в діючій армії, оскільки їхня діяльність мала специфічний характер і була важливою складовою, передбаченою на період військових дій. Багато чинів поліції йшли добровольцями на фронт, але уряд з огляду на обстановку в країні закликав: «...не меншим актом патріотичного служіння батьківщині, ніж прагнення стати до лав військ, є старанне і безстороннє виконання поліцією свого службового обов'язку, а особливо тих нових обов'язків, які покладені на поліцію вимогами воєнного часу» [1].

Поліція розв'язувала професійні завдання, які полягали у підтримці громадського порядку та організації безпеки місцевого населення. Водночас в умовах війни співробітників поліції направляли у службові відрядження у гарячі точки бойових дій. З метою посилення поліцейського апарату на місця з найбільш складною оперативною обстановкою спрямовувалися як окремі чини, так і цілі підрозділи, евакуйовані з окупованих районів.

На співробітників поліції, крім основних професійних завдань, в умовах війни покладалися й нові завдання: сприяння військово-мобілізаційним органам, забезпечення введеного в дію з кінця 1914 року указу про «сухий» закон та припинення його порушень. Організація трудової повинності, затримання дезертирів, боротьба з розвідкою супротивника та антивоєнною пропагандою політичної опозиції. Виконання перших розпоряджень МВС про захист встановлених цін (боротьба зі спекуляцією), про реквізицію, про захист вивезеного майна, про забезпечення порядку та захист біженців тощо. Також співробітники поліції брали участь в охороні поштових вантажів, у запобіганні народним заворушенням, які були нерідким явищем у зв'язку зі зростанням цін. У прифронтовій смузі на поліцейські органи покладалася організація евакуації цінного промислового обладнання, сировини, а також майна державних установ. Поліцейські здійснювали перевірку персоналу оборонних заводів та складів, а також мешканців найближчих околиць, вели спостереження за обстановкою навколо військових об'єктів. Крім того, органами спеціалізованих поліцій: фабрично-заводської, річкової, жандармськими поліцейськими відділеннями на залізницях забезпечувалась охорона значних державних та особистих коштів.

Навіть кінно-поліцейська варта залучалася до охорони тилової зони бойових позицій. Справники та поліцеймейстери зобов'язувалися двічі на місяць письмово доповідати про суспільні настрої. Начальники управлінь організували охорону залізничних колій та мостів. Ним ставилися в обов'язки боротьба зі спекуляцією, підвищенням цін та нагляд за виконанням численних заборон на торгівлю стратегічно важливими ресурсами (метал, паливо). Крім того, поліцейські управління, як і раніше, відповідали за особисту безпеку населення та виконання всіх доручень губернської адміністрації.

З перших днів війни із західних регіонів країни до центральних різко посилилася міграція біженців. На сищиків, крім їхньої основної роботи, боротьба з кримінальною злочинністю, поклали ще функцію підтримки паспортного режиму. Потік мігрантів зростав. Згідно з положенням на кожного з них слід було оформити відповідні протоколи, картки, надіслати запити за місцем проживання, розібратися – хто з них ким був насправді. Паперової роботи було дуже багато, але

користі від цієї роботи мало. Дедалі частіше надходили доручення щодо організації негласного спостереження з боку жандармерії.

Поліція брала безпосередню участь у підтримці громадського порядку на мобілізаційних пунктах. У зв'язку з війною в країні з'явилися нові різновиди злочинів – шахрайства, пов'язані з мобілізацією чоловіків у армію. Так, із повідомлення помічника начальника Київського ГЖУ 31 серпня 1914 року, про результати перевірки звільнених під час мобілізації євреїв у м. Черкаси видно, що відбувалося звільнення євреїв від служби за хабарі [2, арк. 7]. Поліція активно займалася збором інформації про мешканців м. Києва та Київській губернії щодо осіб, які ухилялися від військової повинності та займалися незаконним звільненням призовників від військової служби [3].

Щоб уникнути військової повинності, люди йшли на всілякі хитрощі. Так, харківські студенти, які досягли 20 років, свідомо «завалювали» сесію та залишалися навчатися на другий рік, що дозволяло їм отримати відстрочку. У зв'язку з цим у вересні 1916 року, Міністерством народної освіти було таємно розіслано всім попечителям місцевих округів освіти обіжник, в якому зазначалося: «...Визнаючи неприпустимим подібні явища у навчальних закладах ...прошу Вас...негайно донести мені, чи немає у Вас даних припускати про можливість такого ж явища у довіреному Вам навчальному закладі» [4, арк. 369 зв.]. Дивним було те, що на відміну від студентів, неповнолітні діти втікали на фронт, де хотіли всіляко надати своє сприяння. Штабом верховного головнокомандувача 12 грудня 1914 року навіть видано оголошення про розшук у Галичині неповнолітніх, які бігли на фронт [5, арк. 15]. Підтвердженням цього є знайдені нами в архіві низка справ, про розшук та затримання та повернення на місця проживання неповнолітніх осіб, які втекли на фронт у 1914–1917 рр. [6, арк. 1–791].

Слідом за оголошенням мобілізації 20 липня 1914 року затверджене «Положення про військову цензуру» та запроваджена спеціальна каральна стаття 275 п. 2 Положення про Покарання, яка забороняла будь-яку пропаганду проти війни, що почалася, і карала ув'язненням від 2 до 8 місяців [7, с. 567]. Ці питання також були підконтрольні поліції.

Слід зазначити, що поліцейські не залишалися байдужими і до питань надання матеріальної допомоги воїнам та членам їхніх сімей, не

дивлячись на важке економічне становище в країні. Вони здійснювали особисті пожертвування на потреби війни – щомісячні відрахування з утримання від 2 до 5%, і добровільні одноразові відрахування. Крім того, вони організували подарунки на фронт у вигляді теплих речей, продовольства, взуття та інших речей. Так само робили пожертвування на користь Червоного Хреста (подушки, вата, бинти, нові ліжка у шпиталі, речі тощо) [8, с. 923]. А тим часом економічний стан країни стрімко погіршувався, ціни стрімко зростали. Продовольча криза поглиблювалася. Матеріальне становище співробітників поліції також погіршувалося. Основним способом отримання коштів на ведення війни була емісія фінансів.

У воєнні роки на загальну, розшукову і політичну поліцію, окрім виконання попередніх обов'язків, покладалися нові завдання – контррозвідувальна діяльність в тилу країни і організація евакуації у прифронтовій смузі. У тилу російського фронту діяла значна кількість шпигунських груп. У зв'язку з цим посилена участь жандармерії в контррозвідувальній діяльності. Значні ресурси надано розвідці – від технічних новинок до сторожових собак. Знайшла своє застосування і технічна новинка радіо. На розвідувальну роботу також мобілізували математичні кафедри університетів і легіони поштових голубів [9, с. 4].

Цікаво, що у роки війни відбулося значне зниження рівня злочинності у тилкових губерніях. Це пов'язувалося насамперед з тим, що значна частина чоловіків молодого та середнього віку, особливо з малозабезпечених верств, була призвана до армії (саме з них виходила велика кількість «випадкових» злочинців). Частково покликані до армії були також професійні злочинці і особи, вислані в адміністративному порядку до Сибіру. Зниженню кількості таких злочинів, як нанесення каліцтв у бійках, крадіжки, грабежі, сприяли запровадження сухого закону та припинення продажу спиртних напоїв.

Однак, у прифронтовій смузі в тилу військ почастишали злочини, які вчинялись військовослужбовцями. У різних місцях стали з'являтися одягнені в військову форму особи, які називали себе тимчасово прибулими з армії і пропонували родичам солдатів свої послуги з доставлення їм посилок і грошей, після чого зникали разом з усім отриманим майном [10, с. 185]. Не рідкісними були випадки пограбувань квартир військовими чинами, розквартированими у різних

містах. Так, цікава справа про пограбування квартири ксьондза Шварца в м. Золочеві. Військові чини, що мешкали в нього, при від'їзді не лише вчинили в його квартирі погром: розбили всі сховища і викрали різну білизну і носильну одягу, а й забрали його собаку – сенбернара рудої масті, завдавши йому таким чином збитків на суму 400 рублів [11, арк. 3]. Почастішали злочини, пов'язані із продажом казенного майна. Тому був виданий спеціальний обіжник окремого корпусу жандармів про заборону нижнім чинам продажу казенного умундирування, зброї, спорядження [12, арк. 131–162].

Діяльність поліції з розкриття злочинів ускладнювалася тим, що командири військових частин перешкоджали детективам проникати в розташування військ, проводити там дізнання та затримувати підозрюваних. Тому співробітникам розшукової поліції найчастіше вдавалося притягти до відповідальності лише місцевих скупників краденого. Зважаючи на ці обставини, Департамент поліції видав обіжник від 28 вересня 1914 року про правила допиту свідків та обвинувачених, що перебувають в районі театру військових дій [13, арк. 46].

Відомо, що у десяти роки початку ХХ століття існували секретні відділення – «чорні кабінети», які займалися перлюстрацією. На території України було три такі кабінети – у Києві, Харкові та Одесі. Там, де не було подібних установ, листування перлюстрували найблагонадійніші чиновники поштово-телеграфного відомства [14, с. 152]. Послугами цих чиновників користувалися й в інших випадках. Яскравим прикладом їх діяльності є знайдена нами в архіві справа про вжиття заходів для виявлення «санітарів», що привласнювали собі речі та гроші вбитих і поранених солдатів у районі військових дій, датована липнем-жовтнем 1915 року [15, арк. 1–3]. Проти таких дій санітарів військова влада вживає найрішучіших заходів. Голова Особливої наради МВС у справах про біженців М. В. Плева в обіжнику від 13.07.1915 року наказав перевіреним начальникам поштово-телеграфних установ, щоб вони про кожний великий переказ грошей або пересилання речей, повідомляли губернатору [15, арк. 2]. Далі М. В. Плева зазначав, що «...всі листи, посилки та перекази на суму понад п'ятдесят рублів, якщо такі відправлення будуть отримані від нижніх чинів з театру війни, повинні бути затримані місцевими

поштово-телеграфними установами і не можуть видаватися адресатам до особливого повідомлення військового начальства відправників ... до з'ясування та подальших розпоряджень».

Отже, у десяти роки ХХ століття імперська поліція зазнала значних структурних змін. Відбулась часткова штатна реструктуризація загальної та політичної поліції, збільшилося фінансування, змінювалися й умови комплектування поліцейських посад, продовжувалося розширення мережі розшукової поліції: створювалися нові та збільшувалися штати раніше створених розшукових відділень. Було вжито заходів щодо збільшення грошового утримання співробітників поліції, але приватні заходи не усунули необхідності загального реформування поліції. У роки Першої світової війни уряд використав поліцейські сили повною мірою. Цей досвід попри загальний реакційний характер царських охоронних структур, не позбавлений певного практичного інтересу і для сучасності.

Література

1. Вестник полиции. 1914. № 42. С. 759.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 274. Оп. 1. Спр. 3263, ч. 1. Арк. 7.
3. Там само. Оп. 4. Спр. 624–626, 628.
4. Там само. Ф. 707. Оп. 59. Спр. 80-а. Арк. 369 зв.
5. Там само. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 15.
6. Там само. Ф. 278. Оп. 1. Спр. 266. Арк. 1–791.
7. Вестник полиции. 1914. № 32. С. 567.
8. Там же. № 50. С. 923.
9. Галвазин С. Н. Охранные структуры Российской империи. Формирование аппарата, анализ оперативной практики. Москва: Коллекция «Совершенно секретно», 2001. 190 с.
10. Шаламов А. Ю. Российский «фараон». Сыскная полиция Российской империи во второй половине XIX начале XX в. Москва: Принципиум, 2013. 304 с.
11. ЦДІАК України. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 3.
12. Там само. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 131–162.
13. Там само. Ф. 307. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 46.
14. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Харків: Консум, 2001. 284 с.
15. ЦДІАК України. Ф. 274. Оп. 4. Спр. 538. Арк. 1–3.

ТЮРЕМНІ РЕФОРМИ ПІД ПРОТЕКТОРАТОМ НАПОЛЕОНА (НА ПРИКЛАДІ РЕЙНСЬКОЇ ОБЛАСТІ, КОРОЛІВСТВА БАВАРІЇ ТА КНЯЗІВСТВА ВАРШАВСЬКОГО)

Поширення буржуазних демократичних принципів разом із ходом французьких військ на теренах Центральної Європи, безумовно, мало значний вплив на правові системи держав, які потрапили у зону інтересів Наполеона. Однак стосовно кримінального законодавства та його кодифікації, сучасна історіографія переосмислює «міф про домінуючий французький вплив» [1]. Реформа системи покарань, основним з яких мало стати позбавлення волі, була центральною проблемою наприкінці XVIII – на початку XIX ст. як на доктринальному, так і на законодавчому рівні. Але питання культурного трансферу карцерально-виправних моделей розглядається лише через призму поширення зарубіжного прогресивного досвіду, без урахування місцевого реформаційного руху. Однією з причин цього, на нашу думку, є домінування англо-американського історичного пенітенціарного дискурсу, у якому континентальна Європа позбавлена самостійного «голосу».

Дослідження тюремних перетворень в окремих німецьких землях (Пруссія, Саксонія, Рейнська область) ілюструють скоріше локальні зміни або йдеться про впливи іноземних акторів [2; 3; 4; 5]. Так, Норберт Фінч (Norbert Finzsch), проаналізувавши етапи формування тюремної системи Рейнланду, констатував, що до 1794 р. тюрем у регіоні, фактично, не існувало і лише французам вдалося реалізувати на практиці нову систему покарань, об'єднавши буржуазні революційні ідеї та підходи до виправного покарання англійських дисидентів [5].

Можливо, якщо фокусуватися виключно на цьому регіоні, то, дійсно, може здатися, що цухтхаузи, про які Н. Фінч все ж згадує, були не місцями ізоляції делінквентів за вироком суду, а лише погано функціонуючими богадільнями [4; 5]. Але, якщо поглянемо загалом на землі Священної Римської імперії німецької нації, то побачимо там

усталену, розгалужену систему в'язничних виправних будинків, які тоді дедалі більше розглядалися як місця відбування покарання. Німецькомовна література з проблематики теорії покарань, організації тюремного ув'язнення, режиму утримання, пасторської опіки в рази перевищувала франкомовну літературу з цих питань. Варто також зауважити, що у Франції курси кримінального права з'явилися лише після відновлення роботи юридичних факультетів у 1804 р. [6].

Коли польський пенолог Єжи Шлівовський (Jerzy Śliwowski) віднайшов в архіві об'ємний документ часів Князівства Варшавського *Устрій національних в'язниць*, то у передмові до його публікації висловив припущення, що він міг бути підготовлений на основі французького зразка, як і проекти кримінального та кримінального процесуального кодексів. Але, сконтактувавши з французькими колегами, з'ясував, що у Франції не існувало подібного тюремного ордонансу [7, 135]. Попри те, що у Кримінальному кодексі Франції 1791 р. серед санкцій переважало позбавлення волі, жодна системна реформа тюрем у революційну добу не проведена, інспекції фіксували численні порушення з боку тюремної адміністрації, недотримання санітарних норм тощо. За правління Наполеона ситуація суттєво не змінилася. Указом імператора започатковане будівництво двох центральних в'язниць, але *Décret sur les maisons centrales* 1810 р. містив лише чотири статті, у яких приписувалося відкрити такі заклади у кожному департаменті й визначалися категорії засуджених, яких слід було там утримувати.

Отже, словосполучення, визначене у титулі – «під протекторатом Наполеона», лише окреслює залежність цих земель від Франції, не йдеться про безпосередню участь Наполеона у справі розроблення чи реалізації тюремних перетворень. Усі три регіони перебували під зверхністю Франції, але різною мірою. Рейнська область була приєднана до Франції і на неї поширена дія французького законодавства. Королівство Баварія входило до складу Рейнського союзу. Створене 1807 р. за умовами Тильзитського миру Князівство Варшавське перебувало в унії з Королівством Саксонії, а фактично було залежне від Франції й підконтрольне Наполеону.

Очевидно, всіх їх об'єднує те, що так чи інакше у цих регіонах було започатковано тюремні реформи. Цим, однак, і вичерпуються

спільні риси. Німецькі землі, особливо Баварія і приєднані до неї упродовж 1803–1810 рр. території (зокрема, маркграфство Байрот), мали усталену систему в'язничних робітних будинків (окремі з них вважалися зразковими), яку слід було реформувати з огляду на нові види покарання (а саме, розмежувати карні й виправні в'язниці). У Рейнській області, за твердженням Н. Фінча, в'язничні робітні будинки функціонували від середини XVIII ст., але вкрай неефективно. На території ж польських земель таких закладів загалом не існувало. У польських провінціях, приєднаних до Пруссії після поділів, намагалися організувати в'язничні робітні будинки, але цілісна система місць ув'язнення так і не створена. Загальнодержавний *План покращення в'язниць та організації виправних будинків* 1804 р. поширювався і на колишні польські землі, однак через війну з Наполеоном не був реалізований.

З огляду на специфіку цих регіонів, застереження Н. Фінча про ризик порівняння «яблук з апельсинами», тобто різних країн і різних підходів до трансформації сфери відправлення правосуддя, можуть видатися справедливими [5]. Але ми ставили за мету не так порівняти, як показати багатоманіття проявів тюремного реформаторського дискурсу, а також оцінити зовнішній вплив (французької адміністрації чи законодавства) на цей процес на рівні акторів, ідей, нормативних приписів і практик.

За часів французької адміністрації у Рейнській області розпочався справжній тюремний будівельний бум. На той час у Франції розроблено достатньо архітектурних планів нових в'язниць, але реформа поки існувала лише на папері. Місцева адміністрація часто саботувала впровадження тюремних перетворень, оскільки це вимагало значних видатків. Новозведені арештні будинки та в'язниці досить швидко стикнулися з традиційними проблемами: незадовільні санітарні умови, неможливість забезпечити сегрегацію різних категорій засуджених, переповнення закладів, економія на видатках (зокрема харчуванні засуджених) через значні витрати на будівництво [4; 5].

Збільшення чисельності заарештованих і засуджених було наслідком посилення репресії після ухвалення Кримінального кодексу Франції 1810 р. У постреволуційні роки у країні значно зросла злочинність, розбійницькі банди у департаментах тероризували місцеве

населення. «Терор на благо» («une terreur salutaire») мав стати швидким й ефективним засобом залякування злочинців, до яких кардинально змінилося ставлення («жорстокі, позбавлення моральності вони не заслуговують на гуманне поводження і повагу до їх прав», - писав один з авторів кодексу 1810 р. Гі-Жан-Батист Тарже), а також заспокоєння громадян. У новому кримінальному законі відкинули більшість революційних досягнень кодексу 1791 р., на зміну наївному оптимізму щодо людини (власне, злочинця), зазначає Ксав'є Мартен (Xavier Martin), з постреволуційним досвідом прийшов рішучий песимізм і, відповідно, репресія як єдиний засіб боротьби зі злочинністю. Тож не дивно, що Г.-Ж.-Б. Тарже досить скептично ставився до ідеї виправлення злочинця в процесі відбування покарання, іронічно зауважуючи, що це спокуслива теорія, але марна, оскільки підходить лише для уявного ідеального світу [8].

Позиція французьких юристів була відома німецьким колегам. Інтерес до здобутків сусідів після ухвалення двох революційних кодексів і роботи кодифікаційної комісії 1802 р. значно зріс. Почали з'являтися спеціалізовані журнали, зокрема *Архів кримінального права*, заснований 1798 р. з ініціативи Галлуса Кляйншрода (Gallus Kleinschrod), у яких друкувалися актуальні статті й огляди іноземних публікацій. Не останньою чергою цей інтерес пов'язаний з початком роботи з кодифікації кримінального права в німецьких землях [9]. Зокрема і в Баварії, де Г. Кляйншрод 1801 р. подав авторський проект кримінального кодексу. У межах роботи баварської кодифікаційної комісії, а також у дискусіях між авторами проектів, значна увага приділялася покаранню у виді позбавлення волі: диференціації місць ув'язнення в залежності від суворості кар і, відповідно, режиму утримання. Професор Кляйншрод також підготував тритомне видання *Систематичний виклад основних понять та фундаментальних правових ідей*, у третьому томі якого розглянув переваги й недоліки позбавлення волі [10]. На відміну від Ансельма Феєрбаха, автор скептично ставився до виправної мети покарання, але, попри це, вважав тюремне ув'язнення найбільш доцільною карою.

Окрім проектів кримінальних кодексів Баварії Г. Кляйншрода, А. Феєрбаха та французького юриста С. Бексона, в цей період у королівстві опубліковані робота Адама Гіммельсвундера (Adam

Himmelswunder) *Про виконання покарань (деякі коментарі стосовно проекту Кляйншрода)* [11] та практичні рекомендації щодо організації місць ув'язнення, режиму відбування покарання, доповнені типовими інструкціями для засуджених і тюремних службовців, авторства комісара виправного будинку м. Мюнхен Барона фон Вевельд (Baron von Weveld) [12].

Широкий теоретичний пенальний дискурс у Баварії поєднувався з практичним досвідом в'язничних та робітних виправних будинків, що функціонували в регіоні. І саме це було визначальним у впровадженні реформ. Деяко подібна ситуація склалася і в Пруссії. *План покращення в'язниць та організації виправних будинків 1804 р.*, окрім зазначеного, також містив окремі новації, запозичені з англійської карцеральної моделі виправного покарання.

Саме на цей *План* опиралися юристи міністерства юстиції Князівства Варшавського, розробляючи проект нормативно-правового акта під титулом *Устрій національних в'язниць*, що складався з 331 статті, впроваджував чітку систему місць ув'язнення, центральні та місцеві органи управління і нагляду, регламентував питання досудового утримання та відбування покарання у будинках кари, виправних і поліцейських будинках, визначав статус тюремних службовців тощо. Ідея окремого «кримінально-виконавчого кодексу», підготовленого разом із проектами кримінального та кримінального процесуального кодексів (останні були, фактично, копіями французьких кодексів 1808 р. і 1810 р., деяко зміненими з огляду на місцеві умови), імовірно, запозичена у С. Бексона, який ще 1802 р. опублікував три модельні кодекси: кримінальний, виправний і поліцейський [13]. Розроблення широкого масиву законодавчих актів юристами та урядниками Князівства Варшавського було частиною модернізації державного апарату та системи права, що не в останню чергу відбулося завдяки французькому впливу: ліквідації феодальної системи та проголошення буржуазних свобод.

Після капітуляції Франції й Віденського конгресу тюремні реформи не зупинилися в жодній із зазначених земель. Рейнська область у складі Пруссії тривалий час зберігала осібне нормативно-правове забезпечення сфери відбування покарань. У Баварії на основі проекту, розробленого А. Феєрбахом, ухвалений новий Кримінальний

кодекс і реалізовані тюремні перетворення відповідно до національної практики з урахуванням іноземних новацій. Князівство Варшавське 1815 р. перестало існувати, однак реформаторський рух продовжений у Королівстві Польському: 1818 р. сейм схвалив Кримінальний кодекс (за взірць взято австрійське та пруське законодавство), а 1819 р. підготовлено *Проект покращення державних в'язниць*.

Отже, від кінця XVIII ст. і до 20–30-х років XIX ст. країни континентальної Європи активно розвивали власні пенальні моделі, спираючись на усталені практики в'язничних виправних будинків, через модернізацію системи місць ув'язнення, розмежування карних та виправних в'язниць, а також впровадження виправних механізмів щодо засуджених. Зведення будівель арештних будинків та в'язниць з ініціативи та за фінансування французької адміністрації в Рейнській області у 1796–1814 рр. безумовно мало значення в аспекті фізичного створення мережі місць ізоляції. Натомість французами не було підготовлено нормативної бази, яка б регламентувала відбування покарання у виді позбавлення волі. Тюремні реформи, ініційовані тоді у згаданих регіонах, базувалися переважно на теоретичних концептах німецьких юристів та урядових планах покращення в'язничної системи (у випадку Князівства Варшавського, суттєво доопрацьованих службовцями міністерства юстиції). Також враховувався іноземний досвід, переважно британський та американський, зокрема діяльності виправних і пенітенціарних будинків та реалізації у них виправного впливу. Однак на національному рівні не було сліпого копіювання тої чи тої моделі, як це відбуватиметься у другій половині XIX ст.

Література

1. Masferrer, Aniceto (Ed.). (2018). *The Western Codification of Criminal Law : A Revision of the Myth of its Predominant French Influence*. Springer.
2. Nutz, Thomas (2001). *Strafanstalt als Besserungsmaschine: Reformdiskurs und Gefängniswissenschaft 1775–1848*. Berlin, Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag. DOI: 10.1515/9783486832723.
3. Bretschneider, Falk (2008). *Gefangene Gesellschaft: Eine Geschichte der Einsperrung in Sachsen im 18. und 19. Jahrhundert (Konflikte und Kultur – Historische Perspektiven)*. UVK.

4. Finzsch, Norbert (1990). Zur „Ökonomie des Strafers“: Gefängniswesen und Gefängnisreform im Roerdepartement nach 1794. *Rheinische Vierteljahresblätter*, 54, 188–210.
5. Finzsch, Norbert (1997). „Comparing Apples and Oranges?“ The History of Early Prisons in Germany and the United States, 1800-1860. In: Finzsch, N., & Jütte, R. (Eds.). *Institutions of Confinement: Hospitals, Asylums, and Prisons in Western Europe and North America, 1500–1950* (Publications of the German Historical Institute). Cambridge: Cambridge University Press, 213–233.
6. Halpérin, Jean-Louis (2023). Doctrinal circulations in criminal law 1764–1914. *Comparative Legal History*, 11 (2), 128–153. DOI: 10.1080/2049677X.2023.227038.
7. Urządzenie więzień krajowych. Projekt ordynacji więziennej Księstwa Warszawskiego wraz z uzupełnieniem w sprawie uregulowania finansów i etatów więziennictwa. Śliwowski, Jerzy (Red.). (1959). *Przegląd Więziennictwa*, 2(9), 133–188.
8. Martin, Xavier (2011). De Beccaria et Voltaire aux codes criminels de 1808 et 1810: la continuité anthropologique. *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, 89(3), 377–405.
9. Härter, Karl (2018). The Influence of the Napoleonic Penal Code on the Development of Criminal Law in Germany: Juridical Discourses, Legal Transfer and Codification. In: *The Western Codification of Criminal Law : A Revision of the Myth of its Predominant French Influence*. Masferrer, Aniceto (Ed.). Springer, 53–75.
10. Kleinschrod, Gallus Aloys (1805). *Systematische Entwicklung der Grundbegriffe und Grundwahrheiten des peinlichen Rechtes*. Vol. III. Erlangen.
11. Himmelswunder, Adam (1803). *Ueber Vollziehung der peinlichen Strafen. Ein Beytrag zu den Bemerkungen über den Kleinschrodischen*.
12. *Freimüthige Gedanken über die Verminderung der Criminal-Verbrechen*. Geäußert von dem königlich-baierischen Kreis-Rathe und Strafarbeitshaus-Commissär Baron von Weveld (1810). Munchen.
13. Bexon, Scipion Jérôme (1802). *Développement de la théorie des lois criminelles, par la comparaison de plusieurs Législations anciennes et modernes, notamment de Rome, de l'Angleterre et de la France; Suivi de l'application de cette Théorie, dans un Projet de Code Criminel, Correctionnel et de Police*. Paris.

КИЄВОРУСЬКА СПАДЩИНА ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНУ ТА ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

На сьогодні чи не усі мислячі українці вже цілковито переконалися в тому, що сучасна російсько-українська війна, передусім від часу російського вторгнення 2022 року – це війна не лише за територію. Ба більше, територія у ній – тільки засіб, а головна мета російської агресії полягає у викорінненні української нації як окремої від Росії культурної спільноти та, зокрема, у беззастережному закріпленні в анналах світової історії «тисячолітніх» традицій «руського мира» з його специфічними інтерпретаціями «спільної історії братніх народів». У реалізації зазначеної російської стратегії особливе місце посідає киеворуська спадщина, яка має ключове значення як один з інструментів російської агресії.

На нашу думку, киеворуська спадщина як частина стратегії знеособлення українства, а, отже, як інструмент війни, виявляється не тільки (чи не стільки) у спробі знищення або привласнення пов'язаних з давньокиївською Руссю культурних пам'яток. Знищення, або навіть загроза цього, внаслідок численних російських ракетних атак символічних центрів української національної ідентичності, зокрема, у містах із виразною киеворуською архітектурною спадщиною таких як Київ чи Чернігів, несе в собі спробу з боку росіян стерти культурну ідентичність українців і переосмислити українську історію на свою користь.

Вагомим у контексті означеної в заголовку проблеми залишається також її релігійний аспект.

Українська православна церква Московського патріархату тривалий час була тісно пов'язана з російськими політичними інтересами, а питання релігійного спадку давньокиївської Русі використовувалося нею для підтримки російських нарративів, зокрема про єдність українців і росіян. Вочевидь визнання автокефалії Православної церкви України у 2019 році стало ключовим моментом у

боротьбі за незалежність від російського впливу на духовне життя українців. А ухвалення в серпні 2024 р. Верховною Радою України Закону № 3894 про заборону релігійних організацій, пов'язаних з Російською православною церквою, вселяє надію на його унеможливлення.

Щоправда, задля цього попереду нас чекає тривалий бюрократичний шлях. Адже релігійні організації, які підозрюються в співпраці з Російською православною церквою, перевірятимуться відповідною експертною комісією. Створення останньої – завдання Державної служби України з етнополітики та свободи совісті. Якщо комісія зафіксує порушення, Держслужба України з етнополітики та свободи совісті видасть припис церкві на виправлення ситуації. Після рішення комісії таким релігійним організаціям дадуть дев'ять місяців аби припинити будь-які зв'язки з Росією. І тільки у разі продовження таких зв'язків з країною-агресоркою уповноважена інституція (Держслужба України з етнополітики та свободи совісті – *І. Т.*) подасть на цю конкретну юридичну особу позов до суду, який і матиме право ухвалити рішення про її заборону [1]. Хочеться вірити, що навіть попри такий, чи не занадто компромісний підхід до проблеми, шлях очищення України зсередини від агентурної мережі Кремля, яка десятиліттями ховалася за маскою релігійної організації, буде невідворотнім.

Та все ж путінська Росія щонайперше норовить використовувати киеворуську спадщину, головню, як аргумент для виправдання своєї агресії проти України на вістрі пропаганди та історичних міфів.

Насамперед росіяни силуються привласнити спадщину Києворуської держави як частину своєї національної історії. Оскільки Московське князівство після занепаду давньокіївської Русі претендувало на «збирання земель руських», то це обґрунтовується ними необхідністю «захисту» спільної історичної спадщини. Ця теза включає ідею, що Україна як держава є штучним утворенням, яке має «повернутись» назад до складу Росії. До такої ж конотації схиляє й відтворюване положення російської імперської історіографії про те, що Московська Русь є прямим спадкоємцем Русі Київської, і таким чином Київ та інші міста південної Русі – це «споконвічно російські землі». Власне, ця теза стала одним з провідних елементів російської пропаганди у війні проти України. Президент Росії Володимир Путін, апелюючи до спільного минулого з

часу давньокиївської Русі, у своїх виступах неодноразово наголошував на тому, що українці та росіяни – це «один народ».

Між іншим, російські імперські наративи про «один народ» у їхній історіографії - дорадянській і радянській – мають глибокі корені. Загалом вони ґрунтуються на тезі про неукраїнську етнічну й культурно-історичну основу давньокиївської Русі.

На нашу думку, цей російський наратив вартує докладнішого огляду. Адже, він спричинив із середини позаминулого століття тривалу (щонайменше п'ятдесятирічну – *I. T.*) дискусію між українськими та російськими інтелектуалами за київську спадщину. Вважаємо, що та дискусія і на сьогодні є знаковою як свідчення поступу українського національного самоусвідомлення.

Отож, першим, хто проголосив жителів княжого Києва росіянами став російський історик Михайло Погодін, до того відомий «науковим» обґрунтуванням уваровської концепції «офіційної народності» (ідеологічна тріада Російської імперії: «Православ'я-самодержав'я-народність» – *I. T.*). Згідно із висунутою ним 1856 року теорією, підтриманою й розвинутою пізніше філологом О. Соболевським («*Теорія Погодіна – Соболевського*») давньокиївська Русь мала великоруську етнічну основу, а відтак найдавнішими поселенцями Києва і Середнього Подніпров'я були великороси (росіяни). Тоді як малороси (українці) прийшли сюди з Галичини, Поділля та Волині тільки після розгрому Київської держави монголо-татарами. Іншими словами, за М. Погодіним виходило так, нібито киеворуський культурно-історичний спадок, як і династичне право на її землі, повністю належали великоросам та їх правителям – московським Рюриковичам [2, с. 21].

З рішучим спростуванням цієї теорії виступили українські вчені М. Максимович і М. Грушевський. Вони довели, спираючись на літописні джерела, що творцями киеворуської держави були саме жителі давньокиївської Русі; що Русь у вузькому сенсі – це територія Середнього Подніпров'я (за спостереженням авторитетного українського вченого І. Гирича, з цим вже не сперечаються навіть сучасні російські історики [3]); що, навпаки, розширення давньокиївської Русі (в т. ч. – за назвою) відбувалося з Києва – унаслідок колоніальних завоювань й переселень русинів-киян на Північно-Східну Русь з Володимиром, Суздалем і, зрештою, Москвою тощо.

Радянська історіографія фактично не відмовилась від російських імперських наративів, однак для пояснення етнічної, ширше – культурно-історичної належності Київської держави утверджувала (вже без дискусії, проте як компроміс) т. зв. триєдину теорію. Остання насправді мала надати історичної легітимності імперській експансії царської, а згодом й більшовицької, Росії у Східній Європі. Згідно з цією концепцією, розробленою у повоєнний сталінський період, «Київська Русь як колиска трьох братніх народів» була етнічно однорідною державою міфічного «давньоруського народу», який мав єдині культуру, звичаї, побут, економіку тощо [2, с. 22].

Той же М. Грушевський ще понад сто років тому блискуче спростував цей абсурд, науково обґрунтувавши концепцію самостійного історичного розвитку українського народу: «Общеруської» історії не може бути, як нема «общеруської» народності... Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, Володимиро-Московська – другої, великоруської!» [4]. Інакше кажучи, М. Грушевський науково довів, що Україна є спадкоємицею тисячолітньої Русі – наймогутнішої держави європейського Середньовіччя – і що ця держава насамперед пов'язана з українським етносом.

У сучасній українській історіографії теорію «триєдиного давньоруського народу», яка трактує Київську державу як державу рівною мірою росіян, українців та білорусів, і (за О. Субтельним) створює враження «проекції у минуле однорідного радянського народу, запланованого на майбутнє» [6, с. 60], активно підтримує (підтримував – помер у квітні цього року – *І. Т.*) хіба що академік Петро Толочко. Натомість, переважаючою є думка (див. серію статей цієї проблематики, принаймні, авторства М. Брайчевського, Я. Дашкевича, Л. Залізняка, Я. Ісаєвича, Г. Півторака та ін. – *І. Т.*), що Києворуська держава була, насамперед, державою українського народу. Адже основною територією її формування стала Середня Наддніпрянина. А білоруські й етнічно російські землі були втягнуті у процес самостійного державотворення на етапі політичного роздроблення Русі. Оформлення білоруського регіону (як виділене Полоцьке князівство) припало на першу половину XI ст., а великоросійського (Володимиро-Суздальське князівство) – після 1169 р., себто аж на другу половину XII ст. [2, с. 22].

Складником російської візії киеворуської спадщини стала також імперська історіографічна політика щодо термінопонять на означення першої форми українського середньовічного державотворення – Києворуської держави.

Дискусія, що стосувалася поняття «Київська Русь», найактивніше провадилася впродовж 1860-х–1880-х рр., а наприкінці XIX ст. завершилася «застосуванням національно-української історичної перспективи» [5], або ж усталенням українського погляду на історичні процеси доби Середньовіччя.

Українські вчені доводили, що у IX–XIII століттях держави під назвою «Київська Русь» не існувало. Це – історіографічна політика московських книжників, що транслиувалася на офіційну російську схему історії. За цією схемою генеалогічно-династичний принцип княжої династії - Рюриковичів - наприкінці XVIII – початку XIX ст. був накладений на багатонаціональну державу, в якій політично домінувала російська народність. Відповідно, термін «Київська Русь» (рос. – «Киевская Русь»), а також супутні до нього – «Давня Русь» (в російській історіографії є синонімом до «Київської Русі»), «Московська Русь», «Новгородська Русь» тощо є нічим іншим, як актуальними до сьогодні наративами російської імперської історіографії.

Замість імперського терміну «Київська Русь» було запропоновано поняття «Русь-Україна» або «Україна-Русь», що затвердилося після появи першого тому «Історії України-Руси» М. Грушевського (1898), і означало, передусім, етнічне визначення території населеної протоукраїнцями в часи існування давньокиївської Русі як держави. Для українців - це була науково-політична альтернатива російській імперській політиці, яка не визнавала окремого українського історичного процесу, а отже і претензій українців на свою державу [5].

Для означення передусім історико-політичного чинника - існування давньоукраїнської держави у IX–XIII століттях, представники державницької школи в Україні (В. Липинський, Д. Дорошенко, С. Томашівський) впродовж першої половини XX ст. залучили в історіографію і підручники термін «Київська держава», який є синонімічним й взаємодоповнюваним до «Україна-Русь».

Зрозуміло, термін «Київська Русь» є науково коректним і широко вживаним. Однак у світлі сучасної російсько-української війни він набуває

політичного контексту і викликає суперечки. В Росії його часто використовують для обґрунтування претензій на історичну спадщину Києва та спроб легітимізації імперської ідеології. Тому українські історики та науковці дедалі частіше пропонують інші терміни, щоб уникнути маніпуляцій із боку російської пропаганди. Один з чи не найкращих варіантів – повернення до концепції історії східного слов'янства М. Грушевського. Термін «*Русь-Україна*», який підкреслює тяглість української державності та відмежовує «Київську Русь» від сучасних російських імперських наративів. Інший варіант - просто «Русь», який теж можна вживати, з огляду на те, що Київ був її центром. Ми пропонуємо – «Києворуська держава» чи «давньокиївська Русь».

Отже, киеворуська спадщина стала важливою точкою ідеологічного протистояння у російсько-українській війні. Якщо для України Русь з центром у Києві є символом її власної національної ідентичності та правонаступництва давньої держави, то для Росії – вона інструмент, що використовується для виправдання імперських амбіцій та агресії. Водночас історична правда про киеворуську спадщину є вагомою частиною сучасного дискурсу про суверенітет і право України на самостійне існування.

Література

1. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій : Закон України від 20 серпня 2024 р. № 3894-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text> (дата перегляду: 10.11.2024).
2. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.]. Київ: Атіка, 2011. 944 с.
3. Гирич І. Назва «Україна» у XIX – поч. XX ст. *Ігор Гирич (Київ). Персональний сайт історика України*. URL: <https://www.i-hyrych.name/History/NazvaUkraina.html> (дата перегляду: 12.11.2024).
4. Грушевський М. Звичайна схема «русскої» історії та справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *ІЗБОРНИК*. URL: <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm> (дата перегляду: 12.11.2024).
5. Гирич І. «Україна-Русь» чи «Київська Русь»? Ці поняття мають різний зміст. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-terminolohiya/31530763.html> (дата перегляду: 12.11.2024).
6. Субтельний О. Україна. Історія. [пер. з англ. Ю. Шевчука; вступ. ст. С. В. Кульчицького]. Київ: Либідь, 1991. 509 с.

ПРОФЕСОР ВОЛОДИМИР ГРАБАР ПРО ТЕРИТОРІЮ ТА КОРДОНИ ДЕРЖАВИ

Російська агресія проти України, злочинні зазіхання на суверенітет і державну цілісність нашої країни з боку північного сусіда актуалізували, як здавалося, суто теоретичне для Європи ХХІ століття питання визначення та правового режиму території і кордонів держави.

У цьому аспекті доречним видається звернення до юридичної класики, зокрема до творчої спадщини видатного фахівця з міжнародного права, академіка Всеукраїнської Академії наук Володимира Еммануїловича Грабаря (1865–1956) [1]. Зауважимо, що в юридичній історіографії вчений розглядається передусім як дослідник історії міжнародного права, загалом, та середньовічного міжнародного права, зокрема. Водночас зазначається, що його аналіз проблем співвідношення війни і міжнародного права та реальної рівності держав, і нині не втратили свого значення для розуміння глибинних процесів розвитку міжнародного права [2, с. 1].

Втім дослідники творчості В. Е. Грабаря, навіть такі авторитетні як В. Батлер і К. О. Савчук, розглядаючи внесок ученого в розв'язання конкретних проблем міжнародного права досі, наскільки нам відомо, не акцентували на його поглядах щодо проблем території і кордонів держави. Заповнити згадану лаку та поглибити попередню розвідку автора з відповідної проблематики [3] й покликана ця доповідь.

Інтерес до територіальних проблем виник у Володимира Емануїловича ще на студентській лаві. Як відомо, ще 1888 року на запропоновану юридичним факультетом тему він написав конкурсну працю «Про міжнародні ріки», за яку дістав золоту університетську медаль [4, с. 6]. Протягом подальшої наукової кар'єри він опублікував низку наукових праць з міжнародно-правових питань різних водних територій: відкритого моря, морських проток тощо. Ця проблематика стала однією з провідних у наукових пошуках вченого.

Іншою провідною темою його творчості стали проблеми війни і миру. Показово, що саме тему «Війна і міжнародне право» він обрав для своєї вступної лекції в Юріївському університеті [5]. Не можна втриматися, щоб не процитувати кілька положень цієї надзвичайно актуальної і сьогоднішньої праці. Взаємне відношення війни і міжнародного права, на думку В. Є. Грабаря, є корінним питанням, навколо якого концентруються всі дослідження природи і суті міжнародного права та вся історія цієї науки є лише ілюстрацією спроб знайти правильне розв'язання зазначеного питання. Вчений зауважив, що існує два основних підходи. Перший – це «воєнний реалізм», коли право повністю приноситься у жертву вимогам війни. Принагідно дослідник підкреслив, що не було ще такої несправедливості, у виправдання якої державні дії не посилялися на інтерес, користь чи безпеку держави. Інший підхід, який вчений назвав «юридичним ідеалізмом», пропонує відмовитися від деяких вимог війни і підпорядкувати війну керівництву права. Проте завдання примирити війну з міжнародним правом не можна розв'язати. Війна є несумісною з міжнародним правом. Водночас існує об'єктивна закономірність поступового усунення війни зі сфери міжнародних відносин за допомогою міжнародного права. Саме у цьому контексті в цій короткій лекції В. Є. Грабар торкнувся і деяких проблем території у міжнародному праві: він писав, що міжнародне право «... крок за кроком звужує межі війни і віднімає одне за іншим звичні для неї засоби боротьби. Воно вже створило нейтральні території, з яких війна назавжди вигнана, а тепер намагається звільнити від війни море та всі водні шляхи міжнародних зв'язків; воно вже позбавило війну багатьох засобів боротьби, які визнало жорстокими та несправедливими, і прагне дедалі більше обмежити її свободу, нав'язуючи їй зовсім не властивий характер миролюбності [5, с. 44].

Згодом у своїй магістерській дисертації «Римське право в історії міжнародно-правових вчень» [6], захищеної 1901 року у Московському університеті, В. Є. Грабар докладно розглянув питання про зв'язок земельної власності і територіального верховенства. Він звертав увагу, що тривалий час право не мало поділу на приватне і публічне, а джерелом усіх правомочностей було володіння землею. Власність і влада зливалися у феодалній Європі в одне уявлення про панування над землею (територією) і усім, що перебуває в її межах. Майбутні спори про

територію і її кордони виступали як спори про помістя і розв'язувалися на підставі речового права. Лише з часом, коли окремі міські союзи виокремилися з «римського світу», почало з'являтися поняття юрисдикції як категорії вже переважно публічного права [6, с. 37].

Принагідно дослідник звернув увагу на дві проблеми в межах вже традиційної для нього тематики права війни і правового режиму водних просторів.. Перша проблема, це формальне збереження юридичних прав на окуповані території і всю нерухомість на них у попередніх власників упродовж цієї війни, хоча власник і не міг фактично реалізувати свої права. З усуненням фактичних перепон і витісненням противника з окупованих територій, попередні відносини відновлювалися самі собою [6, с. 86]. Друга, це питання про юрисдикцію над морськими просторами. Вчений зауважує, що юрисдикція, яку окремі держави в межах своєї території узурпували в Імперії, природним шляхом поширилася з суші на море. Державна влада новоутворених політичних союзів привласнила собі на більш тісному просторі своєї території всі функції, які колись зосереджувалися в руках Імператора [6, с. 222].

Можна зробити висновок, що у своїй магістерській дисертації В. Е. Грабар вже окреслив деякі підходи до розуміння територіальної проблематики в міжнародному праві, які дістали розвиток у його подальших дослідженнях.

Воєнна проблематика, зокрема, знайшла продовження у монографії «Оголошення війни в сучасному міжнародному праві» (1904 рік) [7]. Основне значення цієї праці полягає в доведенні тези, що на початок ХХ ст. старовинний міжнародно-правовий звичай оголошення війни втратив своє юридичне значення. Питання території розглядаються тут доволі побіжно, але й повністю уникнути їх автору, як видається, не вдалося. Втім, докладне висвітлення питання про розгляд проблем території і кордонів у цій праці ми залишимо для наших майбутніх досліджень.

Проблемі окупованих територій також присвячена окрема енциклопедична стаття «Заняття території противника» [8]. Крім того, темі «війна і міжнародне право», яка стала стрижневою для творчості правознавця, присвячена низка інших його публікацій, в яких проблеми

території і кордонів розглядаються дуже побіжно або не розглядаються зовсім [9; 10; 11].

Окремим аспектом територіальної проблематики є авторські дослідження обставин укладення та текстів найважливіших міжнародних договорів, які вчений розглядав як важливий юридичний інструмент закріплення територіальних змін, що стали наслідком війни, дипломатії або міжнародної згоди.

Протягом свого тривалого наукового життя вчений проаналізував і схарактеризував ряд міжнародних договорів, які містили певні положення про територію і кордони, зокрема:

Вестфальський мир (1648) – основоположний акт міжнародного права, що заклав принцип суверенітету держав і вплинув на територіальне розмежування в Європі;

Нерчинський договір між Росією і Китаєм (1689) – яскравий приклад використання дипломатії у врегулюванні територіальних питань;

Тільзитський мир між Росією, Францією та Пруссією (1807) – один із прикладів тимчасових змін кордонів через війни і політичний вплив;

Віденський конгрес (1815) – приклад систематичного підходу до врегулювання територіальних змін після наполеонівських воєн;

Паризький мирний договір (1856) – формалізація територіальних змін у Чорноморському регіоні;

Берлінський договір (1878) – визначення кордонів Балканських країн;

Портсмутський договір між Росією та Японією (1905) – закріплення післявоєнного територіального перевлаштування в Азії та інші.

Дотичними до тематики міжнародних договорів і логічним продовженням попередніх досліджень правового режиму різних водних просторів стали розвідки В. Е. Грабаря, присвячені морським протокам, зокрема культовому для російської політики питанню про Босфор і Дарданелли [12; 13], так званому береговому морю [14] тощо. Став він піонером і у правових дослідженнях повітряного простору, першим історіографом нового інституту – повітряного права [15].

Від різного роду конкретних аспектів територіальної проблематики міжнародного права вчений з часом перейшов до їх розгляду у загальнішому контексті їх міжнародної правосуб'єктності, державного суверенітету та юридичної рівності. Так, у своїй праці «Початок рівності держав в сучасному міжнародному праві»

В. Е. Грабар висунув оригінальну концепцію реальної рівності держав. Він визнавав повну юридичну рівність усіх держав незалежно від рівня їх могутності, але, на його думку, рівність держав слід розуміти лише як рівне право розпоряджатися в межах своєї території, тобто рівність суверенітетів [16].

Концентрований вираз погляди вченого на проблеми території в міжнародному праві дістали в узагальнюючий енциклопедичній статті в словнику Гранат [17]. В цій статті він дав визначення державної території як простору, на який поширюється і в межах якого діє державна влада. Водночас правознавець зауважив, що у науці державного і міжнародного права все ще залишаються відлуння того часу, коли територія розглядалася як державна земельна власність – відлуння середньовічного патримоніального права. Згідно з уявленнями патримоніального права, держава мала таке ж речове право на територію, як і приватна особа – на свій земельний наділ. Відповідно до цього, вся доктрина про територію будувалася на основах приватного права (доктрина про сервітути, способи набуття і втрати території тощо).

Нова, вільна від цивілістичних впливів, доктрина про державну територію була запропонована в 1860-х роках майже одночасно: у Росії в 1860 р. професором Незабитовським, а в Німеччині – у 1867 р. Фріккером (Fricker). Ще до Фріккера розрив із патримоніальною теорією в Німеччині здійснив Гербер (Gerber, 1865), який, однак, продовжував розглядати територію як річ, а територіальну владу держави – як право на річ. Перегляд всієї доктрини про державну територію на основі, закладеній вченням Незабитовського і Фріккера, ще далеко не завершено: доктрина Гербера, сприйнята Лабандом та іншими, досі має своїх прихильників (Гейльборн).

Здійснюючи свої суверенні права в межах даної території, держава діє як територіальна влада, яка однаково поширюється на все, що існує в межах даної території – як на поверхні землі (на суші і на воді), так і в її надрах і у повітряному просторі над нею. Її веління є обов'язковими для всіх осіб, які перебувають у межах території, не лише для власних громадян, а й для іноземців. Характерними ознаками територіальної влади є її абсолютність і виключність. Територіальна влада абсолютна в тому сенсі, що жодна інша влада не має права

заважати їй здійснювати свої суверенні права; водночас вона є виключною, тобто тільки ця влада розпоряджається на даній території, виключаючи будь-яку іншу конкуруючу державну владу. Міжнародне життя знає, однак, відступи від зазначеного нормального порядку. Ці відступи встановлюються міжнародним звичаєм або міжнародними угодами і, за аналогією з подібними явищами в приватному праві, отримали назву сервітутів або повинностей.

Докладніше історіографію поглядів на державну територію В. Е. Грабар розглянув у своїй вже класичній праці з історії літератури міжнародного права [18]. В ній він акцентував не лише на заслугах Незабитовського і Фріккера, а й на здобутках Льва Адимировича Шалланда, магістерську дисертацію якого про юридичну природу територіального верховенства вчений назвав «кращою в сучасній літературі» роботою з цього питання, в якій наданий докладний аналіз відповідним концепціям з їх історичною оцінкою. Принагідно зауважимо, що вчений був особисто знайомий з Л. А. Шалландом, про що, зокрема, свідчить їх особисте листування, яке зберігається в архівному фонді В. Е. Грабаря, оприлюднено як електронний ресурс для загального доступу та ще чекає на свого дослідника [19].

Водночас В. Е. Грабар звертав увагу, що на межі XIX і XX століть більшість вчених, зокрема такі корифеї тодішнього міжнародного права Федір Федорович Мартенс, Оттон Оттонович Ейхельман, Петро Євгенович Казанський і Всеволод Гійович Даневський, все ще додержувалися старого розуміння території та територіального верховенства. А інші відомі фахівці Карл Гербер, Пауль Лабанд і П. Гейлборн відстоювали дуалістичну природу території як межі володарювання і як речі. Всі ці погляди, підкреслював В. Е. Грабар, докладно проаналізував учень Максима Максимовича Ковалевського, відомий прихильник дуалістичного підходу Олександр Ліверійович Саккеті [18, с. 401–402].

Особистим здобутком В. Е. Грабаря слід вважати дослідження питання про кордони держави. Він фактично першим дав дефініцію кордонів держави як «лінії, що проходить поверхнею землі і визначає просторові межі державної влади». Він також першим визначив межі повітряного простору і надр землі, які, на його думку, визначаються лініями, з'єднуючими всі точки кордону на поверхні з центром землі.

В коло питань історіографічного аналізу вченого також потрапили способи встановлення територіальної влади, плебісцит і вибір громадянства (оптація), обмеження територіального верховенства, міжнародні обов'язки (сервітути), оренда і передача земель в управління тощо [18, с. 402–406].

На завершення маємо зауважити, що В. Е. Грабар досліджував не лише питання території, а й так званої екстериторіальності, за тодішньої термінології «позаземельності». Цьому питанню він присвятив, зокрема, спеціальну енциклопедичну статтю [20].

Наведеним не вичерпується наукова спадщина вченого з тематики території і кордонів держави. Ця доповідь лише перша спроба привернути увагу до відповідних здобутків правознавця.

Література

1. Усенко І. Б. Грабар Володимир Еммануїлович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-26733> (дата перегляду: 01.12.2024).
2. Савчук К. О. Міжнародно-правові погляди академіка В. Е. Грабаря : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2002. 18 с.
3. Усенко І. Б. Територія у правних поглядах академіків ВУАН Ф. В. Тарановського, С. С. Дністрянського та В. Е. Грабаря. *Земля і територія як юридичні та геополітичні поняття: історико-правова реальність і сучасність: збірник тез міжнародної наукової конференції (Київ, 1–2 листопада 2024 р.)* / Ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відповідальний секретар), Т. І. Бондарук, В. М. Єрмоленко, І. В. Музика, В. В. Носік, Н. М. Пархоменко, Є. В. Ромінський, О. Н. Ярмиш. Київ: Талком, 2024. С. 109–112.
4. Дурденевский В. Владимир Грабарь (1865–1956) *Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917)*. Москва: АН СССР, 1958. С. 5–12.
5. Грабарь В. Э. Война и международное право: Вступительная лекция. *Ученые записки Императорского Юрьевского университета = Acta et Commentationes imp. Universitatis Jurievensis*. Юрьев, 1893. № 4. С. 21–45
6. Грабарь В. Э. Римское право в истории международно-правовых учений. Юрьев, 1901. 293 с.
7. Грабарь В. Э. Объявление войны в современном международном праве. Санкт-Петербург, 1904. 151с.

8. Грабарь В. Э. Занятие неприятельской территории. *Новый энциклопедический словарь*. Т. 18. С. 229–232.
9. Грабарь В. Э. Война (в международном праве). *Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*. Т. 11. С. 341–358.
10. Грабарь В. Э. Военная необходимость. *Словарь юридических и государственных наук* / под ред. А. Ф. Волкова и Ю. Д. Филиппова. Спб, 1901. Т. 1. С. 2109–2110.
11. Грабарь В. Э. Военная хитрость. *Словарь юридических и государственных наук* / под ред. А. Ф. Волкова и Ю. Д. Филиппова. Спб, 1901. Т. 1. С. 2110–2111.
12. Грабарь В. Э. Рец. на кн. Горяинов С. М. Босфор и Дарданеллы: исследование вопроса о проливах по дипломатической переписке, хранившейся в Государственном и Санкт-Петербургском главном архиве. Спб, 1907. *Отчет о присвоении присужденных наград графа Уварова*. Спб, 1910. С.145–168.
13. Грабарь В. Э. Вопрос о проливах на Лозаннской конференции. *Внешняя торговля*. 1923. №2. С. 6–7.
14. Грабарь В. Э. Береговое море. *Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*. Т. 6. С. 59–62.
15. Грабарь В. Э. История воздушного права. *Вопросы воздушного права: сборник*. Вып. 1. Москва, 1927. С. 39–56.
16. Грабарь В. Э. Начало равенства государств в современном международном праве. *Известия МИД*. №1. 1912. С. 195–238.
17. Грабарь В. Э. Территория. *Энциклопедический словарь Гранат*. Т. 41. С. 623–627.
18. Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917). Москва: АН СССР, 1958. 491 с.
19. Письма Шалланда Л. А. к Грабарю В. Э. [Рукопись] / Шалланд, Лев Адамирович. [Б. м.], 1900–1913. 52 л. (Письма разных лиц к В. Э. Грабарю). URL: <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01010441079?page=1&rotate=0&theme=white>
20. Грабарь В. Э. Внеземельность. *Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*. Т. 11. С. 27–29.

ПИТАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО

Територіальна проблематика в українському державознавстві набула гострої актуальності в період після Першої світової війни, який ознаменувався розпадом Австро-Угорської двоєдиної монархії та Російської імперії. Водночас вона набула контексту безпекового дискурсу щодо цілісності національної території як головного політичного чинника реалізації державного суверенітету України. Ця проблема залишається актуальною в світлі сучасних викликів національній безпеці України в ході триваючої військової експансії РФ в умовах кризи світового порядку. У секретному документі російського міністерства оборони передбачається, що весь схід нашої державної території (Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська області), а також Крим «мають відійти до Росії». Другу велику частину країни (включаючи регіони Києва, Сум та Одеси) планується перетворити на «проросійське державне утворення». Владні структури в цій зоні будуть укомплектовані проросійськими кадрами, а на її території «розмістяться російські війська для контролю». Решту українських земель на заході України в документі названо «спірними територіями». Що з ними робити, передбачається вирішити під час переговорів між Росією та сусідніми країнами – Угорщиною, Польщею та Румунією [1].

З позицій політики національної безпеки та захисту суверенітету України академік ВУАН Степан Рудницький (1877–1937) вважав національну територію головною засадою побудови власної незалежної держави й зазначав: «Національна територія – це головна основа нації. Як кожна громада живин (жителів), так і кожна нація мусить посідати певний кусень земної поверхні, на котрому вона живе й розвивається. Інші головні основи нації: рідна питома культура, одноцільні історично-політичні традиції про минуле й змагання про будуче, самостійна мова, питомі расові прикмети мають, яко признаки самостійної нації, багато меншу вагу. Вони щойно в зв'язку з

територією дістають свою силу. Коли під словом «нація» розуміємо народ, що живе державним життям, або є до такого життя спосібний, то не найдемо у цілому світі ніякої нації, яка б не мала своєї суцільної території. ... Навіть народи, що не дійшли ще до такого розвиткового ступіня, щоб могли зватися націями, прив'язані всіми нервами свого існування з певними куснями земної поверхні. ... Коли загальне антропологічне значення суцільної території для всього народу є таке велике, то не дивуватися нам, що кожна культурна нація дуже дбає про основне розслідування й установаження границь своєї питомої території... У нас інакше» [2, с. 6].

«Простір краю і його природа, – доводив С. Рудницький, – це одна з основ держави, другу основу творить ця частина людства, яка творить державу в соціологічному чи правнодержавному змислі. Як ці два елементи: територія й населення зростаються в один, більше чи менше одноцільний організм – державу – це й є головним питанням усеї політичної географії. 1) Україна обіймає окремих, суцільний простір на півдні Східної Європи. Цей простір більший від усіх європейських держав за виїмком Росії й природою дуже багатий. 2) Україна уявляє собою тепер знов самостійний державний організм, хоч її територія була впродовж довгих віків поділена поміж чужі держави: Польщу, Австро-Угорщину, Росію» [3, с. 15–16].

Академік піддав критиці позицію учасників Паризької мирної конференції 1919–1920 рр., на якій оцінка наслідків розпаду Австро-Угорської двоєдиної монархії та Російської імперії відбувалася без урахування українських національних інтересів. Зокрема, він наголошував, що аргументи й висновки, зроблені учасниками конференції, сприяють відтворенню Російської імперії подібної до мозаїкової Австро-Угорської держави до 1918 р., яка ледве є життєздатною. С. Рудницький був переконаний, що відбудована заново російська мозаїкова імперія не проіснує довго, особливо коли б вона хотіла відбудуватися на федеративних засадах. Утім така можливість, на його думку, була реальною, оскільки народи, що населяють територію колишньої Російської імперії через недостатній рівень сформованості національної культури ще не будуть поки що думати про «повне відізвання» від Росії. «Одначе швидше чи пізніше мусітимуть центріфугальні сили, тоді вже ідейно й матеріально

скріплені, віджити наново й довести до остаточного розпаду російської світової держави». Ці передбачення ученого виявилися пророчими. Також С. Рудницький зазначав, що хоча країни Антанти не зовсім ігнорували національний принцип у визнанні суверенітету та територіальної цілісності східноєвропейських держав, все ж пріоритет мали «історичні», «економічні» й «стратегічні» інтереси, які учений пророчо назвав «серпаночки дрібненьких імперіялізмів, заразом зародки будучих конфліктів». Підтвердженням цього учений вважав експанційні забаганки Польщі на Сході Європи, підтримку відбудови централістичної Російської імперії та нехтування й спинювання процесу становлення національних держав на їхній етнічній території у Східній Європі. «Всі посполу новоповставші національні держави Східної Європи поставила Антанта під може неформальну, але аж надто фактичну блокаду, таку саму, як її навязала Совітській Росії. Результати були для всіх цих держав дуже сумні. ... Наслідком такої політики Антанти справа української національної держави попала в дуже скрутне положення» [3, с. 105–109].

Учений дійшов висновку, що тільки національним державам належить майбутнє. Тому модерна світова політика має підтримувати творення виключно національних держав на їх етнічній території. Цього вчить досвід останніх століть, десятиліть і років. Також актуальною до цього часу залишається оцінка С. Рудницьким тривалого розпаду і поступового занепаду російської «мозаїкової» держави, яку більшість західноєвропейських політиків продовжували вважати (а деякі політики і зараз так вважають) могутньою «одноцільною» державою завдяки російській пропаганді. Натомість припинувалася роль України та ігнорувалися спроби її усамостійнення. Зокрема, він зазначав, що утворення самостійної української національної держави не дає Німеччині таких блискучих планів на майбутнє, як відбудова єдиної неділимої Росії, оскільки Україна не може й поки що не буде вести експансійної політики в Передній Азії. Хіба аж у далекому майбутньому [3, с. 105–110, 183–184].

Також С. Рудницький наголошував на політично-географічному значенні кордонів України. Зокрема, на його думку, політичні кордони України «завжди мали «непостійний і неготовий» характер, якими вони й залишалися на час написання праці. Україна не мала на початку ХХ ст.

чітко визначених кордонів своєї етнічної території та її анклавів, як держави Середньої й Західної Європи. Позитивне вирішення питання – утворення української національної держави в етногеографічних кордонах, на його думку, означатиме розв’язання останнього великого питання в Європі. Негативне розв’язання цієї проблеми вважають неважливим багато хто з німецьких і західноєвропейських, головно французьких, політиків та «польської й московської лінії» [3, с. 58–66, 113].

На превеликий жаль, і сьогодні в умовах масштабної російської агресії частина світового політикуму також вважає цілісність території України неважливою проблемою. Зокрема, йдеться про замороження лінії фронту, створення демілітаризованої зони на території України та відкладення вступу України до НАТО на 20 років, що фактично є загрозою втрати державного суверенітету України або ж частини державної території й становить безпосередню загрозу для країн Європи.

Література

1. Росія підготувала план «поділу України на три частини» – подробиці. Судово-юридична газета в Україні. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/316413-rossiya-podgotovila-plan-razdeleniya-ukrainy-na-tri-chasti-podrobnosti> (дата перегляду: 01.12.2024).
2. Рудницький С. Л. Огляд національної території України. Берлін: Бібліотека «Українського Слова», 1923. 142 с.
3. Рудницький С. Л. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін: Українське Слово, 1923. 283 с.

ШЕВЧЕНКО Анатолій
shevchenko2757@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2663-9892
СИРОТА Олеся
ORCID: 0009-0001-3278-1855

ПОКАРАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ В XVI – XVIII ст.

У період пізнього Середньовіччя у кримінальному праві України існували різні види покарань, серед яких – й один з видів публічних фізичних покарань – тілесні кари, які забезпечували реалізацію різних цілей покарання.

Найперші повідомлення про існування тілесних покарань в кримінальному праві України цього періоду ми знаходимо у Судебнику Казимира 1468 р. (у ст. 19 йдеться про побиття дубцями за крадіжку) [1, с. 13]. Подальший розвиток поняття тілесних покарань був відображений у Литовському Статуті, в якому збільшується кількість норм про тілесні покарання.

Разом з тим у ньому з'являються калічницькі види тілесних покарань, а з виданням кожної нової редакції Литовського Статуту їх кількість тільки зростає. Якщо Першій редакції були відомі відсікання руки та відрізання вух, то у Другій редакції до них додається відрізання язика, а у Третій – відрізання носа, губ та інші види каліцтва.

На наш погляд, це було пов'язано з кількома причинами. По-перше, це розвиток феодално-кріпосницьких відносин, за яких відбувається становлення великого феодалного землеволодіння: у магнатів і шляхти з'являються значні за обсягом латифундії, а основна маса українського населення (селяни) потрапляють у кріпацьку залежність.

Якраз із метою охорони власного майна та особистих прав привілейовані верстви населення вдаються до поступового запровадження до законодавства покарань, які мали характер залякування. Серед таких були, передусім, смертна кара та тілесні покарання.

По-друге, це істотний вплив польського та німецького карного права. Адже українському кримінальному праву тілесні покарання були майже невідомі. Натомість, у різноманітних польських та німецьких середньовічних правових пам'ятках містилась ціла палітра тілесних кар, передусім, калічницьких. Саме з цих джерел і запозичував законодавець систему тілесних кар, тим самим забезпечуючи інтереси шляхти.

Отже, протягом XVI ст. проходить процес законодавчого оформлення тілесних покарань. Проте, на думку Т. Ф. Байраки, на відміну від смертної кари, у правових пам'ятках XV–XVI ст. цей різновид фізичних кар не набув істотного поширення [2, с. 143; 3, с. 192].

Слід відзначити, що у XVI ст. починає закладатись основа термінології, якою відображалась специфіка видів тілесних покарань.

Варто зазначити, що усі калічницькі покарання мали характер символічного відображення певного злочинного діяння. Тому відсікання руки застосовувалось за злочини, вчинені саме рукою; відрізання язика передбачалось за обмову шляхтича; відрізання вух, носа та губ, розрізання ніздрі мало свідчити для населення про вчинення особою аморальних, ганебних діянь, або про її злочинну професійність.

Тілесні покарання, на відміну від смертної кари, передбачались за скоєння менш тяжких діянь проти особи та її майнових прав (каліцтво, поранення, замах на життя чи здоров'я, обмова, крадіжка). Калічницькі покарання передбачались за діяння, що становили більшу суспільну небезпеку, ніж ті, за які призначались болючі покарання [3, с. 179–180].

Застосування калічницьких покарань відбувалось за принципом права-привілею. Так, до шляхтичів могло застосовуватись лише відсікання руки. До того ж, якщо відсіканням руки шляхтич мав бути караний за вбивство простолюдина з помсти, або якщо він учинив поранення шляхтичу з помсти, то простолюдин – за будь-яке поранення чи, навіть, побиття шляхтича.

Аналіз гетьманських універсалів, архівних матеріалів та спогадів сучасників про Запорізьку Січ дають можливість дійти висновку про значну різницю у системі тілесних покарань за різними джерелами кримінального права Гетьманщини другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Зокрема, в універсалах взагалі відсутня згадка про тілесні покарання, у звичаєвому праві Січі наявними є, переважно, болючі тілесні кари у вигляді побиття кийками біля стовпа. Про такий вид

покарання згадував, наприклад, старий козак Микита. Корж [4]. Він також міститься у деяких судових рішеннях [5, с. 131, 133, 134] тощо. Аналіз цих історичних джерел засвідчує, що побиття кийками передбачалось за гайдамацтво, розбій, крадіжку, згвалтування, дезертирство тощо.

З калічницьких покарань згадується, наприклад, переломлення ніг. Але до справедливості, такі калічницькі покарання не могли бути застосовані до, власне, запорожців, тому що калічницькі покарання суперечили основним началам організації і побутовим умовам життя у Січі, а болючі покарання якнайкраще реалізовували таку мету покарання як кара за скоєне злочинне діяння. Калічницькі покарання застосовувались, скоріше, до мешканців так званих «паланок», де склад населення був іншим.

Тілесні кари були відомі і знаменитій правовій пам'ятці українського народу середини XVIII ст. «Права, за якими судиться малоросійський народ» (або Кодекс 1743 р.). Вони мали як деякі спільні риси з тілесними покараннями, що передбачались у Литовському Статуті 1588 р. та звичаєвому праві Запорізької Січі, так і відмінні.

Окрім викладених вище змін, слід акцентувати увагу й на тому, що якщо у Литовському Статуті 1588 р. болючі покарання передбачались за крадіжку, то у Кодексі 1743 р. побиття розширює сферу свого застосування.

Таким чином, у кримінальному праві України періоду пізнього Середньовіччя відбувається формування і поступовий розвиток системи тілесних покарань. Початком цього процесу було XVI ст., протягом якого на законодавчому рівні (у Литовському Статуті) оформлюються основні види тілесних покарань. Зазначений процес характеризувався розвитком означеної системи і був відображений у кожній новій редакції Литовського Статуту. Його причинами були, з однієї сторони, розвиток феодално-кріпосницьких відносин, становлення великого феодалного землеволодіння, закріпачення основної маси українського населення, необхідність забезпечення у нових соціально-економічних умовах охорони шляхетських особистих та майнових прав. З іншої сторони, суттєвим і зростаючим на протязі XVI ст. був вплив польського та німецького карного законодавства, яке містило різноманітну кількість тілесних покарань.

Література

1. Законодавчі акти Великого князівства Литовського XV – XVI ст. / Підг. І. І. Яковкин. Київ: Державне соціально-економічне видавництво, 1936. 153 с.
2. Байрака Т. Ф. Формування і розвиток українського і російського кримінального права в XI – першій половині XVII ст.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 210 с.
3. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у X – першій половині ХУІІ ст.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. 226 с.
4. Усне оповідання бувшого запорожця, мешканця Катеринославської губернії та повіту селища Михайлівки, Микити Леонтійовича Коржа / Пер. укр. Т. С. Завгородньої. URL: https://gorod.dp.ua/history/article_ua.php?article=59 (дата перегляду: 01.12.2024).
5. Андриевский А. А. Материалы для истории южнорусского края в XVIII стол. (1715–1774), извлеченные из старых дел Киевского губ. архива А. А. Андреевским, изданные Имп. Одесским обществом истории и древностей. Одесса: тип. А. Шульце, 1886. [2], II, 433, III с.

СЕКЦІЯ 3. АСОЦІЙОВАНІ ПИТАННЯ

АНТОШКІНА Валерія
antoshkina.valeriia@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2136-3073

РОЛЬ ПРАВНИЧИХ ШКІЛ У ПІДГОТОВЦІ КОНКУРЕНТНО СПРОМОЖНИХ ЮРИСТІВ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У сучасному світі право не лише відіграє роль відображення суспільних відносин, але є їх основою, сприяючи розвитку суспільства та інтеграції його компонентів. Право формує правила поведінки, які забезпечують стабільність і взаємодію між людьми, а також регулюють соціальну та економічну активність. У такому контексті підготовка висококваліфікованих юристів стає ключовим завданням. Юридичні школи мають забезпечувати передачу теоретичних знань, а також розвивати практичні навички, необхідні для ефективної професійної діяльності. Враховуючи складні умови сучасного світу, юристи стають не тільки технічними експертами, а й лідерами, які приймають важливі рішення, консультуючи та представляючи інтереси своїх клієнтів [1]. Крім цього, вони відповідають перед суспільством за правильне застосування права. Сучасні глобальні та технологічні зміни вимагають від юристів швидкої адаптації та здатності працювати в умовах цифровізації та глобалізації. Завдання юридичних шкіл полягає в тому, щоб допомогти студентам усвідомити ці нові виклики та підготувати їх до ролі в правовій системі, яка постійно змінюється. Особлива увага має бути зосереджена на формуванні критичного мислення, вмінні аналізувати правові норми та розробляти ефективні стратегії для вирішення правових проблем. Підготовка юристів мусить відповідати як локальним потребам, так і міжнародним стандартам, що допоможе українським фахівцям бути конкурентоспроможними на світовому рівні.

Протягом останнього десятиліття в Україні тривають спроби перегляду підходів до підготовки юристів. Незважаючи на поступові зрушення, процес залишається обмеженим через відсутність єдиного бачення між освітніми органами, юридичними школами та професійною

спільнотою. Реформи йдуть фрагментарно, але можна відзначити позитивні кроки: запровадження зовнішніх іспитів для вступу та отримання диплома, а також посилення вимог до діяльності юридичних закладів. Сучасна модель навчання зберігає традиційну структуру з великою кількістю лекцій, семінарів і значним обсягом дисциплін. Але виникає потреба у змінах, які б посилили зв'язок між теорією та практикою.

Важливою, але недооціненою в Україні складовою є профорієнтація студентів, що обирають юридичну спеціальність. Майбутнім правникам слід глибше розуміти основну місію юриста, його обов'язки та шлях професійного розвитку [2]. Це дасть змогу залучати до навчання мотивованих людей, які мають відповідні психологічні якості – самоконтроль, уважність, здатність до аналізу та аргументованого вираження думок.

Крім того, реалії професії та очікування вступників часто не збігаються, що ускладнює формування кваліфікованих кадрів. Для підвищення якості підготовки юристів система мусить забезпечити прозорі умови доступу до професійної діяльності, зокрема, через спеціалізовані іспити та накопичення досвіду.

Тому посилена увага до профорієнтації, яка б допомогла студентам усвідомлено обрати юридичну професію, є необхідною умовою підготовки компетентних і добросесних правників, здатних гідно представляти інтереси громадян та держави. Хоча правничі школи продовжують лідирувати за кількістю заяв вступників, юридична галузь все ще відчуває брак справді кваліфікованих кадрів. Виникає питання, чому з такої кількості випускників не формується стійкий кістяк професіоналів, які не лише якісно виконують роботу, а й виховують нові покоління правників.

Основна проблема полягає в надмірних вимогах до молодих випускників, яких очікують відразу після закінчення навчання. Правничі школи, однак, мають інші фундаментальні завдання, серед яких:

1. *Надання базових знань про право та принципи його функціонування.* Основою цього завдання виступає формування теоретичного фундаменту, на якому будується весь спектр професійних знань, що їх здобувають майбутні правники. Вітчизняні навчальні програми, як правило, включають великий обсяг теоретичних дисциплін,

однак ці дисципліни часто мають технічний характер, спрямований на засвоєння конкретних правових норм і понять без глибокого осягнення самої суті права.

У цьому контексті важливо зосередити увагу на вивченні еволюційних підходів до права, що дозволяють студентам осягнути його глибинний зміст та суспільний дух. Такий підхід сприятиме формуванню етичних засад і моральних максим, які стануть орієнтиром для професійної діяльності юриста. Оволодіння правом не лише як сукупністю норм, а як динамічною системою, що розвивається у взаємодії із суспільними потребами, допоможе майбутнім правникам усвідомити його значущість у забезпеченні справедливості та прав людини.

2. Розвиток критичного мислення, навичок юридичного письма та формування підходів до вирішення практичних ситуацій є невід'ємними елементами підготовки правників, що тривалий час реалізуються у правничих школах. Студенти навчаються аналізувати судові прецеденти та формулювати правові позиції, що допомагає їм розвивати здатність застосовувати правові норми у різних ситуаціях. Проте, з огляду на сучасну цифровізацію юридичної практики, постала необхідність адаптувати ці традиційні підходи до нових умов, підвищуючи ефективність роботи правників через використання сучасних цифрових ресурсів та баз даних [3].

У цьому контексті правничі школи мають інтегрувати в навчальні програми вміння оперувати цифровими інструментами, адже саме від цього залежить конкурентоздатність майбутніх юристів [4]. Сучасна юридична освіта мусить зосередитися не лише на теоретичному засвоєнні знань, а й на розвитку навичок, що дозволять ефективно розв'язувати юридичні задачі в цифровому середовищі. Використання інноваційних технологій замість традиційного заучування забезпечить випускникам більш високий рівень адаптації до викликів сучасної правової практики.

3. Підготовка до складання ЄФВВ та ЄДКІ. Підготовка студентів до складання ЄФВВ (Єдиного фахового вступного випробування) та ЄДКІ (Єдиного державного кваліфікаційного іспиту) є одним з найважливіших завдань правничих шкіл, адже успішне проходження цих іспитів є необхідною умовою для подальшої професійної діяльності. Від початку навчання студенти мають усвідомлювати значення цих іспитів як важливої сходинки до реалізації в юридичній спеціальності. Проте варто зазначити,

що не кожний здобувач буде здатний успішно скласти ці іспити, що є нормальним етапом професійного відбору.

Доцільним було б переглянути перелік навчальних дисциплін і зосередити навчання на тих предметах, які формують основу юридичних знань і безпосередньо готують студентів до складання цих іспитів.

4. *Допомога студентам у виборі спеціалізації* є ключовим етапом, який дозволяє зосередити навчальний процес на розвитку глибоких компетенцій у певній галузі права. Оскільки студенти відрізняються індивідуальними цілями, інтересами та здібностями, правничі школи мають підтримувати їх у пошуку оптимальної професійної траєкторії. На практиці це включає кілька важливих заходів:

По-перше, проведення спеціалізованих тестувань, які допомагають студентам визначити схильності до певних напрямів правової діяльності. По-друге, важливо створювати для них чіткі уявлення про кар'єрні можливості в різних галузях права, показуючи потенційні етапи кар'єрного зростання та особливості роботи в кожній із професій, від судді до корпоративного юриста чи адвоката.

Крім того, можна використовувати іммерсивні технології, такі як віртуальні симуляції та інтерактивні майстер-класи, щоб створити реалістичний досвід і дозволити студентам «зануритися» в буденне життя юристів різних спеціалізацій. Такий підхід дозволяє майбутнім правникам краще зрозуміти виклики, які їх можуть очікувати в обраній галузі, і сформувані реалістичне уявлення про перспективи професійного розвитку.

5. *Вивчення іноземних мов* є важливим компонентом підготовки правників. Незважаючи на брак науково-педагогічних працівників, сучасні технології, такі як віртуальні репетитори та інтерактивні мовні платформи, забезпечують можливість вивчення мов у зручний час і темп, що є цінним для тих, хто хоче підвищити свою конкурентоспроможність.

В останньому блоці вважаємо за необхідне зосередитися на такому важливому завданні юридичних шкіл, як розвиток наукового потенціалу та підвищення кваліфікації викладацького складу. Справжня наукова робота в юридичній сфері має не лише відповідати формальним вимогам, а й стати основою для вирішення практичних проблем правозастосування. Для цього необхідно створювати при юридичних школах науково-дослідні центри, де експерти працюватимуть над актуальними реальними правовими питаннями, забезпечуючи динамічне оновлення знань у юридичній галузі.

Викладачі мають виступати не лише як академічні наставники, а й як експерти, які є рушійною силою змін і впровадження новітніх правових ідей. Їх участь у процесах державотворення, зокрема в розробленні та експертизі законів, надає їм унікальну можливість втілювати наукові досягнення у практичні рекомендації для державних структур. Особливо важливим є міжнародний досвід: сучасні реалії надають українським правникам можливість налагоджувати стажування та обмін знаннями з іноземними колегами, що збагачує викладацький склад новими компетенціями та досвідом.

Звісно, підготовка висококваліфікованих викладачів потребує відповідних матеріальних і організаційних ресурсів. Для цього важливим є централізоване стимулювання розвитку науково-академічного потенціалу викладачів, що забезпечить їхнє професійне зростання та підтримку на шляху до експертного рівня, необхідного для успішної інтеграції в юридичну науку та практику.

Юридичні школи мають адаптуватися до вимог сучасного світу, зокрема цифровізації та міжнародних стандартів, щоб забезпечити якісну підготовку правників. Послідовне впровадження таких ініціатив, як профорієнтація, розвиток практичних навичок і підвищення наукового потенціалу, дасть змогу готувати конкурентно спроможних фахівців, здатних ефективно реагувати на сучасні виклики та сприяти вдосконаленню правової системи України.

Література

1. Ben W. Heineman, Jr., William F. Lee & David B. Wilkins, *Lawyers as Professionals and Citizens: Key Roles and Responsibilities in the 21st Century* (Harv. Law Sch. Ctr. on the Legal Profession 2014). URL: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/Heinemenn_Lawyers%20as%20Professionals.pdf (date of access: 01.12.2024).
2. Сущенко В. Шлях у правничу професію. *Юридична газета online*. 5 серпня 2022. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/shlyah-u-pravnichu-profesiyu.html> (дата перегляду: 01.12.2024).
3. Susskind R. *The End of Lawyers?: Rethinking the nature of legal services*. Oxford University Press, 2010. 303 p.
4. Манько Д. Г. Діджиталізація правового регулювання: технологічні алгоритми та електронні документи. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 1. С. 18–23.

ДОКТРИНАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВА НА РЕПРОДУКТИВНЕ ЗДОРОВ'Я

Здоров'я нації в умовах війни та інших загроз глобального, екологічного та суспільно-політичного характеру потребує додаткової уваги з боку держави. Комплексне формування політики у сфері здоров'я громадян надає можливість економічного зростання, підвищує добробут суспільства та забезпечує можливість належного життя наступним поколінням.

Репродуктивне здоров'я є складовою громадського здоров'я й визначається на міжнародному та національному рівні як вагома складова суспільного добробуту. Захист цієї сфери лежить в межах встановлених Цілей сталого розвитку, в першу чергу через формування та реалізацію концепції гендерної рівності та прав людини.

У Програмі дій, прийнятій на Міжнародній конференції з питань народонаселення та розвитку, яка була проведена в Каїрі у 1994 році подано розуміння репродуктивного здоров'я і воно тлумачиться міжнародною спільнотою дуже широко, оскільки охоплює фізичний, розумовий та соціальний добробут у всіх питаннях, що стосуються репродуктивної системи та її функцій та процесів. Отже, правове регулювання, окрім узвичаєного розуміння репродуктивного здоров'я через забезпечення материнства, дитинства, вагітності, регулювання аспектів контрацепції та переривання вагітності, сурогатного материнства та інших репродуктивних технологій, мусить всеохоплююче підходити до проблематики.

Не секрет, що саме доктрина права та суміжних галузей має первинний вплив на формування правової політики в окремих сферах суспільного життя. Тому доречно розглянути, які питання репродуктивного здоров'я розглядаються нині як прерогативні. Для цього ми проаналізували наукові праці, що репрезентовані у міжнародних виданнях за останні кілька років. Як наслідок можемо

виокремити такі групи досліджень у сфері репродуктивного здоров'я нації.

1. Напрацювання, котрі пов'язані з теоретико-правовим розумінням та класифікацією репродуктивних прав. Зокрема до них відносять такі: право на свободу від усіх форм дискримінації; свобода та безпека, шлюб та заснування сімей, приватне та сімейне життя, а також інформація та освіта; доступ до охорони здоров'я та переваги наукового прогресу [1].

2. Наукові дослідження, що стосуються гендерної рівності та протидії дискримінації у реалізації репродуктивних прав. Експерти доводять, що расова та етнічна невідповідність у здоров'ї жінок існувала десятиліттями, незважаючи на зусилля, спрямовані на посилення доступу до репродуктивного здоров'я жінок та їх використання. Досягнення рівності в охороні здоров'я вимагає розуміння поточних расово-етнічних розривів у репродуктивному здоров'ї та узгоджених зусиль для розробки та впровадження стратегій для усунення розривів [2].

Часто категорію рівності виводять з філософсько-правового поняття «репродуктивної справедливості», що слугує основою розвитку «проактивні стратегії захисту та збереження нашого життя» [3].

3. Нерозривно пов'язані та мають єдину систему правового регулювання репродуктивне та сексуальне здоров'я, його складовим елементам забезпечення та захисту також присвячено цілу низку наукових напрацювань. Визначається зокрема, що сексуальне благополуччя поряд із сексуальним здоров'ям, сексуальною справедливістю та сексуальним задоволенням одним із чотирьох стовпів забезпечення громадської охорони здоров'я у сфері репродукції [4].

4. Останнім часом стали особливо поширеними питання, що стосуються загроз репродуктивному здоров'ю, здебільшого це аспекти впливу екологічних загроз на репродуктивне здоров'я та правові засоби боротьби з такою деструкцією. Елізабет Рінк та ін. називають це «теорію екологічних систем» [5] в напрямку її впливу на репродукцію.

Таке групування не є вичерпним, проте репрезентує основні фактори розвитку наукової думки у сфері правового регулювання та захисту репродуктивних прав народу.

Литература

1. Cook R. J. International Human Rights and Women's Reproductive Health. *Women, Medicine, Ethics and the Law*. ImprintRoutledge, 2017. 14 p. eBook ISBN9781003073789.
2. Sutton M. Y., Anachebe N. F., Lee R., Skanes H. Racial and Ethnic Disparities in Reproductive Health Services and Outcomes, 2020. *Obstetrics & Gynecology* 137(2). P. 225–233.
3. Ross L. Understanding Reproductive Justice. *Feminist Theory Reader*. ImprintRoutledge, 2020. P. 6. eBook ISBN9781003001201.
4. Kirstin M. R et al. What is sexual wellbeing and why does it matter for public health? *The Lancet Public Health*, 2021. Vol. 6, Is. 8, e608–e613.
5. Rink E., Anastario M., Reimer G. A., Peterson M. An ecological approach to understanding Women's reproductive health and pregnancy decision making in Greenland. *Health & Place*. 2022. Vol. 77, 102868.

УЧАСНИЦЬКА (ПАРТИСИПАТИВНА) ДЕМОКРАТІЯ В ПРОЦЕСІ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Наміри України стати членом Європейського Союзу зумовлюють необхідність забезпечення ефективного механізму участі інститутів громадянського суспільства в здійсненні публічної влади. Громадянське суспільство рівною мірою з органами влади є відповідальним за створення правової реальності людиноцентричного типу. У зв'язку з цим у сучасних розвинутих демократіях, а також у перехідних (транзитних) демократіях триває постійний пошук концепцій, що сприяють зміцненню існуючих демократичних інститутів. Однією з них є учасницька (партисипативна) демократія, що розглядає кожного індивіда як суб'єкта права, здатного впливати на державотворчі процеси через різні форми громадської участі на місцевому та національному рівнях.

Концепція партисипативної демократії передбачає поряд з традиційними формами безпосередньої демократії (виборами та референдумом) активну участь кожного громадянина в ухваленні важливих для суспільства та держави рішень, а також здійснення контролю за їх виконанням. Така демократія участі виходить далеко за межі електоральних відносин, на яких заснована представницька демократія. Для запровадження принципу участі громадян в урядуванні необхідною умовою має стати наявність громадянського суспільства з високим рівнем організації та правової культури.

Позитивним аспектом концепції учасницької демократії є те, що вона забезпечує високий рівень легітимності тих рішень, які ухвалюють громадяни спільно з владою. Легітимність такого рішення стає наслідком всезагального обговорення, який формується на основі раціонального дискурсу, а не втіленням в життя попередньо сформованої всезагальної волі, яку представляє незначна частина суспільства, наділена владними повноваженнями. На думку німецького філософа і соціолога Юргена Габермаса, дискурс – це спосіб

аргументованого обговорення спірних питань задля досягнення універсального (значущого для всіх) консенсусу. Він є ефективним засобом подолання напруження між владою та громадянським суспільством. Лише в процесі такої комунікації можна знайти спільне рішення, яке влаштувало б усіх учасників дискурсу, які у ньому заінтересовані [1, с. 55]. Варто підкреслити, що однією з фундаментальних теоретичних праць, присвячених сучасній теорії учасницької демократії є «Сильна демократія» (1984 р.) американського вченого Бенжаміна Барбера.

Участь громадян у процесі здійснення врядування забезпечує легітимність як окремих актів, так і інститутів публічної влади, що призводить до позитивних наслідків: стабільності системи державної влади загалом; контролю за діями органів влади; зменшенню бюрократизму в діяльності посадових осіб органів влади; ефективності державного управління завдяки визначальному узгодженню прагнень та інтересів громадян і влади.

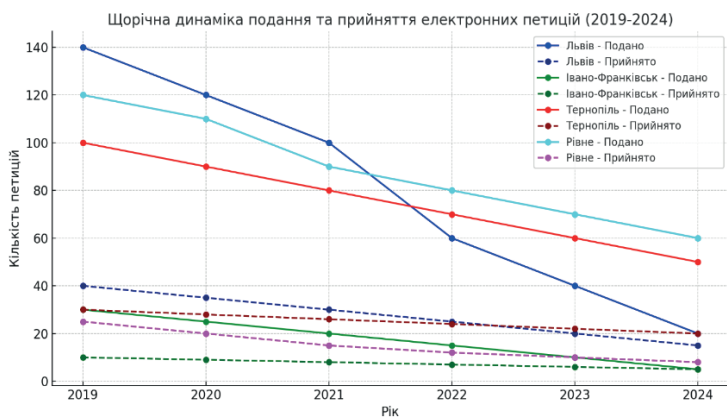
Процес децентралізації влади, який продовжується в Україні навіть в умовах повномасштабної російської агресії, актуалізує питання активної участі громадян на місцевому рівні, яка розглядається як чи не єдиний спосіб для населення територіальної громади безпосередньо долучатися до прийняття рішень і впливати на них. В умовах війни, коли безпосередні форми демократії такі як вибори та референдум стають не можливими, перед суспільством та державою постає питання апробації нових інструментів громадянської участі. Наявні обмеження, спричинені введенням правового режиму воєнного стану, частково вплинули на активність участі громадян на місцях, однак вона залишається найефективнішим засобом легітимації публічної влади.

У процесі нашого дослідження було важливо з'ясувати, наскільки ефективною є та чи та форма громадської участі і яким чином органи місцевої влади реагують на ініціативу громади. З огляду на воєнний стан в Україні, ми не маємо повного доступу до інформації, що стосуються східних та деяких південних областей, які перебувають у зоні бойових дій. Тому, ми обрали чотири західних регіони, які є відносно стабільними. Нами було надіслано офіційні запити до Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської та Рівненської міських

рад щодо результатів розгляду ними окремих ініціатив громад (електронних петицій та громадських слухань).

Щодо застосування електронних петицій як форми партисипаційної участі було встановлено таке. На основі отриманих даних від Львівської міської ради, впродовж 2019–2024 рр. львів'янами подані 97 петицій, з яких на пленарному засіданні міської ради підтримані 63. До Івано-Франківської міської ради в той самий період надійшли 7 електронних петицій, з яких прийняті 3. Жителі міста Тернополя виокремлюються своєю громадською активністю, адже за 2019–2024 рр. ними було подано 353 петицій, з яких проте лиш 38 були успішними. До Рівненської міської ради впродовж зазначеного періоду надіслані 449 електронних петицій, з яких 7 були підтримані місцевими депутатами.

Активність громадян щодо подачі електронних петицій з 2019 до 2024 рр. на фоні загального росту громадської активності в період війни суттєво знизилась, про що свідчить наступний графік.

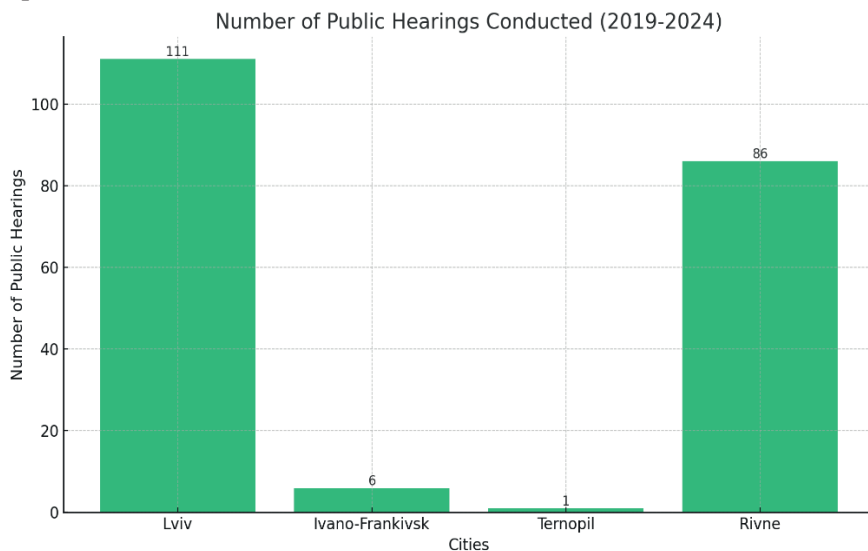

Однак, це об'єктивний процес зумовлений тим, що більшість жителів громад зайняті волонтерством та допомогою внутрішньо-переселеним особам та Збройним Силам України.

Щодо громадських слухань, то впродовж 2019–2024 рр. у Львівській міській раді відбулося 111, в Івано-Франківській – 6, в Тернопільській – громадські слухання не відбувались, окрім тих, що стосувались внесення змін до Правил благоустрою міста щодо

містобудівної документації, які відбуваються не рідше одного разу на рік згідно з чинним законодавством. У Рівненській міській раді відбулося 86 слухань, які стосувалися різного роду питань: найменування, перейменування вулиць, плану містобудування, детального плану території різних районів міст, облаштування дитячих ігрових майданчиків та ін.

Можна зробити висновок, що найбільшою популярністю серед інструментів електронної демократії в чотирьох територіальних громадах користуються електронні петиції. Лідерами залишаються Львів та Тернопіль. Очевидно, що велика кількість електронних петицій не розглядається через ненабрання необхідної кількості голосів, встановлених регламентом відповідної ради чи статутом громади, а також поясненням з боку депутатів щодо недоцільності прийняття деяких ініціатив, наприклад у зв'язку з відсутністю фінансування в місцевому бюджеті.

Рух «Чесно» проаналізував практику застосування електронних петицій упродовж 2020–2023 рр. як засобу впливу місцевих громад на публічну владу. Його експерти констатували той факт, що попри низький відсоток розглянутих владою петицій (лише 9,4 % з 10144 петицій, зареєстрованих у всіх містах України) їх роль для розвитку

демократії, особливо в умовах війни, є надзвичайно ваговою. Тому цей інструмент громадської участі необхідно постійно удосконалювати [2].

На наш погляд, рівень учасницької демократії залежить: від довіри до місцевої влади, безпеки в територіальних громадах з урахуванням їхнього розташування до зони бойових дій, закріплених механізмів партисипативної участі в статутах, чисельності населення територіальної громади, розвитку інфраструктури, наявності статусу громади (сільської, селищної чи міської ради), а також зворотного зв'язку між жителями та місцевою владою.

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що учасницька демократія на рівні місцевого самоврядування є достатньо дієвим механізмом здійснення публічної влади. В умовах війни вона стала чи не єдиним засобом участі громадян у процесі прийняття рішень важливих як для громади, так і для держави загалом. В ситуації неможливості проведення виборів та референдумів учасницька демократія дає змогу громадянам не лише контролювати владу, а й брати безпосередню участь у її здійсненні. З початком війни відбувся швидкий розвиток різних інститутів громадянського суспільства, які беруть активну участь в процесі легітимації публічної влади.

На сьогодні в Україні з більшою чи меншою інтенсивністю застосовують понад 15 форм громадської участі, правове регулювання яких на національному рівні все ще потребує систематизації, зокрема, у спеціалізованому законодавчому акті для місцевого самоврядування. Водночас не спостерігаємо критичних законодавчих обмежень у застосуванні тих чи тих форм участі, навіть попри запроваджений режим воєнного стану. Практично всі окреслені в законодавстві форми громадської участі (окрім місцевого референдуму, який не мав правового поля до застосування і до воєнного стану) не зазнали змін у цьому контексті.

Важливу роль у питанні нормативного регулювання форм учасницької демократії відіграють акти локального права, зокрема статути громад. Вони стали свого роду місцевою конституцією. Можна константувати, що за останні п'ять років їх зміст якісно змінився. Хоча окремі з них характеризуються наявністю типових положень та необґрунтованою фіксацією форм громадянської участі без урахування локального контексту. Тому нерідко виникають ускладнення процедур

їх застосування. Серед ключових чинників, що впливають на ефективність застосування форм громадської участі на локальному рівні варто відзначити якість локальної правотворчості, самоорганізацію громади, інституційну спроможність органу місцевого самоврядування, рівень довіри жителів територіальної громади до органів місцевого самоврядування, наявність активного ядра жителів громади та дієвих інститутів громадянського суспільства.

Партисипативна демократія в Україні зарекомендувала себе ефективною у вирішенні низки важливих завдань. По-перше, нагальних проблем місцевого рівня (від ремонту доріг до будівництва мікрорайонів). По-друге, прийняття локальних нормативних актів, а відтак формування місцевого права (як джерела права). По-третє, виробленню публічної політики, як на місцевому, так і на національному рівні (через формування, консультування та контроль органів влади). По-четверте, реалізації бізнес-програм та інвестицій (через участь у формуванні місцевого бюджету, активну грантову політику та залучення інвесторів).

Література

1. Габермас Ю. До легітимації через права людини / пер. з нім. М. Култаєвої, Л. Сотниченко. Київ: Укр. філос. фонд, 1999. 263 с.
2. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. Демократія:антологія / упор. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. 352 с.
3. Місцеві петиції. Чи вдається жителям впливати на місцеву владу? URL: <https://www.chesno.org/post/5812/> (дата перегляду: 01.12.2024).

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУДОЧИНСТВІ

Останні роки характеризуються стрімким розвитком інформаційних технологій, його можливості зросли особливо з новими відкриттями, а саме потенціалом штучного інтелекту(ШІ), котрий отримав окремі інтелектуальні характеристики, які до цього часу були характерні тільки представникам людського роду.

Нині ШІ проникає у всі сфери людського життя, активно використовується бізнесом, його позитивні можливості відмічаються й у інших сферах життя, й юридична не є винятком. Проте слід розуміти, що ШІ має синергетичну характеристику, передбачити вектор розвитку його доволі складно, тому доречно актуалізувати всі загрози, які потенційно можуть бути спричинені. Основною порівняльною характеристикою у сфері судочинства виступає право людини на справедливий суд, отож використання ШІ є прийнятним до того часу, поки воно не девальвує, порушує чи трансформує справедливе судочинство.

Держава не може уникати проблеми правового регулювання новітніх сфер. У суспільстві весь час з'являються нові правовідносини, що унормовуються з часом за допомогою методів правотворчості, а поки такий процес відбувається в теоретичній юриспруденції розроблений прийнятний метод – використання аналогії права чи аналогії закону.

Цифрове суспільство в цю усталену практику вносить свої корективи, оскільки терміни для прийняття норм є доволі щільними, а використовувати метод аналогії часто неможливо через унікальність відносин. Зазначене ставить нові завдання перед державою – негайне регулювання відносин новітнього інформаційно-комунікативного характеру, але це регулювання не повинно зачіпати сталі, розроблені століттями принципи права, зокрема, рівність, справедливість, недискримінація, гуманізм, верховенство права тощо.

Іноземні науковці в цьому контексті зазначають, що закон має бути спрямований на забезпечення належного цифрового управління як щодо розробки алгоритмічних систем, загалом, так і стосовно використання штучного інтелекту, зокрема. Особливо серйозними є проблеми, пов'язані з регулюванням використання алгоритмів навчання, як, наприклад, у разі машинного навчання. Великою складністю в цьому аспекті є забезпечення прозорості, підзвітності, відповідальності, можливості перегляду, а також недопущення прихованої дискримінації [1].

Цифровізація всієї державної сфери та судової, зокрема, пришвидшує розв'язання спору, скорочує судові витрати, дає змогу зекономити людські ресурси, а також має ще ряд позитивних аспектів. Monika Zalnierute та Felicity Bell вказують, що «технологія часто розглядається як така, що має трансформаційну здатність покращувати суспільні інститути, і судова система не є винятком із цієї тенденції. Протягом кількох років суди в усьому світі інвестували в проекти цифрового підвищення. Крім звичайного використання технологій для вдосконалення судових систем, яке є загальноприйнятим і багато в чому не потребує пояснень, багато юрисдикцій дедалі частіше досліджують більш складні програми», зокрема методи машинного навчання та інші програми штучного інтелекту, що відігравати суттєву роль у допомозі судовим органам у прийнятті рішень [2]. Оскільки технологічно судові програми переходять на більш «посунений» рівень використання, особливо затребуваним є правове регулювання, котре б відповідало сучасним віртуально-технологічним запитам та систематично оновлювалося в унісон з новітніми можливостями інформаційно-комунікативних технологій та ШІ.

Ще одним аспектом використання штучного інтелекту в судочинстві є погодження (унормування) рівня використання технологій, у тому числі ШІ в процесуальній діяльності. Експерти визначають, що в адміністративних і цивільних справах спосіб їх розгляду залежить головним чином від (а) складності інформації у справі та (б) ступеня передбачуваності результату. Відносно велика частина рутинних випадків має передбачуваний результат. Тому вони вказують, що саме такий передбачуваний результат сприяє тому, що «обрацювання справ можна частково або навіть значною мірою

автоматизувати за допомогою штучного інтелекту, саме тому, що результат є значною мірою або повністю певним» [3]. Вважаємо, що з такою позицією можна загалом погодитися, проте ключовими тут є два аспекти: по-перше, використання ШІ для допоміжних, організаційних процесів та процедур; по-друге, використання його тільки в справах, що мають передбачуваний результат, зазвичай тут може йтися про типові справи; по-третє, обов'язкова перевірка результату ШІ людиною для того, щоб уникнути помилки у судовому рішенні.

В цьому зв'язку варто погодитися з фахівцями, котрі акцентують на тому, що саме користувачі несуть повну відповідальність і повинні повністю розуміти та прийняти наслідки їх використання. Тому під час взаємодії з GenAI (новий тип штучного інтелекту, який має особливо наближений до людської спосіб подачі інформації) у юридичній сфері розуміння технологічних особливостей і функціонування систем, включаючи їх обмеження та потенційні підводні камені, є основним доступним запобіжним заходом. Науковці вказують на потребі розширення прав і можливостей людей, щоб запобігти неконтрольованому поширенню GenAI в правовій сфері, тим самим підкреслюючи важливість людського контролю за використанням ШІ.

Література

1. Hoffmann-Riem W. Artificial Intelligence as a Challenge for Law and Regulation. *Regulating Artificial Intelligence*, 2020. ISBN: 978-3-030-32360-8.
2. Zalnierute M., Bell F. Technology and the Judicial Role. In G. Appleby, A. Lynch (eds). *The Judge, the Judicality and the Court: Individual, Collegial and Institutional Judicial Dynamics in Australia*. Cambridge University Press, 2021. URL: <https://ssrn.com/abstract=3492868> (дата перегляду: 01.12.2024).
3. Reiling A. D. Courts and Artificial Intelligence. *International Journal for Court Administration*. 2020. Vol. 11 (2), Article: 8. DOI: 10.36745/ijca.343.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ БОРотьБИ З COVID-19 В КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СВІТУ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Відповідно до звітів про ситуацію з COVID-19, опублікованих ВООЗ, перший випадок смертоносного вірусу в арабських державах зареєстровано в Об'єднаних Арабських Еміратах 29 січня 2020 р. Поширення хвороби йшло зі сходу на захід – у середньому щотижня реєстровано понад 80 000 офіційно підтверджених нових випадків. На відміну від Європи та Сполучених Штатів, арабські країни опинилися у виграшному становищі завдяки молодості свого населення, оскільки симптоми COVID -19 серед молодих людей (середній вік 20–25 років), як правило, виявляються менш важкими, а рівень їх смертності залишається низьким [1].

Кожна арабська країна, щодо якої є дані, вжила низку заходів стримування та контролю щодо пандемії в межах своїх кордонів: призупинення авіарейсів, скасування багатьох громадських заходів, введення дистанційного навчання, блокування великих міст, фізичне дистанціювання в місцях масового скупчення, карантину і обов'язковості носіння масок для обличчя.

Країни з найпотужнішими системами охорони здоров'я або ті, що принаймні швидко й послідовно реагували на загрозу, показали найкращі результати. Серед цих країн були Туніс, Йорданія та Марокко, і вони повідомили про відносно низькі показники зараження під час першої хвилі пандемії. Країни Перської затоки, особливо Бахрейн, Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати, використали свої матеріальні ресурси та запровадили значні обмеження щодо активності населення, зокрема, у Саудівській Аравії значно скоротили хадж [2].

Водночас деякі країни, такі як Ірак, зафіксували різке зростання кількості підтверджених випадків захворювання та смерті від COVID-19, що пояснюється, вочевидь, як відсутністю належної медичної підтримки, так і послабленнями комендантської години і обмежень пересування [3].

В Об'єднаних Арабських Еміратах влада запровадила численні штрафні санкції. Карали за вихід з дому без необхідності (2000 дирхамів), за відсутність медичної маски та недотримання безпечної дистанції (1000 дирхамів), за перебування більше трьох осіб в одній машині (1000 дирхамів), за відвідування публічних заходів та свят (5000 дирхамів), за ігнорування відвідування лікарень та клінік (1000 дирхамів). Найбільший штраф у 50 000 дирхамів передбачався за порушення домашнього карантину, запровадженого владою [4].

4 березня 2020 р. влада Саудівської Аравії поширила заборону на паломництво до Мекки та Медини для громадян і жителів королівства. Раніше заборона на хадж стосувалася громадян, які прибувають на паломництво з-за кордону. Восьмого березня влада Саудівської Аравії ввела карантин у місті Катіф, розташованому в провінції Шаркія, значна частина населення якої сповідує шіїзм і підтримує родинні зв'язки з жителями Ірану. 19 березня припинено колективні молитви, 20 березня введено заборону на використання особистого автотранспорту, а 24 березня – комендантську годину на всій території країни, яка у найбільших містах кілька разів скасовувалась, а потім вводилася знову. Крім того, в країні призупинили проведення весіль та вечірок, закрили торговельні центри, спортивні зали, ресторани. Влада Королівства поклала відповідальність за зростання захворюваності в декількох районах Саудівської Аравії на осіб, які не дотримуються заходів безпеки, і попередили про можливість продовження терміну дії нових обмежувальних заходів.

З початком пандемії Катар, Оман та Саудівська Аравія оголосили про скасування кафали (системи фінансової підтримки) або зміну її організації. Так, у серпні 2020 р. емір Катару ратифікував низку законів, які вводять для всіх робітників-мігрантів мінімальний розмір оплати праці, який переглядатиметься щорічно, та скасування вимоги отримувати «сертифікат про відсутність заперечень» від роботодавця у разі зміни роботи. Нове законодавство дало змогу працівникам-мігрантам вільно змінювати роботодавця через онлайн-процедуру, регульовану місцевим Міністерством адміністративного розвитку [5].

Водночас дослідники зазначають, що саме в Катарі були застосовані найсуворіші у світі заходи щодо порушників санітарного режиму. Від 15 травня 2020 р. на порушників маскового режиму

накладався штраф до 200 тис. ріалів (близько 51 тис. євро). Було передбачено також ув'язнення строком до трьох років. Такі жорсткі рішення влади вочевидь пов'язувалися з тим, що кількість щоденно реєстрованих випадків зараження в травні не скорочувалася, зберігаючись на рівні 1500 – 2000. Варто зазначити, що Катар став світовим «рекордсменом» за кількістю випадків зараження на душу населення (3,4% від загальної чисельності населення проти 0,13% у середньому по планеті станом на 29.06.2020) [6].

Загалом національні системи охорони здоров'я арабських країн впоралися з навантаженням, а уряди більшості держав зуміли, принаймні в короткостроковому періоді, не допустити серйозної дестабілізації обстановки.

Література

1. The Pandemic: Challenges in the Arab Region URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.undp.org/sites/g/files/zskgkce326/files/migration/arabstates/Compounding_Crisis_UNDP_Feb07-2021_Combined_v3-18-29.pdf (Accessed: 12.11.2023).
2. Yara M. Asi Two Years of COVID-19 in the Arab World: Social, Economic, and Political Effects. *Arab Center Washington DC*. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/two-years-of-covid-19-in-the-arab-world> (Accessed: 12.11.2024).
3. Nasar Alwahaibi*, Muna Al Maskari, Buthaina Al Dhahli, Halima Al Issaei, Samiya Al-Jaaidi Shadia Al Bahlani One-year Review of COVID-19 in the Arab World. *QATAR MEDICAL JOURNAL*. VOL. 2021 / ART. 66 URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8627575/> (Accessed: 12.11.2024).
4. Alwahaibi N, Al-Maskari M, Al-Dhahli B, Al-Issaei H, Al-Bahlani S. (2020). A review of the prevalence of COVID-19 in the Arab world. *The Journal of Infection in Developing Countries*. Vol. 14: 1238–1245. URL: <https://www.jidc.org/index.php/journal/article/view/33296334/2392> (Accessed: 14.11.2024).
5. Martorello L. Les monarchies du Golfe dans la tourmente de l'après-Covid // *Horizons Strategiques*. URL: <https://horizonsstrategiques.com/les-monarchies-du-golfe-dans-la-tourmente-de-lapres-covid> (Accessed: 12.05.2024).
6. Gassy C. Coronavirus: 50 000 € d'amende, 3 ans de prison, les mesures choc du Qatar pour imposer le port du masque/ *La Depeche*. URL: <https://www.ladepeche.fr/20/20/05/17/coronavirus-50-000-damende-3-ans-de-prison-les-m> (Accessed: 12.05.2024).

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Інститут державної служби є унікальним явищем у суспільно-правовому житті держави, оскільки забезпечує можливість виконання завдань держави, створює механізм реалізації прав та свобод громадян, убезпечує суспільство від протиправної діяльності та й загалом здійснює формування правопорядку між членами суспільства.

Правове регулювання функціонування інституту державної служби здійснюється на міжнародному рівні, де створені основні еталони та зразкові правила формування цього інституту та проходження служби в умовах демократії та верховенства права.

ООН у 1996 р. затвердила Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб [1], де основним ідеологічним концептом визначено те, що вони зобов'язані діяти в інтересах держави, тобто виконувати її завдання та функції та не допускати використання державної служби в приватних (корупційних) цілях, а також така діяльність мусить мати компетентний характер, вимоги високого професіоналізму є ключовими для досліджуваної категорії суб'єктів.

Вагомими джерелами правового регулювання є й національна система законодавства, де створюється чіткий визначений вектор розвитку правової реальності досліджуваного явища.

Проте слід також визначити вагомий аспект – інститут державної служби наділений потенціалом саморегуляції, оскільки на внутрішньому рівні прийняті норми чи рекомендації слугують вагомим джерелом унормування та практики. Насамперед до таких норм слід віднести етичні правила поведінки державних службовців, котрі формують аксіологічні принципи діяльності представників.

Кожна держава визначає власну назву такого деонтологічного акта, зазвичай це Етичний кодекс, або Кодекс антидискримінаційної поведінки (Німеччина), однак здебільшого від присвячений основним стандартам поведінки цієї групи працівників. Професійність, гуманізм,

законність, справедливість та доброчесність визначені основними ціннісними вимогами до державного службовця. Наприклад, Кодекс поведінки для членів правління державних органів Великої Британії (в редакції 2019 р.) основними принципами, які мають бути притаманні державному службовцю вважають такі: безкорисливість (особи, які займають державні посади, мусять діяти виключно в інтересах суспільства); доброчесність (мають уникати будь-яких зобов'язань перед людьми чи організаціями, які можуть намагатися неналежним чином вплинути на них у їхній роботі); об'єктивність (діяти та приймати рішення неупереджено, справедливо та з урахуванням заслуг, використовуючи найкращі докази та без дискримінації чи упередженості); відповідальність; відкритість; чесність; лідерство.

Національне агенство України з питань державної служби також своїм наказом затвердило Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [2]. Зазначено, що метою цих норм є формування позитивної репутації державної служби, зміцнення авторитету держави та інформування суспільства про необхідну поведінку державних службовців (п. 1). Репрезентований перелік можемо розширити, оскільки в нормативному порядку не вказано, але тлумачення тексту Загальних правил та аналіз їх практичного застосування дає можливість зробити висновок, що досліджуваний саморегулювальний акт додатково має на меті підвищення рівня ефективності роботи державних службовців, формуванню в них високої культури та професійної доброчесності.

У наукових джерелах класики сучасної економічної думки відображають ще один аспект затребуваності етичних норм, зокрема Патрік А. Макнатт та Чарлі А. Бато вказують, що таке регулювання «може допомогти працівникам шляхом розподілу обов'язків між усіма працівниками для максимізації спільних зусиль» [3].

Тому ми можемо констатувати, що етичні правила саморегулювання мають потрібне спрямування: спрямовані на інформування громадськості, внутрішнє регулювання відносин між службовцями та встановлення особистих інтенцій представника інституту публічної служби.

Література

1. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. Документ ООН від 23.07.1996 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_788?utm_source=chatgpt.com#Text (дата перегляду: 01.12.2024).
2. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства з питань державної служби 05.08.2016 № 158 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата перегляду: 01.12.2024).
3. McNutt P.A., Batho C.A. Code of ethics and employee governance. *International Journal of Social Economics*. 2005, Vol. 32 No. 8, P. 656–666. DOI: 10.1108/03068290510608183.

ЧЕРНЕЧИЙ ВИМІР ХРИСТИЯНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ У КОНТЕКСТІ КАНОНІЧНОГО ПРАВА

Християнська традиція відіграє важливу роль у формуванні канонічного права, що регулює церковне життя та впорядковує відносини між духовенством, вірянами та чернецтвом. Чернецтво як окрема духовна спільнота займає особливе місце в цій традиції, адже саме через чернечий подвиг виражаються ідеали відданості Богу, самопожертви та аскетизму. У сучасному канонічному праві чернечі інститути є основою для збереження моральних і духовних цінностей, спрямованих на досягнення християнської досконалості.

Чернецтво зародилося в перші століття християнства і спочатку було вираженням *особистого подвигу відлюдників і пустельників*, які шукали відокремленості для молитви та внутрішнього духовного вдосконалення. Проте з часом чернечий рух став більш інституалізованим, і в церковних громадах почали з'являтися монастирі, що діяли за спільними правилами (статутами).

Одним з перших документів, що регулювали чернече життя, став статут Василя Великого, який накреслив основи спільного життя в монастирі та заклав фундамент для подальшого розвитку чернечих громад. У східній традиції Великий статут стає однією з основних норм для чернечих братств, в той час як на Заході відомі статути святого Бенедикта та інші регулювали західне чернецтво.

З виникненням канонічного права як окремої правової дисципліни, чернече життя дедалі більше оформлюється юридично. Чернечі обітничі – послух, бідність і чистота – стають обов'язковими правилами, що регулюються канонічним правом. Так чернецтво стає не лише духовним, а й правовим інститутом, чия діяльність регламентована нормами Церкви.

Основними обітницями, які складають ченці, є *обітничі послуху, бідності та чистоти*. Вони є не тільки духовними практиками, а й правовими зобов'язаннями, що накладають на ченців відповідні обов'язки.

Обітниця послуху зобов'язує ченця підкорятися своєму настоятелю, ігумену, що символізує відданість Божій волі. Цей обов'язок закріплений у канонах, які регламентують ієрархію та дисципліну всередині чернечих громад. Канонічне право передбачає суворі заходи для забезпечення цього послуху, зокрема за порушення цієї обітниці.

Обітниця бідності визначає відмову від особистого майна, і чернець зобов'язується жити спільно з іншими братами чи сестрами в монастирі. Канонічне право передбачає суворий контроль над дотриманням цієї обітниці, зокрема правила щодо майнових прав монастирів і чернечих громад.

Обітниця чистоти передбачає повну відмову від сімейного життя та зосередження на духовних і аскетичних практиках. У канонічному праві це відображено у нормах, які захищають чернечі громади від зовнішнього впливу та втручання у їх внутрішнє життя.

У сучасному світі, де зростають впливи секуляризації та глобалізації, чернецтво залишається важливою духовною та моральною силою, яка захищає християнські ідеали. Сучасне канонічне право, зокрема Кодекс канонів Східних Церков та Кодекс канонічного права Римо-Католицької Церкви, детально регламентує права та обов'язки чернечих громад.

Зокрема, канонічне право захищає монастирі та чернечі громади від посягань світської влади або зовнішніх втручань. Це включає захист прав на власність, права на проведення духовних обрядів, а також збереження автономії у внутрішньому управлінні монастирями.

Чернечі громади також відіграють важливу роль у сучасних процесах, виступаючи за мир, соціальну справедливість і захист людських прав. Канонічне право надає їм особливий статус, що дозволяє чернецтву бути активними учасниками цих процесів на міжнародній арені.

Цікаво, що Галицькі підземні монастирі, яких налічувалося 27, є унікальними прототипами давнього пустельного аскетизму, що відображає духовний пошук самотності та наближення до Бога через відмову від матеріальних благ і повну відданість молитві. Водночас Манявський монастир, заснований у Карпатах, є прототипом афонських та метеорських монастирів, наслідуючи їхні духовні й

архітектурні традиції. Карпатські християнські традиції особливо близькі до ідеалів послуху та бідності, що виражається у строгому дотриманні чернечих обітниць, прагненні до відречення від світського життя за глибокого смирення перед Божою волею.

Отже, чернецтво як частина християнської традиції залишається невіддільним складником канонічного права, що регулює його діяльність та захищає чернечі обітници і громади. У сучасних умовах, коли зростають виклики глобалізації та секуляризації, роль чернецтва як духовного та морального орієнтиру набуває нового значення. Канонічне право продовжує бути надійним захисником чернечих інституцій, сприяючи їхньому розвитку та забезпечуючи збереження духовних цінностей християнства.

Приємно, що такі християнські традиції, які підтримують канонічне право зародилося у Галицьких підземних монастирях і продовжилось у Карпатському монастирі – Маняві. Це факт наслідування прагнення до духовного зосередження, самовідречення від суєти. Карпатські християнські традиції, зокрема у монастирях, особливо близькі до ідеалів послуху та бідності, що виражається у відданості чернечій дисципліні та відмові від матеріальних благ.

Література

1. Петрушко В. М. Християнська духовність та аскетизм у світі богословської традиції Київської Русі. Київ: Дух і Літера. 2018. 356 с.
2. Петрович М. Історія чернецтва та монастирів Карпатського регіону: духовні та культурні зв'язки. Ужгород: Карпати. 2015. 289 с.
3. Сливка С. С. Філософія права: Том 4. Канонічне право: підручник. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 347 с.

СЕКЦІЯ 4. ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО (НАУКОВЦІ-СТУДЕНТИ БАКАЛАВРАТУ НА МАГІСТРАТУРИ)

БРАТЕЙКО Вікторія

vikoriia.brateiko.pv.2021@lpnu.ua

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Захист прав людини в умовах збройного конфлікту є одним із найскладніших завдань сучасного міжнародного права. Збройний конфлікт створює обставини, коли основоположні права і свободи людей систематично порушуються. Одним із ключових механізмів захисту є міжнародне гуманітарне право, яке встановлює правила ведення війни та визначає мінімальні стандарти захисту цивільного населення і комбатантів. Зокрема, Женевські конвенції та їх додаткові протоколи передбачають заборону нападів на цивільних осіб, медичні установи, гуманітарних працівників і об'єкти критичної інфраструктури [2, с. 105].

Важливу роль відіграє і правозахисна діяльність міжнародних організацій, таких як ООН, Міжнародний комітет Червоного Хреста, а також міжнародні судові інституції, включно з Міжнародним кримінальним судом. Ці організації стежать за дотриманням міжнародних стандартів, документують порушення прав людини та можуть притягати винних до відповідальності. Спостережні місії і незалежні розслідування є важливими для фіксації воєнних злочинів, злочинів проти людяності і актів геноциду.

Захист прав людини під час збройних конфліктів також стосується внутрішньо переміщених осіб і біженців. Держави мають забезпечувати їхні права на безпечне проживання, гуманітарну допомогу, медичне обслуговування та освіту. Міжнародні угоди, такі як Конвенція про статус біженців 1951 року, гарантують захист осіб, які змушені покинути свої домівки через воєнні дії [5, с. 56].

Особливо важливим є захист прав вразливих груп, таких як діти, жінки, люди з інвалідністю та літні люди. Під час конфліктів ці групи часто стають жертвами звалтувань, торгівлі людьми, використання в

якості живих щитів або залучення до збройних формувань. Міжнародні зусилля спрямовані на забезпечення спеціальних заходів захисту для таких категорій, а також на притягнення винних до відповідальності за ці порушення.

Інформаційна підтримка і міжнародна дипломатія також відіграють ключову роль у захисті прав людини під час збройних конфліктів. Оприлюднення фактів порушень через ЗМІ та міжнародні форуми допомагає привернути увагу до проблем і сприяти тиску на сторони конфлікту для припинення насильства. Окрім того, після завершення конфліктів особливого значення набуває постконфліктне правосуддя, що включає механізми перехідного правосуддя, такі як створення трибуналів, комісій правди і примирення, що допомагає притягати винних до відповідальності і сприяти відновленню суспільного миру [4, с. 85].

Варто зауважити, що захист прав людини в умовах збройного конфлікту вимагає комплексного підходу, що включає дотримання міжнародного гуманітарного права, роботу правозахисних організацій, спеціальні заходи для захисту вразливих груп, а також зусилля міжнародної спільноти щодо притягнення до відповідальності за воєнні злочини та відновлення справедливості.

Продовження захисту прав людини в умовах збройного конфлікту також охоплює питання доступу до правової допомоги та правосуддя. У багатьох випадках постраждали від конфлікту не мають можливості захищати свої права через руйнування правової системи, загрозу життю або відсутність юридичних ресурсів. Тому важливо, щоб міжнародні організації та гуманітарні місії забезпечували доступ до правової підтримки для жертв конфліктів. Це може включати надання адвокатської допомоги, створення тимчасових судових установ, які працюють у зонах конфліктів, або застосування механізмів міжнародного судочинства [2, с. 75].

Окремо слід вирізнити питання психологічної реабілітації та соціальної підтримки постраждалих від конфліктів. Люди, які пережили травми, втратили близьких, дім або зазнали фізичних і психологічних знущань, потребують не лише матеріальної допомоги, а й тривалої психологічної підтримки. Психологічна допомога має стати частиною комплексного підходу до захисту прав людини, оскільки

травми війни можуть призводити до довготривалих негативних наслідків для суспільства, включаючи зростання насильства і соціальних конфліктів.

Також важливим аспектом є захист культурних і релігійних прав під час збройних конфліктів. Війна часто супроводжується знищенням культурної спадщини, храмів, історичних пам'яток та об'єктів мистецтва, що є невід'ємною частиною ідентичності народів. Міжнародне гуманітарне право передбачає захист таких об'єктів, але на практиці цей аспект часто ігнорується або порушується. Збереження культурної спадщини та релігійних прав під час конфліктів вимагає не лише захисту цих об'єктів, але й активних дій міжнародної спільноти для відновлення втрачених цінностей після завершення бойових дій.

Захист екологічних прав в умовах війни також є важливим питанням, яке набуває дедалі більшого значення. Збройні конфлікти можуть спричиняти серйозні екологічні катастрофи: забруднення повітря і води, руйнування природних ресурсів, що призводить до загострення гуманітарних криз. Міжнародні зусилля мають спрямовуватися на запобігання та усунення екологічних наслідків війни, що також є складовою частиною захисту прав людини на безпечне довкілля [1, с. 135].

Важливою частиною захисту прав людини є зусилля з примирення та соціальної реінтеграції після завершення конфліктів. Люди, які опинилися по різні боки конфлікту, часто стикаються з проблемами дискримінації, відчуження або помсти після війни. Постконфліктні процеси примирення, зокрема створення комісій правди, програми для соціальної інтеграції ветеранів та переміщених осіб, є критично важливими для встановлення довготривалого миру та відновлення соціальної єдності [3, с. 185].

Захист прав людини в умовах збройного конфлікту – це багатоаспектна проблема, яка вимагає комплексного підходу, інтеграції різних інструментів міжнародного права, гуманітарної підтримки та правосуддя. Лише через скоординовані зусилля міжнародних організацій, урядів і громадянського суспільства можна забезпечити реальний захист прав людей, які постраждали від наслідків війни.

Література

1. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. пос. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 208 с.
2. Міжнародний комітет Червоного Хреста. *Права людини під час збройних конфліктів: Роль міжнародних організацій*. Київ: МКЧХ. 2021. 250 с.
3. Білзборов Є. В., Кіндзера Р. І. Міжнародно-правовий захист мирного цивільного населення в умовах збройного конфлікту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Економічні науки. 2015. Вип. 30. С. 181–187.
4. Бані-Насер Ф. Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 79-87.
5. Гнатівський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.

ДЕПУТАТСЬКА НЕДОТОРКАННІСТЬ: КРИЗЬ ПРИЗМУ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ ДО УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Протягом багатьох років у суспільстві, політиці та серед науковців в галузі права тривають активні дискусії щодо парламентської недоторканності. Одні вважають цей інститут застарілим і таким, що суперечить фундаментальним засадам конституційного права, стверджуючи, що він вже втратив свою актуальність. Інші, навпаки, наполягають на необхідності збереження недоторканності, оскільки вона забезпечує незалежність депутатів та захищає їх від необґрунтованих переслідувань, особливо з боку опозиції, а також захищає від політично вмотивованих переслідувань. Саме тому варто розглянути досвід інших країн для того, аби зрозуміти: чи потрібна все ж депутатська недоторканність в Україні?

Варто почати з того, що один із дорадчих органів Ради Європи, а саме Венеційська комісія, займається наданням висновків щодо відповідності законопроектів європейським стандартам та цінностям. Вона вважає, що парламентський імунітет не потрібен у країнах, де суворо дотримуються верховенства права і де демократичні інститути працюють ефективно, оскільки ризик втручання в роботу законодавчого органу є мінімальним [1, с. 215].

Щодо країн з перехідними демократіями, депутатам варто надати певні гарантії для захисту від політичних переслідувань, оскільки звинувачення часто висуваються представниками судової чи виконавчої влади. Враховуючи відсутність єдиних європейських стандартів стосовно депутатського імунітету, більшість розвинених країн конституційно закріплюють недоторканість, хоча механізми її реалізації та скасування відрізняються в кожній державі.

Тому зовсім не дивно, що депутатська недоторканність існує в більшості правових держав світу як засіб захисту законотворців від політичного тиску. Проте цей термін може містити у собі два види цього захисту:

- Перший – індемнітет, який звільняє депутата від юридичної відповідальності за внесення законодавчих ініціатив, поправок,

виступи та голосування в парламенті. Метою індемнітету є забезпечення незалежності позиції депутата з будь-яких питань, що обговорюються в парламенті, де він повинен відстоювати інтереси всього народу, керуючись лише власною совістю.

- Другий – депутатський імунітет, який надає депутату юридичну недоторканність. Це означає, що його не можна притягнути до кримінальної відповідальності, затримати чи заарештувати без згоди парламенту. Тобто, практично імунітет покликаний гарантувати незалежність депутата та захистити його від необґрунтованих переслідувань, зокрема з боку правоохоронних органів і виконавчої влади, з якою, особливо опозиційні депутати, часто мають конфлікти. Імунітет запобігає тиску через відкриття кримінальних справ, затримання або арешт депутата [2, с. 250-251].

Якщо розглянути детальніше європейські країни, то серед них лише Нідерланди повністю скасували депутатський імунітет, а серед неєвропейських – Намібія та Малайзія. Це пов'язано з тим, що більшість країн світу все ж практикують часткове обмеження депутатського імунітету, а не його повне скасування.

У Німеччині та Австрії згода парламенту на затримання чи арешт депутата не потрібна, якщо парламентаря затримано під час скоєння злочину. Так, відповідно до Конституції ФРН депутат може бути притягнутий до відповідальності або заарештований за кримінально каране діяння лише зі згоди Бундестагу, за винятком випадків, коли його затримано під час вчинення такого діяння або на наступний день. А Конституція Австрії закріплює, що члени Національної ради можуть бути заарештовані за кримінальні правопорушення лише зі згоди Національної ради, за винятком випадків затримання під час вчинення такого діяння [3].

Якщо ж розглянути Ірландію та Швецію, то це країни, в яких згода парламенту на затримання чи арешт депутата не потрібна, якщо йдеться про тяжкі злочини чи інші серйозні порушення. Так, Конституція Ірландії містить частину, в якій сказано, що члени кожної палати Парламенту, за винятком випадків зради, тяжкого злочину або порушення громадського порядку, мають привілей захисту від арешту під час перебування в парламенті та по дорозі до нього або з нього. Основний Закон Швеції каже, що якщо члена Рікстагу підозрюють у

скоєнні злочину, то його можна затримати, заарештувати або взяти під варту лише в тому разі, якщо він визнав свою вину, був затриманий на місці злочину або йдеться про злочин, за який передбачено покарання не менше двох років позбавлення волі [5].

Не винятком є і Сполучені Штати Америки, де депутатський імунітет не поширюється на випадки державної зради або вчинення тяжких злочинів і порушення громадського порядку [1, с. 217].

Тобто, практично в усіх країнах депутати втрачають імунітет у разі затримання на місці скоєння злочину. Їхній арешт може бути проведений без згоди парламенту, за винятком таких країн, як Болгарія та Угорщина. В Австралії, Канаді, Новій Зеландії, Великій Британії, Іспанії, Ірландії, Мальті та Колумбії імунітет стосується лише цивільних правопорушень. У Сербії, Словенії та Чорногорії імунітет не діє у випадках, коли скоєно злочин, за який передбачене покарання у вигляді 5 і більше років позбавлення волі [2, с. 252].

Та все ж деякі країни, такі як Італія та Іспанія, закріпили в своєму Основному законі інший вид депутатської недоторканості – індемнітет, адже вважають його більш дієвим. Метою індемнітету є гарантування незалежної позиції депутата щодо всіх питань, які розглядаються в парламенті. Так стаття 68 Конституції Італії голосить, що члени парламенту не можуть бути переслідувані за висловлені думки та голосування під час виконання своїх обов'язків [6].

Багато країн обмежують індемнітет, виключаючи випадки образи чи клепу. Хоча звуження індемнітету не є загальною практикою, воно запроваджується в деяких країнах для запобігання можливим зловживанням депутатами. Можливість скасування індемнітету передбачена законодавством Данії, Фінляндії, Чехії, Греції, Угорщини, Мальти, Нідерландів, Швейцарії та Великобританії [1, с. 218].

Розглянемо український досвід щодо депутатської недоторканості. З прийняттям Конституції України у 1996 році повністю затверджувався статус народного депутата, який не може бути без згоди Верховної Ради України притягнений до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований.

Дискусії щодо такої закріпленої норми в Основному Законі тривали практично 24 роки, адже такий імунітет дозволяв депутатам часто зловживати своїм становищем та вдаватися до численних

маніпуляцій. Саме тому з 1 січня 2020 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)», яким передбачено повне скасування депутатського імунітету [7].

З одного боку, це стало кроком до запобігання зловживанню депутатами своїми повноваженнями та уникнення відповідальності. З іншого боку, повне позбавлення імунітету може стати перешкодою для захисту депутатів. Тобто, рішення про скасування «депутатського імунітету» має й іншу сторону: на думку експертів, воно може надати владі можливість чинити тиск на народних обранців та впливати на ухвалення рішень у власних інтересах. З цим частково можна погодитися, проте є важливі застереження. Наразі політична партія «Слуга народу» має парламентську більшість, яка станом на кінець 2024 року складається з 233 депутатів з 401 діючого. Це являє собою коаліцію, завдяки чому для ухвалення багатьох рішень їм часто не потрібні додаткові голоси від одного чи двох опозиційних депутатів. Крім того, інші політичні партії, представлені в парламенті, здебільшого підтримують позиції правлячої партії, а опозиції як такої не існує взагалі.

Отже, чітке визначення в законі умов для притягнення депутатів до відповідальності може забезпечити більше прозорості, ніж повне скасування недоторканності, як це зроблено нині в Україні. Зважаючи на прогалини та недосконалість чинного законодавства з цієї проблематики, варто окреслити такі напрями його вдосконалення: запровадити чіткі санкції дисциплінарної відповідальності за порушення, такі як образа чи наклеп, а також розробити механізм розумного обмеження індемнітету. У цьому контексті корисно звернутися до досвіду Великої Британії, де передбачено відповідальність у вигляді попереджень, доган, штрафів або позбавлення заробітної плати для депутатів.

Література

1. Щебетун І. С., Горейко Н. В. До питання про депутатську недоторканність. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2021. С. 215–220. URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom29/28.pdf> (дата звернення: 26.09.2024).
2. Красношарпа А. В. Зняття депутатської недоторканності: плюси і мінуси. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/422e7e39-8c62-4e20-98a7-fc84e38d5643/content> (дата звернення: 26.09.2024).
3. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина: від 23 травня 1949 р.: від 19 грудня 2022 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (дата звернення: 26.09.2024).
4. Конституція Австрії: від 1 жовтня 1920 року. URL: https://www.verfassungsvergleich.de/au00000_.html#A057 (дата звернення: 26.09.2024).
5. Конституція Ірландії: від 29 грудня 1937 року. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html> (дата звернення: 26.09.2024).
6. Конституція Італії: від 1 січня 1948 року. URL: <https://www.senato.it/istituzione/la-costituzione/parte-ii/titolo-i/sezione-i/articolo-68> (дата звернення: 26.09.2024).
7. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) : Закон України від 03.09.2019 р. № 27-IX : станом на 1 листопада 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20#Text> (дата звернення: 27.09.2024).

ДО ПИТАННЯ ПРАВА НА ЄВТАНАЗІЮ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У ХХІ столітті все ще триває процес виникнення і закріплення прав людини четвертого покоління. Варто зазначити, що серед маси природних прав людини право на життя, як правило, визнається фундаментальним і першочерговим. Воно має найбільшу цінність для кожної людини, і, власне, виступає передумовою для виникнення всіх інших, похідних від нього прав. Водночас досить суперечливим постає на сьогодні питання про право на вільне розпорядження своїм життям, складником якого, як зазначають деякі дослідники, є право на смерть (евтаназію).

Так, з приводу тлумачення самого права на евтаназію хотілося б звернути особливу увагу на дихотомічний поділ його на дві частини. Так, одні науковці вважають, що право на життя включає в себе право на смерть, оскільки невизнання за людиною права на смерть перетворює право на життя в обов'язок жити. Інші ж є прихильниками теорії, що право на життя включає в себе лише біологічне існування людини і соціальний розвиток її як розумної істоти. Тому смерть як така не може виступати як право, бо розглядається як подія, особливий різновид юридичних фактів.

Аналіз іноземного досвіду розв'язання питання евтаназії свідчить про те, що кожна із держав має абсолютно різні погляди з приводу узаконення цього явища. Так, у більшості країн світу евтаназія заборонена законом та визнається кримінально караним діянням, натомість в деяких правопорядках легалізована лише та чи інша форма евтаназії – активна або пасивна. Загалом європейська практика у питанні евтаназії, мабуть, є однією з найпрогресивніших. Це пов'язано насамперед із тим, що питання евтаназії та її окремих форм знайшло певне законодавче врегулювання переважно в країнах зі сталою демократією, розвинутою правовою системою та зрілим громадянським суспільством.

Варто зауважити, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) немає певної усталеної, чіткої позиції щодо права на евтаназію. Причиною цього є відсутність на європейському просторі єдиного акта, що регулював би це питання на рівні всіх держав-членів. З огляду на цей факт, можна зробити висновок, що оскільки кожна країна самостійно визначає своє законодавство щодо евтаназії, спираючись на власні культурні, етичні та релігійні особливості, то і Суд своєю чергою змушений у кожному конкретному випадку спиратися саме на законодавства тих держав, заявником проти яких виступає особа, право якої порушено. Так, у справі «Gross v. Switzerland» [1] ЄСПЛ визнав порушення права на приватне життя, а саме ст. 8 Європейської конвенції з прав людини [далі–Конвенція, ЄКПЛ], громадянки Швейцарії, якій було відмовлено у виписуванні ліків для евтаназії через відсутність смертельного захворювання. Суд наголосив, що хоча швейцарське законодавство передбачає можливість отримання «смертельного препарату», так чи інакше чітко не врегульовано дії лікарів у разі звернення за летальними ліками особи, що не хворіє на конкретне захворювання. Оскільки не зазначено достатніх вимог, які б забезпечували чіткий обсяг цього права, Суд дійшов висновку про порушення урядом принципу правової визначеності.

Серед важливих рішень, винесених ЄСПЛ щодо права на евтаназію, на противагу першому, є рішення по доволі відомій справі – «Pretty v. the United Kingdom» [2]. Заявниця (паралізована жінка, що страждає від невиліковної хвороби) стверджувала, що відмова генерального прокурора Великої Британії надати їй чоловікові імунітет від притягнення до суду у разі, якщо він допоможе їй вчинити самогубство, та заборона в національному праві надавати допомогу у вчиненні самогубства становили порушення її прав, гарантованих зокрема ст. 8 Конвенції. Не дивлячись на відмову у задоволенні заяви, зазначене рішення є доволі важливим у контексті мотивування та позицій суду. Зокрема, ЄСПЛ обґрунтував, що не може бути «свавіллям» випадок, коли закон для підтвердження важливості права на життя, забороняв самогубство зі сторонньою допомогою.

Схожим до попереднього видається рішення у справі «Sanles Sanles v. Spain» [3], яка також стосувалася права на гідну смерть в умовах страждань, зумовлених станом здоров'я. Заявник звернувся до

іспанського суду із заявою не перешкоджати з боку держави його рішенню покінчити життя самогубством та щоб лікар, який йому випише відповідні знеболюючі ліки у подальшому не притягався до відповідальності. ЄСПЛ у цій справі зазначив, що крім того, що Суд не в змозі змусити Іспанію декриміналізувати еутаназію, серед іншого, немає необхідності розглядати питання чи гарантує Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод право на гідну смерть як таку. Оскільки після смерті заявника справу підтримували його спадкоємці, а заява стосувалася захисту прав по тим статтям Конвенції, які не передаються правонаступникам, розгляд заяви після смерті заявника не має змісту, а правонаступники відповідно не є жертвами.

На відміну від згаданого вище рішення, у справі «Koch v. Germany» [4] щодо оскарження відмови у наданні дозволу на застосування летальної дози ліків для дружини заявника, яка була повністю паралізована, Суд визнав прийнятною можливість розгляду питання про можливе порушення прав заявника, гарантованих ст. 8 Конвенції. Посилаючись на виключний тісний взаємозв'язок подружжя, Суд постановив, що заявник був безпосередньо постражданою стороною внаслідок відмови Федерального інституту надати його дружині дозвіл на отримання смертельної дози медичного препарату і водночас підкреслив, що він не відступає від позиції, ухваленій в попередніх рішеннях, що право за ст. 8 не передається правонаступникам, тому порушенням є право на повагу до приватного життя не дружини, а саме самого заявника.

З одного боку, досить різкою та зрозумілою видається позиція Парламентської Асамблеї Ради Європи, яка висловлена в спеціальній Резолюції від 2009 р., і в якій зазначається, що у пріоритеті повинен бути саме розвиток медицини для полегшення страждань пацієнта, а не рух у напрямку легалізації еутаназії; важливим повинен стати розвиток паліативної допомоги [5]. Однак, з іншого боку, аналіз правових позицій ЄСПЛ дає змогу стверджувати, що Суд наділяє держави широким розсудом у питанні легалізації еутаназії або самогубства за допомогою інших осіб.

Отже, наведене дає підстави зробити висновок, що основне завдання Суду зводиться до тлумачення й захисту саме норм Конвенції, а не до висловлення правових позицій щодо доцільності легалізації чи

декриміналізації цього явища. У своїх рішеннях ЄСПЛ не заперечує можливості існування в деяких державах евтаназії або самогубства за допомогою інших осіб. Однак таке право не може тлумачитися з положень ЄКПЛ. Рішення Суду можуть лише стати основою для національних законодавчих органів при формуванні власної правової політики у сфері регулювання процедури евтаназії, з урахуванням конкретних національних особливостей та цінностей.

Література

1. Case of Gross v. Switzerland (Application no. 67810/10). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119703> (дата звернення: 28.10.2024).
2. Case of «Pretty v. The United Kingdom» (Application no. 2346/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60448> (дата звернення: 28.10.2024).
3. Case of Sanles Sanles v. Spain (application no. 25949/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22151> (дата звернення: 28.10.2024).
4. Case of Koch v. Germany (Application no. 497/09). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-112282> (дата звернення: 28.10.2024).
5. Palliative care: a model for innovative health and social policies. The Resolution № 1649 adopted on 28 January 2009 by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17707&lang=en> (дата звернення: 28.10.2024).

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ВІЙНУ В УКРАЇНІ

Війна між Україною та Росією сьогодні викликає серйозне занепокоєння у світі з багатьох причин. Однією з них є негативний вплив на довкілля. Хоча масштаби збитків оцінити складно, вони можуть мати тривалі негативні наслідки для екосистем країн Чорноморського регіону, таких як Туреччина, Румунія, Болгарія, Грузія та інших. Руйнування Каховської ГЕС спричинило значне забруднення та зниження солоності вод Чорного моря, що призвело до часткового знищення морської флори та фауни.

Впливові міжнародні організації надають Україні підтримку не лише з початку повномасштабного вторгнення, а й від 2014 р., коли Росія незаконно анексувала Крим і почала збройний конфлікт на Донбасі. Проти країни-агресора запроваджуються санкції, тоді як Україна отримує гуманітарну та фінансову допомогу з усього світу.

Україна є асоційованим членом у трьох міжнародних організаціях (Світова асоціація автомагістралей, Європейська організація ядерних досліджень та Генеральна конференція з мир і ваг) і має статус спостерігача у трьох інших (Міжнародна організація цивільної оборони, Міжнародна організація з франкофонії та Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму) [1].

Обидва статуси відкривають обмежені можливості для залучення в діяльність міжнародних організацій. Асоційоване членство дає змогу брати участь у роботі органів організації, сплачувати внески, укладати міжнародні угоди в її рамках та виконувати інші подібні функції. Статус спостерігача забезпечує обмежений доступ до діяльності організації, але не надає права голосу або внесення пропозицій під час ухвалення рішень.

Через певні обставини Україна припинила або призупинила своє членство в чотирьох організаціях: Об'єднаному інституті ядерних досліджень, Міжнародній організації виноградарства та виноробства, Міжнародній організації з цукру та Міжнародному центрі наукової та технічної інформації [1].

Україна також співпрацює з низкою міжнародних організацій, зокрема: Всесвітня медична асоціація, Міжнародна морська організація, Європейський Союз, НАТО, Всесвітній поштовий союз, Світова організація торгівлі, Міжнародна організація цивільної авіації та ЮНЕСКО.

Міжнародна організація цивільної авіації (ІСАО) є спеціалізованою установою ООН, що визначає стандарти для цивільної авіації та сприяє співпраці між державами для покращення безпеки й ефективності цієї галузі. Україна стала її членом у 1992 р.

ІСАО об'єднує 193 країни, що підписали Чиказьку конвенцію 1944 року [2]. Метою ІСАО, відповідно до Чиказької конвенції, є забезпечення потреб населення в безпечному та ефективному міжнародному авіатранспорті, а також сприяння планомірному розвитку міжнародної цивільної авіації.

Для реалізації цієї мети ІСАО встановлює стандарти й рекомендації, що регулюють вимоги до літаків та обладнання, до підготовки пілотів, екіпажу, авіадиспетчерів, а також до роботи авіаційних служб і функціонування міжнародних аеропортів. ІСАО має повноваження ухвалювати рішення або брати участь у вирішенні питань, що стосуються міжнародної авіації та повітряного транспорту [3].

ООН є ключовим розробником міжнародного гуманітарного права, зокрема, Женевських конвенцій, що регламентують правила ведення війни. Саме ця організація ініціювала модель післявоєнного світового порядку, яка ефективно функціонує понад 77 років.

Сьогодні ООН застосовує різноманітні методи для підтримки миру та безпеки у світі. До них належать превентивна дипломатія, заходи для зміцнення миру, підтримання стабільності, примусові миротворчі заходи та після конфліктне миробудування [4, с. 453].

Одним з важливих напрямів міжнародної співпраці є забезпечення ядерної безпеки. Україна активно співпрацює з Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ). Згідно зі Статутом МАГАТЕ, агентство підтримує наукові дослідження в галузі атомної енергії, сприяє розвитку і мирному використанню атомної енергії в усьому світі. На прохання країн-членів, МАГАТЕ може виступати посередником для надання послуг, матеріалів, обладнання або технічних засобів. Агентство також

надає послуги, що сприяють розвитку наукових досліджень та практичному застосуванню атомної енергії для мирних цілей [5].

В Україні діють міжнародні правозахисні організації, такі як Amnesty International, Human Rights Watch, Human Rights First, Міжнародна федерація за права людини та Моніторингова місія ООН з прав людини. Одним із найрезонансніших звітів є доповідь Human Rights Watch від 31 січня 2023 року "Ukraine: Banned Landmines Harm Civilians 2023". Ми не прагнемо давати юридичну оцінку цьому звіту, однак виникає відчуття, що його автори сплутали ролі «жертви» та «агресора».

До перспективних напрямків співпраці належать:

– продовження співпраці з ООН для реформування Ради Безпеки ООН;

– активізація співпраці з міжнародними організаціями у сфері безпеки для створення превентивних механізмів, які допоможуть уникати неспровокованих військових нападів у майбутньому, а також здобуття гарантій безпеки для України;

– ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поглиблення співпраці з ним для фіксації військових злочинів, скоєних Росією в Україні, та притягнення воєнних злочинців до відповідальності.

Література

1. Між радянським минулим та європейською інтеграцією: огляд співпраці України з міжнародними організаціями та спільнотами держав. URL: <https://voxukraine.org/mizh-radyanskym-mynulym-ta-yevropejskoyu-integratsiyeyu-oglyad-spivpratsi-ukrayiny-z-mizhnarodnymy-organizatsiyamy-ta-spilnotamy-derzhav> (дата звернення 10.11.2024).
2. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р.: Конвенція від 07.12.1944 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#top (дата звернення 10.11.2024).
3. ICAO сайт. URL: <https://www.icao.int/about-icao/Pages/RU/default.aspx> (дата звернення 10.11.2024).
4. Мельниченко Н. О. Міжнародно-правове забезпечення постконфліктного врегулювання (на прикладі практики ООН). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2022. № 69. С. 451–455.
5. Статут Міжнародного агентства по атомній енергії: Міжнародний документ від 03.11.1999, № 995_884. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/law> (дата звернення 10.11.2024).

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: СТАН ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Україна під час війни перебуває під впливом швидкоплинних процесів глобального та регіонального рівнів, що містять виклики та загрози для нашої країни. Які зовнішні фактори найбільш негативно впливають на Україну?

На думку експертів, насамперед це проблеми з воєнною допомогою України. Країни-союзники забезпечують вкрай важливу воєнну підтримку ЗСУ, але водночас тут існує багато проблем, зокрема: а) дозовані і повільні поставки озброєння для ЗСУ; б) невирішеність питання щодо використання наданої далекобійної зброї по території країни-агресора; в) відмова від допомоги у знищенні російських ракет і безпілотної авіації на західних кордонах України; г) тривале блокування Угорщиною воєнно-фінансової підтримки ЄС Україні тощо.

Іншим несприятливим зовнішнім чинником, на думку фахівців, є складна політична ситуація в США, невизначеність майбутнього зовнішньополітичного курсу Вашингтону. Динаміка внутрішніх процесів у США містить виклик як для України, так і в більш глобальному контексті [1]. Своєю чергою, серед негативних зовнішніх трендів експерти відзначають неспроможність глобальних і регіональних структур безпеки запобігти ескалації конфліктів на світовій арені, зокрема, зупинити російську агресію. На жаль, є підстави констатувати небезпечну девальвацію глобальних і регіональних структур безпеки

Фахівці також звертають увагу на негативний вплив ускладнення політичної, соціально-економічної ситуації в Європі, посилення «втоми» від війни в Україні, активізацію правих сил. Такі несприятливі тенденції зумовлені економічними проблемами, спричиненими війною в Україні, соціальним розшаруванням, рядом внутрішніх політичних факторів, а також міграційним навантаженням, зокрема, через масштабний приплив біженців з України.

На думку експертів, значний негативний вплив спричиняє фактор поляризації світової спільноти, поглиблення глобального протистояння демократичного світу і табору авторитарних держав. Така тенденція поляризації поступово набирає обертів і перетворюється на провідний геополітичний тренд, який визначатиме особливості та динаміку світових тенденцій у найближчій перспективі.

У запропонованому переліку експерти також відзначають несприятливу тенденцію ініціювання у світовому дискурсі планів припинення війни в Україні, що не відповідають інтересам України. Це не є випадковим, з огляду на те, що останнім часом посилилася псевдомиротворча популістська риторика, з'являються різного роду плани та ініціативи, які передбачають заморожування бойових дій на користь країни-агресора за рахунок інтересів України.

Більш стримано експерти оцінюють вплив зовнішніх факторів, пов'язаних з війною на Близькому Сході, загрозу конфлікту довкола Тайваню, а також недружню політику керівництва Угорщини, посилення гібридного впливу Росії у Молдові та Грузії напередодні виборів [2].

Очевидно, що така градація має умовний характер, оскільки зазначені процеси взаємопов'язані, мають ідентичну природу і причинно-наслідкову зумовленість. Зокрема, деградація міжнародних інститутів безпеки, палестино-ізраїльський конфлікт, протистояння Пекіна та Вашингтона є «геополітичними пазлами» глобальної картини поляризації світової спільноти на рівні «демократія-авторитаризм». Водночас близькосхідна війна є однією з причин локальної конфліктності на теренах ЄС.

У січні 2023 року ЄС і НАТО підписали нову декларацію про зміцнення стратегічного партнерства, спільну протидію сучасним загрозам і викликам геополітичного суперництва [3]. У березні 2023 року лідери США і ЄС ухвалили спільну заяву, в якій задекларували поглиблення співробітництва сторін на світовій арені, зміцнення протидії російській експансії в Європі [4]. У березні 2023 р. Канада виступила з ініціативою чотиристороннього партнерства з Японією, Південною Кореєю та США з метою спільного протистояння впливу Китаю і Росії [5]. 28–30 березня 2023 р. відбувся другий глобальний «Саміт за демократію 2023», в якому взяли участь лідери 120 країн.

Мета цього заходу – консолідація цивілізованого світу, просування демократії в різних регіонах, протистояння авторитаризму тощо [6]. До підсумкової Декларації саміту приєдналися 73 країни. Тривас консолідація демократичних сил на міжнародних майданчиках – ГА ООН, ОБСЄ, Рада Європи, G7 тощо. 12 липня 2023 р. у рамках Вільнюського саміту НАТО країни G7 ухвалили «Спільну декларацію про підтримку України» [7]. До цього документу приєдналися, станом на січень 2024 р., 32 країни світу.

20 жовтня 2023 р. під час саміту США – ЄС ухвалена спільна заява, де відзначаються напрями, засоби і інструменти координації зовнішньої політики Вашингтону і Брюсселю в різних регіонах світу, декларується спільне протистояння викликам і загрозам. 6 грудня G7 ухвалила спільну заяву стратегічного характеру з метою координації дій країн-членів щодо підтримки України, протистояння світовій експансії Китаю, зміцнення економічної безпеки тощо.

У 2023 р. помітно активізувалося політичне, військове співробітництво Росії й Ірану. Іран постачає РФ ударні безпілотники, які використовуються у війні проти України. У березні 2023 р. відбулися спільні навчання військовоморських сил Росії, Китаю та Ірану під назвою «Пояс безпеки-2023» в Оманській затоці [8]. Протягом 2023 р. спостерігається інтенсифікація контактів між країнами цієї групи. Ідеться про візит О. Лукашенка до Пекіна (2 березня 2023 р.) та Ірану (13 березня 2023 р.) і підписання документів стратегічного характеру [9].

На початку 2024 р. спостерігалось нарощування політикобезпекового співробітництва авторитарних країн – тривав інтенсивний переговорний процес Росії з Іраном, КНДР, Білоруссю. У січні 2024 р. відбувся візит Лукашенка до Москви. Заплановано візит путіна до Північної Кореї. У січні 2024 р. до БРІКС приєдналися Єгипет, Іран, Саудівська Аравія, ОАЕ та Ефіопія (Аргентина відмовилася від вступу). Розширення БРІКС можна розцінювати як намагання його лідерів, Китаю та Росії, сформувати потужну геополітичну противагу колективному Заходу.

Така тенденція поляризації світової спільноти поступово набирає обертів і перетворюється на провідний геополітичний тренд. Зокрема, Саміт за демократію і об'єднання країн колективного Заходу довкола

Вільнюської декларації G7, з одного боку, і водночас розширення БРІКС та зміцнення партнерства Росії, Китаю, Ірану, КНДР, з іншого, є свідченням загострення конфронтації між демократичним і авторитарним угрупованнями, глобалізації їхньої боротьби за вплив на країни різних регіонів світу. Ця боротьба дедалі помітніше проявляється в різних сферах світової економіки, критично впливає на діяльність міжнародних організацій.

Загалом, є підстави стверджувати, що ескалація конфронтації на рівні «демократія – авторитаризм» визначатиме особливості та динаміку світових тенденцій у найближчій перспективі. Саме політико-безпековий фактор постає ключовим у процесі подальшого розмежування сучасного світу. Очевидно, що зовнішня політика України реалізується з огляду на ці глобальні процеси поляризації, з урахуванням позицій країн-союзників з демократичного табору.

Література

1. Зустріч експертів Центру Разумкова з Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Швеція. URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/zustrich-ekspertiv-tsentru-razumkova-z-nadzvychainym-i-povnovazhnym-poslom-korolivstva-shvetsiia-202410291528> (дата звернення: 28.10.2024).
2. Пресконференція «Зовнішня політика України: стан, тенденції, перспективи». URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/anons-preskonferentsiia-zovnishnia-polityka-ukrainy-standentsii-perspektyvy> (дата звернення: 28.10.2024).
3. НАТО і ЄС підписали нову декларацію про співпрацю: врахували ризики з боку РФ. *УНІАН*, 10 січня 2023 р. URL: <https://www.unian.ua/world/nato-i-yes-pidpisali-novu-deklaraciju-pro-spivpracuju-vrahuvali-riziki-z-boku-rf-12104637.html> (дата звернення: 28.10.2024).
4. Лідери США та Євросоюзу в спільній заяві підтвердили намір й надалі підтримувати Україну. *Радіо Свобода*, 11 березня 2023 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bayden-ssha-yevrosoyuz-pidtrymka-ukrayiny/32313192.html> (дата звернення: 28.10.2024).
5. Канада виступила з ініціативою чотиристороннього партнерства з Японією, Південною Кореєю та США проти КНР та РФ. *Інтерфакс-Україна*, 20 березня 2023 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/898567.html> (дата звернення: 28.10.2024).
6. Демократії потрібна перемога вже зараз, вже цього року - Зеленський на Саміті за демократію. *Голос Америки*, 29. 03. 2023 р.

7. Спільна декларація про підтримку України. *Інтернет-представництво Президента України*, 12 липня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277> (дата звернення: 28.10.2024).
8. КНР, РФ та Іран почали військові навчання в Оманській затоці. *Дойче Велле*, 15 березня 2023 р. URL: <https://www.dw.com/uk/kntrf-ta-iran-pocali-vijskovi-navcanna-v-omanskij-zatoci/a-64996157> (дата звернення: 28.10.2024).
9. Зокрема, 1 березня 2023 р. О. Лукашенко і Сі Цзіньпін підписали «Спільну заяву КНР і Республіки Білорусь про подальший розвиток всепогодного і всебічного стратегічного партнерства між двома країнами у нову епоху». *Сайт МЗС Китаю*, 1 березня 2023 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/202303/t20230302_11033905.html (дата звернення: 28.10.2024).

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Попри наявність широкого переліку наукових досліджень та практичного правового нормативного затвердження, питання визначення поняття свободи слова та її місця в демократичній державі залишаються дискусійними.

Насамперед головним аспектом обговорень постає саме межа цієї свободи, з огляду на ситуацію у світі, події в країні та рівень її розвитку, нормативно-правового закріплення тощо. Поняття свободи вираження поглядів як природного права людини розглядають як можливість виражати своє ставлення ймовірнісного характеру до будь-яких теперішніх, минулих, майбутніх явищ, процесів, подій, фактів дійсності або давати їх оцінку [2, с. 96]. Європейська конвенція з прав людини визначає її як «свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» [5]. Л. В. Ярмол наводить авторське визначення, в якому чітко проводить аналогію та асоціацію з природним правом людини: «Свобода вираження поглядів – це “дихання” людини в соціальному середовищі, без якого вона не зможе у ньому існувати» [1].

Нагальним питанням є реалізація свободи слова у співвідношенні зі збереженням і дотриманням національних інтересів. Одними з обов'язкових й необхідних для життєздатності демократії чинників є наявність сильної та незалежної преси та гарантування кожному права вільного вираження поглядів.

Існування свободи слова, або інакше, права вільного вираження, є фундаментальною ознакою демократії. Першочергово для підтримання можливості її реалізації вона має бути закріплена в нормативно-правових актах країни, що претендує на звання демократичної. Таке правове закріплення виступає одночасно як гарантією демократичності, так і способом регулювання меж цієї свободи з огляду на захист прав інших людей та національних

цінностей. Закони про свободу вираження поглядів можуть встановлювати зобов'язання та відповідальність, пов'язані з цією свободою. Це може включати обмеження на апелювання до насильства, наклеп, поширення дезінформації або інші дії, які можуть завдати шкоди іншим громадянам або суспільству загалом. Конституція України визначає, що «Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір», однак наголошує на можливості обмеження цього права в інтересах національної безпеки [2].

Інший нормативно-правовий акт визначає свободу слова як фундамент своєї діяльності, без існування якої мета її функціонування з реально практичного автоматично переходить у суто декларативну, що саме по собі ставить під сумнів сенс її чинності. Так, Закон України «Про медіа» визначає ґрунтовним принципом право вільного вираження думок, поширення, обміну і отримання інформації, водночасзначає законну підставу будь-яких обмежень та повну заборону цензури [3]. Допускаючи думку, що преса є значною частиною та умовою існування демократії, можливість та забезпечення вільної її діяльності є пріоритетним завданням політики, спрямованої на людей.

Окрім національного рівня захисту права свободи слова, велику вагу має міжнародне право. Такий рівень захисту є доцільним з низки причин:

1) універсальність і стандарти. До прикладу, міжнародні інструменти, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, в основі якого лежить Загальна декларація з прав людини, є універсальними і забезпечують загальні стандарти захисту прав людини, зокрема свободу вираження поглядів. Ці стандарти визнані як норми, яких мають дотримуватися всі держави-члени ООН. Доречно буде навести нормативні закріплення цього права в загальних міжнародних актах. Стаття 19 Загальної декларації з прав людини містить таке визначення: «Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду, це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір» [4];

2) міжнародний контроль та механізми захисту. Існують міжнародні органи та механізми, як-от Європейський суд з прав людини чи Комітет з громадянських і політичних прав ООН, які займаються справами, пов'язаними із порушеннями права на свободу слова. Це створює можливість для громадян та організацій звертатися за захистом на міжнародному рівні. Існування цієї так званої наддержавної інстанції покращує систему захисту звичайних громадян, які вважають, що їхня країна не була достатньо об'єктивною та справедливою в оцінці ситуації;

3) захист у ситуаціях конфліктів та нестабільності. У ситуаціях збройних конфліктів, авторитарних режимів або політичної нестабільності міжнародні стандарти можуть виступати як додатковий засіб захисту прав журналістів та активістів, які можуть стикатися з репресіями національних влад.

Збройні конфлікти створюють особливо серйозну загрозу для реалізації свободи слова. Визнання захисту національної безпеки та стабільності першим пріоритетом держави створює певні складнощі реального забезпечення свободи вираження думки. Національні та міжнародні акти передбачають можливість обмеження деяких природних прав людини і свобода вираження поглядів не є винятком. Обмеження прав і свобод – правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право особи, з боку інших осіб [11, с. 8].

Так, Загальна декларація прав людини у статті 29 передбачає можливість такого обмеження, однак з урахуванням «згадувати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [4]. Це зумовлено викликами, загрозою загальнодержавним цінностям, діяльністю ворожих агентів над дестабілізацією інформаційного поля, особливо, контролемза пропагандою. За таких обставин право обмеження та інколи заборони на висвітлення подій втрачає чітку межу через полегшений режим доведення таких обмежень і може стати предметом маніпулювання та зловживання.

Література

1. Ярмол Л. В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. д-ра юрид. наук. 12.00.01 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2018. 494 с.
2. Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
3. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX : станом на 11 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
4. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.10.2024).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.10.2024).

ЗАХИСТ ПРАВ КОРИННИХ НАРОДІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Захист прав корінних народів є однією з важливих та складних проблем у сучасному міжнародному праві, що стосується прав людини. Корінні народи, які налічують понад 370 мільйонів осіб у більш ніж 70 країнах світу, протягом століть зазнавали дискримінації, маргіналізації та позбавлення своїх земель, ресурсів і втрату культурної спадщини.

Міжнародне право, яке тривалий час ігнорувало особливі потреби та права корінних народів, останніми десятиліттями зазнало суттєвих змін. Ці зміни спрямовані на визнання унікального статусу корінних народів та забезпечення ефективного захисту їхніх колективних та індивідуальних прав.

Ключовими віхами у розвитку міжнародно-правового захисту прав корінних народів стали прийняття Конвенції Міжнародної організації праці № 169 про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах (1989 р.), та Декларації ООН про права корінних народів (2007 р.). Ці документи закріпили фундаментальні права корінних народів на самовизначення, збереження своєї культури, мови та традицій, а також на землі, території та ресурси.

Постійний форум Організації Об'єднаних Націй з питань корінних народів (ПФКН) є центральним органом у системі ООН, який займається питаннями корінних народів, пов'язаними з економічним і соціальним розвитком, культурою, навколишнім середовищем, освітою, охороною здоров'я та правами людини. Форум був створений 2000 року. Практика форумів та інших заходів у межах діяльності ООН відбувається систематично впродовж останніх двох десятиліть, привертаючи увагу до різних проблем корінних народів на сучасному етапі. Зокрема, у 2022 році було проголошено про початок десятиліття мов корінних народів [1, с. 50].

Обговорення щодо створення Постійного форуму для корінних народів розпочалися наприкінці 1980-х років. Представники корінних народів і члени Робочої групи ООН з питань корінного населення вважали, що існуючі структури ООН не достатньо ефективні для комплексного розгляду питань, які турбують корінні спільноти.

Перше засідання Постійного форуму відбулося в травні 2002 року, після чого він здійснює щорічні сесії. Форум зазвичай збирається по 10 днів на рік у штаб-квартирі ООН. Під час своїх щорічних сесій він проводить огляд й оцінку діяльності органів системи ООН, пов'язаної з корінними народами та їхніми правами.

Постійний форум ООН з питань корінних народів уповноважений: надавати експертні консультації та рекомендації з питань корінних народів Раді, а також програмам, фондам й установам ООН через ЕКОСОП; підвищувати обізнаність і сприяти інтеграції та координації діяльності, пов'язаної з питаннями корінних народів у межах системи ООН; готувати і поширювати інформацію з питань корінних народів [2, с. 163].

Значним кроком у питанні визнання статусу та захисту прав корінних народів стало ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН Декларації ООН «Про права корінних народів» у 2007 році. До 2010 року цей документ отримав підтримку більшості держав-членів ООН. Декларація адаптує права людини до потреб корінних народів і їх конкретних ситуацій, тим самим допомагаючи вирішувати проблему їхнього історичного виключення з міжнародно-правової системи. 22 травня 2014 р. на засіданні 13-ї сесії Постійного Форуму корінних народів українська делегація зробила офіційну заяву від імені уряду України і просила вважати її державою, що офіційно підтримала Декларацію про права корінних народів [3, с. 163].

Серед найважливіших прав, що містяться в Декларації, необхідно відзначити такі: право на самовизначення; право на землі, території і ресурси; економічні, соціальні та культурні права; колективні права; рівність і недискримінація [4]. Формально Декларація ООН про права корінних народів не вважається обов'язковим договором, у ній містяться норми, відповідно до яких держави можуть будувати свої відносини з корінними народами.

Ще одною ключовою фігурою з питань захисту корінного населення на міжнародному рівні є Спеціальний доповідач ООН з питань корінних народів. Ця посада була створена у 2001 році Комісією з прав людини ООН, яка пізніше була замінена Радою з прав людини. Створення цієї посади стало важливим кроком у визнанні особливих потреб та проблем корінних народів на міжнародному рівні.

Спеціальний доповідач – це незалежний експерт, якого призначає Рада з прав людини ООН. Його основна місія полягає у всебічному вивченні ситуації з правами корінних народів у глобальному масштабі. Ця робота включає моніторинг поточної ситуації, надання консультацій урядам та міжнародним організаціям, а також підготовку публічних звітів про стан справ у цій сфері. Мандат Спеціального доповідача є доволі широким і охоплює різноманітні аспекти життя корінних народів. Він включає дослідження випадків порушень прав людини, аналіз законодавства та політики держав щодо корінних народів, вивчення впливу економічного розвитку на їхні громади, а також оцінку ефективності міжнародних механізмів захисту їхніх прав. Спеціальний доповідач також бере активну участь у міжнародних форумах та конференціях, присвячених правам корінних народів. Це дає змогу йому не лише ділитися своїми висновками та рекомендаціями з широкою аудиторією, а й сприяти діалогу між різними заінтересованими сторонами.

Отже, захист прав корінного населення на міжнародному рівні демонструє значний прогрес за останні десятиліття, але водночас стикається з серйозними викликами. Прийняття Декларації ООН про права корінних народів у 2007 році стало визначальним моментом, який закріпив їхні колективні права та право на самовизначення [4]. Міжнародні механізми, такі як Постійний форум ООН з питань корінних народів та інститут Спеціального доповідача ООН, відіграють ключову роль у моніторингу ситуації та просуванні прав корінних народів на глобальному рівні.

Література

1. Капарулін Ю. В. Захист прав корінних народів: міжнародні стандарти та досвід України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Юридичні науки*. 2024. № 2. С. 48–54.
2. Сиройд Т. Л., Фоміна Л. О., Фомін П. В. Міжнародний інституційний механізм захисту прав корінних народів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Право*. 2022. № 34. С. 161–170.
3. Корнат Л. Я., Корнат О. М. Нормативно-правове забезпечення прав корінних народів: міжнародний досвід та українські перспективи. *Вісник Львівського університету. Сер. Філософсько-політологічні студії*. 2021. № 37. С. 161–169.
4. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів. Резолюція 61/295. Від 13 вересня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text (дата звернення: 22.10.2024).

СПИСОК АВТОРІВ

Антошкіна Валерія, професор кафедри права Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет», доктор юридичних наук, доцент.

Бедрій Мар'ян, докторант кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка, кандидат юридичних наук, доцент, адвокат.

Бондарук Тетяна, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

Братейко Вікторія студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; науковий керівник: **Цебенко Соломія**, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», кандидатка юридичних наук, доцентка.

Воротілова Ірина, аспірантка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; науковий керівник: **Коч Світлана**, завідувач кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор політичних наук, професор.

Галайко Арега, аспірантка кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; науковий керівник: **Жаровська Ірина** професор кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор чи доцент.

Грекул-Ковалик Тетяна, асистентка кафедри теорії права та прав людини Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, кандидат юридичних наук, доцент.

Забзалюк Дмитро, завідувач кафедри загально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

Захарченко Петро, професор кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор.

Іванова Анастасія, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

Ковальчук Віталій, завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор.

Ковальчук Олеся, студентка 1 курсу магістратури Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; науковий керівник: **Ромців Олена**, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», кандидат юридичних наук, доцент.

Колесниченко Владислав, аспірант Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; науковий керівник: **Коч Світлана**, див. вище.

Колтун Юрій, аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

Лебідь Карина, студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; науковий керівник: **Цебенко Соломія**, див. вище.

Макарчук Володимир, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор.

Макарчук Ксенія, аспірантка кафедри адміністративного та інформаційного права Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; науковий керівник: **Лесько Наталія**, заступниця директора з науково-педагогічної роботи конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор.

Мірошниченко Марія, професор кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор.

Музика Ірина, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, доцент.

Обрембальський Святослав, студент 1 курсу магістратури Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; науковий керівник: **Ромців Олена**, див. вище.

Палій Марина-Карина, студентка 1 курсу магістратури Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; науковий керівник: **Ромців Олена**, див. вище.

Псьота Тетяна, аспірантка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; науковий керівник: **Гавриленко Олександр**, професор кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна доктор юридичних наук, професор.

Ройко Андрій, начальник відділу Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Західного регіону, аспірант кафедри теорії права, конституційного та приватного права Львівського державного університету внутрішніх справ; науковий керівник: **Рудий Назар**, див. далі.

Ромінський Євген, науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Рудий Назар, учений секретар Вченої ради Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

Самойленко Олена, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

Сидорович Руслан, аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

Сирота Олеся, помічник адвоката, аспірантка Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету.

Сідельник Андріана, студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; науковий керівник: **Цебенко Соломія**, див. вище.

Сокальська Олена, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, доцент.

Терлюк Іван, доцент кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. Ґжицького, доктор юридичних наук, доцент.

Торончук Іван, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат юридичних наук, доцент.

Усенко Ігор, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Фуфалько Василь, клірик Івано-Франківсько-Галицької єпархії Православної Церкви України (м. Івано-Франківськ), аспірант Ужгородської Української богословської академії.

Худояр Леся, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук.

Шамраєва Валентина, професор кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор політичних наук, доцент.

Шевченко Анатолій, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету, доктор юридичних наук, професор.

Юдін Денис, студент Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; науковий керівник: **Цебенко Соломія**, див. вище.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Актуальні питання історії держави і права
та виклики сучасності**

*Збірник матеріалів 16-ї Всеукраїнської наукової конференції
(Львів, 6 грудня 2024 р.)*

Редакційно-коректорська група: І. Б. Усенко (голова),
В. С. Макарчук, А. Ю. Іванова, Є. В. Ромінський
Комп'ютерне верстання – Ромінський Є. В.
Дизайн обкладинки –

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
Тел. 278-58-91, факс 278-54-74
Свідоцтво про реєстрацію № 23702-13542ПР від 27.12.2018 р.

Технічний редактор Роман СВИНАРЧУК.
Підп. до друку 27.12.2024. Гарнітура “Times”.
Формат 30x42/8. Папір офс. Друк цифровий.
Тираж 100 пр. Замовлення № 16.

Видавництво ТОВ «4ФЕМІЛІ».
Виготовлювач ФОП Свиначук М.В.
+38 068 68 35 800 • print35800@gmail.com

Свідоцтво субекта видавничої справи ДК № 8216 від 18.11.2024 р.